

Α΄. ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΒΑΘΟΥΣ

Εἰσαγωγή.

Ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους πραγματεύεται περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου. Αὕτη ζητεῖ νὰ πληροφορῇ πρὸ πάντων περὶ τῶν ριζῶν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, αἵτινες δὲν ὑποπίπτουν εἰς τὴν ἀντίληψιν, δὲν ἀνευρίσκονται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν, ζητεῖ νὰ διαφωτίζῃ περὶ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς. Εἶναι δὲ αὕτη νεαρωτάτη ἐπιστήμη, ὑποχρεωμένη εἰσέτι νὰ ἀγωνίζεται περὶ τῆς ἀναγνωρίσεώς της.

Ὅχι μόνον πολλοὶ ἰατροί, ἀλλὰ καὶ ψυχίατροι καὶ ψυχολόγοι δὲν ἀναγνωρίζουν αὐτήν. Αἷτιον τούτου, ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους συχνάκις καταφρονεῖται καὶ καταγελάται, εἶναι ὅτι ἐπαγγέλλονται αὐτὴν πολλὰκις πρακτικοὶ ψυχολόγοι, τῶν ὁποίων ἡ ἐργασία δὲν ἀφορμᾶται ἐκ τῶν πραγμάτων, ἐπαγγέλλονται αὐτὴν ἡμιμαθεῖς καὶ ἀγύρται. Λίαν δὲ ἐπιβλαβῶς ἐπιδροῦν καὶ ἀπόπειραι κατασκευῆς γενικῆς περὶ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς θεωρίας ἐκ τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους¹. Συνυπεύθυνος εἶναι πρὸς τούτοις ἡ ἐπικίνδυνος ἐκλαϊκευσις τῆς ψυχολογίας ταύτης διὰ κινηματογράφου, δι' εἰκονογραφημένων περιοδικῶν κ.λ.π.

Περὶ τῆς ἀξίας τῆς ἐκλαϊκεύσεως τῆς ἐπιστήμης ἐν γένει ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀλβέρτου Ἀϊνστάιν: « Ὁ ἐπιστήμων ὀφείλει νὰ ἐκλέγῃ τὸ ἔτερον: ἢ νὰ γράφῃ καταληπτῶς, ἀλλ' ἐπιπολαίως, ἢ ἐμβριθῶς καὶ ἀκαταλήπτως ». Εἶναι δὲ μεγαλύτερος ὁ κίνδυνος οὐχὶ τῆς ἀκαταληψίας, ἀλλὰ τῆς παρανοήσεως. Παράδειγμα μαρτυροῦν τὸ δρθὸν τῆς γνώμης ταύτης εἶναι τὸ ἀκόλουθον: Ὁ ἀμερικανὸς Δρ. Binger, κατέχων ἀνωτάτην θέσιν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς ψυχικῆς ὑγιεινῆς ἐν Νέα Ὑόρκῃ, παραπονεῖται, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποφεύγῃ τις παρανοήσεις, καὶ καλὰς ὁμιλίας ἂν κάμνῃ. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἔκαμε ὁμιλίαν περὶ ψυχοσωματικῆς ἱατρικῆς — Psychosomatische Medizin — διὰ τοῦ ραδιοφώνου. Τὴν δὲ ἐπομένην ἔλαβεν ἐπιστολήν, ἐν τῇ

1. Ἴδε ἐν τῷ περιοδικῷ « Psychologische Rundschau 3 Heft, 4 Jahrgang, Juli 1953 ». « Der Psychologe in Psychagogik und Psychotherapie » ὑπὸ Curt Bondy.

ὁποῖα τὸν παρεκάλει τις νὰ τοῦ εἴπῃ, ποῦ ἦτο δυνατόν νὰ ἀγοράσῃ φαρμάκιδιον τῆς Psychosomatische Medizin¹.

Ἄλλ' ὅμως ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους δὲν θὰ βραδύνη ἐπὶ πολὺ νὰ ἐπιβληθῇ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ καὶ τῇ ψυχιατρικῇ παρὰ τὴν πρὸς αὐτὴν ἀντίθεσιν πολλῶν.

Ὅτε περὶ τὸ τέλος τῆς 19^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἀνεφάνη ἡ νεαρὰ αὕτη ἐπιστήμη, δηλαδὴ ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους, οὐδεὶς ἦτο δυνατόν νὰ εἰκάσῃ, ὅτι ἡ διδασκαλία περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου εἶναι ἱστορικῶς κατὰ τὰ πρῶτα αὐτῆς στοιχεῖα πολὺ παλαιότερα. Ἀνεκαλύπτοντο ἐκ νέου φαινόμενα, τὰ ὁποῖα εἶχον ἀνακαλυφθῇ καὶ περιγραφῇ πρὸ πολλοῦ. Προδρόμοι δὲ τῆς συγχρόνου ψυχολογίας τοῦ βάθους εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθοῦν ὁ G. W. Leibnitz, ὁ C. G. Carus, ὁ S. Kierkegaardt, ὁ Fr. Nietzsche, ὁ Georg Lichtenberg, ὁ A. Schopenhauer, ὁ Ed. Hartmann καὶ ἄλλοι.

Ἐκ τούτων κατὰ τὸν Künzli² « ὁ Kierkegaardt ὡς συγγραφεὺς καὶ ὡς ποιητὴς ἔχει σχεδὸν κατὰ ἓνα αἰῶνα σαφῶς προλάβει διδάγματα τῆς ψυχαναλύσεως, χωρὶς ὅμως νὰ δυνηθῇ νὰ λυτρωθῇ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀπὸ τὸ νευρικόν του πάθημα ». Ὁ δὲ Νίτσε ἐξέφρασε τὴν οὐσίαν τῆς ἀποθήσεως κλασικώτατα μετὰ τινος ποιητικοῦ πάθους ὡς ἀκολούθως: « Ἐγὼ πράξει τοῦτο, λέγει ἡ μνήμη μου³ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃς πράξει τοῦτο, λέγει ἡ ὑπερηφάνειά μου! Τέλος ὑποκύπτει ἡ μνήμη! »³. « Ἄνευ τῶν Lichtenberg, Schopenhauer καὶ Nietzsche δὲν θὰ ὑπῆρχε ψυχολογία τοῦ βάθους », λέγει ὁ G. Heyer. Οὐδεὶς δὲ τούτων ἦτο ἱατρός.

Παρὰ τοὺς προδρόμους ὅμως τούτους, οἷτινες πλὴν τοῦ Carus, — ὅστις ὅμως, πρὶν ἢ σπουδάσῃ ἱατρικὴν, εἶχε σπουδάσει χημείαν, φυσικὴν, βοτανικὴν, ζωολογίαν, φιλοσοφίαν, γεωλογίαν — δὲν ἦσαν ἱατροί, ἡ σύγχρονος ψυχολογία τοῦ βάθους ἀμεσώτερον προῆλθεν ἐκ τῆς ἱατρικῆς. Ἡ δὲ ὁδός, δ' ἥς τὸ πρῶτον οἱ ἱατροὶ εἰσῆλθον εἰς τὰ μυστήρια τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, ὑπῆρξεν ὁ ὑπνωτισμός, ὅστις περὶ μὲν τὸ τέλος τοῦ 18^{ου} αἰῶνος ἐκαλεῖτο « μεσμερισμός » ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ Βιενναίου ἱατροῦ Ἀντωνίου Φρ. Μέσμερ (1733-1815), περὶ δὲ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19^{ου} « ζωϊκὸς μαγνητισμός », καθ' ὃν ἐπιστεύετο, ὅτι ὑπάρχει ἰδιαιτέρα δύναμις τῆς ψυχῆς, ἣτις ἐκδηλοῦται κατὰ τὴν θεραπείαν ἀσθενῶν, ἃν τις ἤθελεν ἐπιψάσει αὐτοὺς διὰ τῶν ἄκρων δακτύλων. Ὡς δὲ ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάσωμεν νῦν, ἐπρόκειτο περὶ ἀκραίφνου ὑποβολῆς.

1. V. Frankl, Die Psychotherapie im Alltag, 1952, σ. 3. Ἡ λέξις Medizin σημαίνει τὴν ἱατρικὴν καὶ φάρμακον.

2. Die Angst als Abendlindische Krankheit, Referiert von Kielholz, « Schweizerische Medizinische Wochenschrift », Band 79, 115, 1944.

3. Wilfried Daim, Umwertung der Psychoanalyse, 1951, σ. 162.

Βραδύτερον ὁ Charcot, ὁ Liebault, ὁ Bernheim ὑπῆρξαν διάσημοι τοῦ ὑπνωτισμοῦ ἐκπρόσωποι, οἵτινες σαφῶς παρεσκεύασαν τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν ψυχολογίαν, περὶ ἧς ἐνταῦθα ὁ λόγος. Ταύτης δὲ σαφέστερον πρῶτος σκαπανεὺς ὑπῆρξεν ὁ Pierre Janet. Τὴν μέθοδον δὲ τῆς τεχνητῆς ὑπνώσεως μετεχειρίσθη κατ' ἀρχὰς καθ' ὅμοιον μὲ τὸν Janet τρόπον καὶ ὁ ὡσαύτως μαθητὴς τοῦ Charcot βιενναῖος ψυχίατρος Sig. Freud. Τὴν ὑπαρξίν καὶ τὴν σημασίαν ὑποσυνειδήτων γεγονότων εἰς νευρικὰς καὶ ψυχικὰς ἀνωμαλίας ἐδίδαξε καὶ ὁ Janet· ἀλλ' ὁ Φρόϋντ ἐπὶ πλέον ἀπεκάλυψε τὴν πραγματικὴν φύσιν τῆς ἐνεργείας τῶν γεγονότων ἐκείνων καὶ ἐφευρε μέθοδον πρακτικὴν καὶ χρησιμωτάτην.

Παρὰ τὸν Φρόϋντ καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπ' αὐτοῦ ἤχθη εἰς τὴν ἔρευναν τῶν προβλημάτων τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους ὁ C. G. Jung, ὅστις διὰ τῆς κληθείσης *συνειρμικῆς* μεθόδου εὔρεν, ὅτι ἀφετηρία διαταραχῶν εἶναι ἡ ἐνέργεια ἀσυνειδήτων γεγονότων, τὰ ὅποια ἀνήκουν εἰς τὰ ὑπ' αὐτοῦ κληθέντα *συμπλέγματα* (complexe), τὰ ὅποια ἔχουν σφοδρὸν συναισθηματικὸν τόνον. Ἐπὶ χρόνον μακρὸν ὁ Γιούγκ ὑπῆρξεν συνεργάτης, οὐχὶ μαθητῆς, τοῦ Φρόϋντ. Ἀλλ' ὁ φανατισμός, μὲ τὸν ὁποῖον οὗτος προήσπιζε τὴν δογματικὴν αὐτοῦ περὶ τῆς γενετησίου ὁρμῆς μονομερῇ διδασκαλίαν, ἠνάγκασε τὸν Γιούγκ νὰ ἀποχωρισθῇ αὐτοῦ ὀριστικῶς. Δι' ὅμοιον λόγον ἀπεχωρίσθη τοῦ διδασκάλου καὶ ὁ πρῶτος ἐκ τῶν σημαντικωτέρων μαθητῶν τοῦ Φρόϋντ Alfred Adler, ὅστις ἐγένετο ἰδρυτὴς τῆς ὑπ' αὐτοῦ κληθείσης *ἀτομικῆς* ψυχολογίας, καθ' ἣν πάντα τὰ ψυχικὰ γεγονότα ἐν τέλει διορίζονται μόνον ὑπὸ τῆς ὁρμῆς πρὸς κτήσιν κύρους καὶ δυνάμεως.

Εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν ἔχει τὸ καλούμενον ἀσυνειδήτον εἰς τὴν γένεσιν νευρώσεων, συνέβαλον πλὴν τοῦ Φρόϋντ, Γιούγκ, Ἀντλερ καὶ ἄλλοι πολλοί, ἐν οἷς πλὴν τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος P. Janet ἀξιοὶ μνείας εἶναι ὁ Eugen Bleuler, ὁ August Forel, ὁ Morton Prince, ὁ Theodor Flournoy. Κατὰ δὲ τὰ τελευταῖα ἔτη ἐκπρόσωποι μεγάλης ἀξίας τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους εἶναι οἱ ἐν Βιέννῃ δρῶντες νευρίατροι καὶ ψυχίατροι Igor Caruso, Wilfried Daim καὶ Victor Frankl, ὅστις θεωρεῖται ἰδρυτὴς τῆς καλουμένης *τρίτης Βιενναίας σχολῆς Ψυχαναλύσεως καὶ Ψυχοθεραπείας* μετὰ πρῶτην τὴν τοῦ Φρόϋντ καὶ δευτέραν τὴν τοῦ Adler, διακρίνεται δὲ καὶ διὰ τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ ἐν τῇ Φιλοσοφίᾳ. Περὶ τῶν κορυφαίων ἐκ τούτων ὁ Peter Hofstätter ἔλεγε¹. « Ἐκάστη τῶν τριῶν ψυχικῶν ἀρχῶν (Instanzen) εὔρεν τὸν ψυχοθεραπευτικὸν αὐτῆς συνήγορον, τὸ τοῦτο (es, ὁρμή), ἐν τῷ Φρόϋντ, τὸ Ἐγὼ ἐν τῷ Ἀντλερ, τὸ ἀνώτερον Ἐγὼ (Überich) ἐν τῷ C. G. Jung, ἐν τῷ R. Allers καὶ ἐν τῷ V. Frankl ». Τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ὁ Βίκτωρ Φράνκλ καλεῖ « θεωρίαν περὶ τοῦ

1. Einführung in die Tiefenpsychologie, Wien 1948, σ. 183 - 184.

κυρίως Ἐγώ, δηλαδὴ περὶ τοῦ συνειδητοῦ καὶ ὑπευθύνου Ἐγώ, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ κυρίως ἄρχον, τὸ ἔχον τὴν ἐσχάτην ἐλευθερίαν¹.

Ἐκ τῆς παρατεθείσης ἀνωτέρω ἱστορικῆς ἀνασκόπησης εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ προκύπτῃ τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶναι δυνατόν νὰ ἀσχολῇται μὲ τὴν Ψυχολογίαν τοῦ Βάθους ἐπιστήμων μὴ προερχόμενος ἐκ τῆς ἱατρικῆς. Τὴν ἀπόκρισιν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο καὶ δὴ θετικὴν δίδει ἐν μέρει αὐτὴ αὕτη ἡ ἀνασκόπησης· διότι αὕτη κατέλεξεν εἰς τοὺς προδρόμους τῆς Ψυχολογίας τοῦ Βάθους καὶ ἄνδρας, οἵτινες δὲν ὑπῆρξαν ἱατροί. Ἀλλ' ὅμως θετικὴν ἀπόκρισιν δίδουν καὶ σύγχρονοι Ψυχίατροι : Οὕτω π.χ. ὁ G. R. Heyer λέγει τὰ ἀκόλουθα² : « Ἐχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ὑγείαν τοῦ λαοῦ ἀπαιτοῦμεν ἐπιτακτικῶς νὰ προσελκύωμεν εἰς τὴν βαρεῖαν καὶ ἀναγκαίαν ταύτην ἐργασίαν καὶ τοὺς καταλλήλους μὴ ἱατροὺς καὶ νὰ φροντίζωμεν περὶ τῆς βραδυτάτης μορφώσεως αὐτῶν. κ.τ.λ. Ἐκ τῶν πεδίων τῆς ἐργασίας τῶν παιδαγωγῶν, τῶν κληρικῶν, τῶν φιλοσόφων, τῶν δικαστῶν, τῶν δρῶντων κοινωνικῶς κ.λ.π. εὐρεῖται ὁδοὶ ἄγουν πρὸς ἡμᾶς καὶ ἐξ ἡμῶν πρὸς ἐκείνους κ.λ.π. ».

Ὁ W. Daim³ λέγει : « Ἡ ψυχολογία τοῦ βάθους ὠρμήθη μὲν ἐκ τῆς ἱατρικῆς, ἀλλ' εἰς τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν αὐτῆς συνεργάζονται καὶ ψυχολόγοι. Ἡ ἔρευνα τῆς ψυχολογίας ἐν γένει, ἐν τέλει δὲ καὶ τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους, περιέρχεται εἰς τὰς χεῖρας τῶν ψυχολόγων κ.τ.λ. ». Ὁμοίᾳ λέγει ὁ Fr. Kunkel, ὁ G. Farner⁴ ὁ Karl Jaspers⁵ καὶ ἄλλοι.

Ἀξία δὲ σημειώσεως εἶναι γνώμη, ἣτις ἐνεκρίθη ἐν τῷ πρώτῳ συνελθόντι ἐν Ἀργεντινῇ ψυχολογικῷ συνεδρίῳ⁶ : « Ἐνῶς ἡ ζήτησις ψυχολόγων διαρκῶς γίνεται μεγαλυτέρα διὰ τὸ σχολεῖον, διὰ τὴν διοίκησιν, διὰ τὴν βιομηχανίαν καὶ διὰ τὴν παροχὴν προσωπικῶν συμβουλῶν, δὲν εἶναι ὅμως εἰσέτι καθωρισμένος ὁ τρόπος τῶν σπουδῶν. Ὡς ἐν Εὐρώπῃ οὕτω καὶ ἐν Ἀμερικῇ ὑπάρχουν δύο ἀντιλήψεις. Ἡ μία ἐξ αὐτῶν προτιμᾷ τὴν μόρφωσιν τοῦ πρακτικοῦ ψυχολόγου ἐν τῇ Φιλοσοφικῇ σχολῇ ἐπὶ ἀνθρωπιστικῆς βάσεως, ἡ ἑτέρα πιστεύει, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ προτιμᾶται ὡς ἀφετηρία ἡ σπουδὴ τῆς ἱατρικῆς. Κατὰ τὴν τελευταίαν συνεδρίαν τοῦ συνεδρίου ἐν Salta προεκρίθη διὰ μικρᾶς πλειονοψηφίας ἡ ἀνθρωπιστικὴ μόρφωσις καὶ οὐχὶ ἡ ἱατρικὴ ». Ἀλλ' εἶναι εὐνόητον, ὅτι καθὼς οἱ ἐκ τῆς ἱατρικῆς προερχόμενοι πρακτικοὶ ψυχολόγοι ἔχουν ἀνάγκην καὶ ἀνθρωπιστικῆς φιλοσοφικῆς

1. Aertzliche Seelsorge, ἔκδοσις ἕκτη, 1952, σ. 204.

2. Zentralblatt für Psychotherapie, 1 Sonderheft 1940, σ. 9.

3. Umwertung der Psychoanalyse, σ. 317.

4. Ἰδε Σ. Καλλιὰφα, Ψυχολογία τοῦ Βάθους, σ. 12 - 13.

5. Allgemeine Psychopathologie, 1953, σ. 685.

6. Psychologische Rundschau, 4 Heft, V Jahrgang, Oktober 1954, σ.

μορφώσεως, καθ' ἣν τίθεται καὶ σοβαρῶς ἐρευνᾶται τὸ ζήτημα περὶ τοῦ νοήματος τῆς ζωῆς, οὕτω καὶ οἱ ἐκ τῆς ἀνθρωπιστικῆς μορφώσεως προερχόμενοι ἔχουν ἀνάγκην σχετικῶν συστηματικῶν ἱατρικῶν γνώσεων.

Εἰς δὲ τὴν Παιδαγωγικὴν ἢ διευκρίνισις ψυχικῶν συγκρούσεων, πράξεων ἐσφαλμένων, δυσχερεῶν ἀγωγῆς, τῆς ἀγωνίας, τῶν συναισθημάτων ἐνοχῆς, συμπλεγμάτων μειονεξίας, θυμικῶν διαταραχῶν κ.λ.π. ἔχει τόσον μεγάλην σημασίαν, ὥστε ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ἐπιστημονικὴ Παιδαγωγικὴ, ἥτις δὲν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς γνώσεις, τὰς ὁποίας ἔχει φέρει εἰς φῶς ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους ἀπὸ τοῦ Φρόνιτ καὶ Γιούγκ μέχρι τοῦ Φρόνκλ καὶ Καροῦζο, εἶναι ἀδιανόητος. Ἡ Ψυχολογία τοῦ Βάθους παρέχει πολυτίμους γνώσεις περὶ τῶν θεμελιωδῶν ὄρων τῆς ἀναπτύξεως, καὶ τῆς ὁρθῆς καὶ τῆς πλημμελοῦς. Καὶ διὰ τοῦτο πᾶς πρακτικὸς παιδαγωγὸς ὀφείλει νὰ γινώσκῃ αὐτάς, ἵνα ὁρθῶς συμπεριφέρεται πρὸς τοὺς τροφίμους αὐτοῦ, ἵνα ὁρθὰ συμβουλευῇ τοὺς γονεῖς καὶ ἵνα, ὅσάκις πρόκειται περὶ βαρεῖας ταραχῆς, παραπέμπῃ εἰς ἐιδικοὺς ἐπιστήμονας.

Ἡ ἐκ τῶν λεχθέντων εὐκόλως συναγομένη ἀπαίτησις περὶ εὐρυτέρας παιδείσεως τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν τίθεται σήμερον καὶ πρὸς τοὺς ἱατροὺς, ὡς καὶ ἀνωτέρω ὑπεδηλώθη. Οὕτω π.χ. εἰς τὸ « ὄργανον τῆς διεθνοῦς γενικῆς ἱατρικῆς ἐταιρείας περὶ ψυχοθεραπείας, τὸ ἐπιγραφόμενον « *Zentralblatt für Psychotherapie* », τὸ ὁποῖον ἐξεδίδετο ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ C. G. Jung, τόμ. 11, ἔτος 1939, σελ. 117, ὃ ἐν Βερολίνῳ καθηγητῆς καὶ συνδιευθυντῆς τοῦ περιοδικοῦ τούτου M. Göring κρίνων πραγματείαν τοῦ Borst, ἥτις ἐπιγράφεται: « *Das Idealbild des Arztes* » (ἡ ἰδεώδης εἰκὼν τοῦ ἱατροῦ) γράφει τὰ ἀκόλουθα: « Ὁρθῶς ὁ Borst ἐμφαντικῶς ὑποστηρίζει γενικὴν μόρφωσιν τοῦ ἱατροῦ. Τὸ οὐσιώδες εἶναι οὐχὶ ἡ συλλογὴ ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέρου πλήθους ἐπὶ μέρους γνώσεων, ἀλλ' ἡ ἐσωτερικὴ ἐπεξεργασία τῶν προσλαμβανομένων γνώσεων, διὰ τῆς ὁποίας ἐπιτυγχάνεται ἀληθινὴ μόρφωσις ».

« Λίαν εὐχάριστον εἶναι — λέγει ὁ Göring —, ὅτι ὁ Borst ἐπαναλαμβάνει τὴν σύστασιν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον οἱ σπουδασταὶ τῆς ἱατρικῆς νὰ παρακολουθοῦν καὶ μαθήματα φιλοσοφικά, ἱστορικά καὶ μαθήματα ἀναφερόμενα εἰς τὸν πολιτισμόν. Οἱ σπουδαὶ τῶν μελλόντων ἱατρῶν πρέπει νὰ ἀποβλέπουν εἰς τὴν μόρφωσιν οὐχὶ μόνον τῆς διανοίας, ἀλλὰ καὶ τῆς καρδίας. Σῶμα, ψυχὴ καὶ πνεῦμα εἶναι ζωντανὴ ἐνότης· οὐδὲν δὲ μέρος τῆς τριάδος ταύτης εἶναι δυνατόν νὰ πάσῃ, χωρὶς νὰ συμπαράσῃ καὶ τὰ ἄλλα εἰς τὸ πάθημά του ».

« Καλὸς δὲ ἱατρὸς εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἔχῃ τὴν ἱκανότητα νὰ εἰσδύῃ συναισθηματικῶς εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πάσχοντος καὶ νὰ ἐκδηλώνῃ ὅλην τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς αὐτήν... ».

« Ὁρθῶς ἀποδέχεται, ὅτι τὸ ἔμβιον ὃν κάμνει χρῆσιν μηχανικῶν τινῶν

μέσων και ὅτι ἰσχύουν καὶ εἰς τὰ ἔμβια ὄντα τὰ διδάγματα τῆς Φυσικῆς καὶ τῆς Χημείας ».

« Ἀλλὰ παρὰ ταῦτα πανταχοῦ εὐρίσκομεν καὶ ἀποδεχόμεθα τάσιν πρὸς σκοποὺς ἀπὸ τῆς ἐμβρυϊκῆς καταστάσεως μέχρι τοῦ κατόπιν βίου τοῦ ἐνῆλικου ».

« Τάσιν πρὸς σκοποὺς ἀπωτέρου μέλλοντος ».

Παρατηρεῖ πρὸς τούτοις ὁ Göting, ὅτι ὁ Borst δὲν ἐξαίρει, ὅσον πρέπει, τὴν ἀξίαν τῆς ψυχοθεραπείας, διὰ τῆς ὁποίας εἶναι δυνατόν νὰ κατανοῇται ὁ ἄνθρωπος ὡς ὁλότης.

Ἐν τέλει ἐξαίρεται, ὅτι « ἡ ψυχοθεραπεία εἶναι τὸ δυσχερέστατον τῶν ἀνθρωπίνων ἔργων καὶ διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖ γενικὰς γνώσεις ».

Ὅμοια συνιστῶνται καὶ εἰς τὸ τεῦχος 4 - 5 τοῦ τόμου 12, ἔτος 1940, σελ. 299 τοῦ αὐτοῦ περιοδικοῦ.

Καὶ νῦν, ἵνα κατανοηθῇ, τί εἶναι Ψυχολογία τοῦ Βάθους, ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ διευκρινίσωμεν ἐννοίας τινάς. Αἱ ἐννοιαὶ δὲ αὗται εἶναι ἡ ἐννοία τοῦ ἀσυνειδήτου, ἡ τῆς ἀπωθήσεως καὶ ἡ τοῦ συμπλέγματος.

Ἡ ἐννοία τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ἡ διευκρίνησις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀσυνειδήτου προϋποθέτει τὴν τῆς ἐννοίας « συνειδήσις ». Περὶ ταύτης ἄρα πρέπει πρῶτον νὰ κάμωμεν λόγον : Λέγοντες τὴν λέξιν « συνειδήσις » δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν αὐτὴν ὡς πρᾶγμα τι, ἢ ὡς ἰδιότητα πράγματος, ἢ ὡς οὐσίαν τινά. Δὲν εἶναι δὲ ὀρθὸν νὰ κάμωμεν ἀνεπιφυλάκτως λόγον περὶ τοῦ « περιεχομένου τῆς συνειδήσεως », ὡς ἐὰν αὕτη εἶναι δοχεῖόν τι μέγα « ἐντὸς » τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τι. Τὴν λέξιν « συνειδήσις » ὀφείλομεν νὰ μεταχειριζώμεθα, καθ' ὅν τρόπον καὶ τὴν λέξιν « ἡ θερμότης », « ἡ ἀρετή », περὶ τῶν ὁποίων γινώσκουμεν, ὅτι δὲν εἶναι πράγματα. Καθ' ὅν τρόπον ἡ λέξις « ἀρετή » σημαίνει ἀπλῶς καὶ μόνον, ὅτι ὑπάρχουν ἐνάρετοι ἄνθρωποι, ἢ λέξις « θερμότης », ὅτι ὑπάρχουν πράγματα θερμά, οὕτω καὶ ἡ « συνειδήσις » οὐδὲν ἄλλο ὀφείλει νὰ σημαίνει, ἢ τὸ ἀναμφισβήτητον γεγονός « ἔχω τι συνειδητόν », « γινώσκω ἐκάστοτέ τι » καὶ ὅτι « ὑπάρχουν ἐγώ, τὰ ὁποῖα ἔχουν βιώματα, συνειδητὴν ἐμπειρίαν ». Καὶ ἀμέσως μὲν γινώσκω μόνον τὴν ἰδικήν μου συνειδήσιν, δηλαδή, ὅτι ἐγὼ ἔχω συνειδητὰς ἐμπειρίας. Ἐμμέσως δὲ καὶ περὶ ἄλλων ἐγὼ γινώσκω, ὅτι ἔχουν βιώματα, συνειδητὰς ἐμπειρίας. Γινώσκω πρὸς τούτοις, ὅτι ἐκάστοτε μὲν ἔχω συνειδητόν ἐν μόνον ἀντικείμενον, ἀλλ' ὑπάρχουν πλεῖστα ἀντικείμενα, τῶν ὁποίων ἔλαβον πείραν ἄλλοτε ποτε πρότερον καὶ τῶν ὁποίων εἶναι δυνατόν νὰ λάβω πείραν καὶ εἰς τὸ μέλλον. Πάντα δὲ ταῦτα δὲν εἶναι νῦν εἰς ἐμὲ συνειδητά, εἶναι ἀσυνειδήτα. Ἐπειδὴ δέ, ὡς ἐλέχθη, εἶναι δυνατόν νὰ γίνουν κάποτε συνειδητά, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ παραδεχθῶμεν, ὅτι

ταῦτα, καθ' ὃν χρόνον δὲν εἶναι συνειδητά, ὑπάρχουν ἔν τινι *τινί*, τὸ ὁποῖον *ὡσαύτως εἶναι ἀσυνείδητον*, τοῦ ὁποίου δηλαδὴ οὐδέποτε λαμβάνω πείραν. Εὐνόητον δὲ εἶναι, ὅτι ἡ λέξις « ἐν » δὲν πρέπει νὰ νοῆται τοπικῶς.

Ἐκ τῶν λεχθέντων συνάγεται, ὅτι ἡ ἔννοια « ἀσυνείδητον » εἶναι ψυχολογικῶς ἀναγκαία, καίτοι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὁρισθῇ αὕτη θετικῶς, καθὼς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὁρίσῃ τις θετικῶς τὴν ἔννοιαν « ἀθάνατος ». Καταδειχθείσης οὕτω ἀναγκαίως τῆς ἐννοίας « ἀσυνείδητον », προβαίνομεν νῦν εἰς τὸν ἀκριβέστερον καθορισμὸν τῶν ψυχικῶν γεγονότων, ἐκ τῶν ὁποίων ἀφορμαῖται ἡ ἔννοια αὕτη. Τὰ γεγονότα ταῦτα εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

1) Πᾶσαι αἱ ἐμπειρίαι, αἵτινες ὑπῆρξάν ποτε συνειδηταί, νῦν δὲ εἶναι λησμονημέναι.

2) Παραστάσεις ὀδυνηραί, αἵτινες ἔχουν ἀπωθηθῇ καὶ λησμονηθῇ.

3) Ἀντιλήψεις κατ' αἴσθησιν, αἵτινες δὲν ἦσαν ἀρεκτά ἰσχυραί, ὥστε νὰ γίνουν σαφῶς συνειδηταί.

4) Γεγονότα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἀκόμη ὥριμα, ὥστε νὰ γίνουν συνειδητά.

Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦν τὴν πτυχὴν ἐκείνην τοῦ ἀσυνειδήτου, ἣν καλοῦμεν *προσωπικὸν ἀσυνείδητον*. Παρὰ τοῦτο ὅμως διακρίνομεν καὶ τὸ *ἀπρόσωπον*, τὸ *κοινὸν* εἰς πάντας τοὺς ἀνθρώπους ἀσυνείδητον. Τὸ μὲν ἀπρόσωπον ἢ κοινὸν ἀσυνείδητον παριστᾷ τὰ ἀντικειμενικῶς (εἰς πάντα ἄνθρωπον) ὑπάρχοντα ψυχικά γεγονότα, τὸ δὲ προσωπικὸν τὰ ὑπάρχοντα ἔν τινι ὀρισμένῳ προσώπῳ. Τὸ προσωπικὸν ἀσυνείδητον κατὰ μέγα μέρος εἶναι ἡ *σκιὰ* τοῦ προσώπου, ἣτις πολλὰκις ἐμφανίζεται εἰς τὰ ὄνειρα. Λέγων δὲ ὁ Γιούγκ « *σκιὰ* » νοεῖ τὸ « ἀρνητικὸν » μέρος τοῦ προσώπου, δηλαδὴ τὸ ἄθροισμα τῶν ἐνδεχομένως κεκρυμμένων, μὴ πλεονεκτικῶν, ιδιοτήτων, τῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι ἐλλιπῶς ἀνεπτυγμέναι. Ἡ *σκιὰ* παρέχει πάντα ἐκεῖνα τὰ μέρη τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἱστορίας αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα, ἂν ἡ ἀναμνηστικὴ ἰκανότης καὶ ἡ κριτικὴ δύναμις ἦσαν ἀπεριόριστοι, θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι συνειδητά, ἀλλ' ὅμως δὲν εἶναι. Εἶναι δὲ ταῦτα πρὸ πάντων ἐκεῖνα αἱ ιδιότητες καὶ τρόποι συμπεριφορᾶς, τὰς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος δὲν θέλει νὰ ἀναγνωρίξῃ καὶ τῶν ὁποίων τὴν ἐπίγνωσιν ἀπωθεῖ, ἐπειδὴ ἀντίκεινται πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ νὰ ἐκτιμᾷ ἑαυτόν. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐνταῦθα πρόκειται περὶ τοιούτων μερῶν τοῦ προσώπου, τὰ ὁποῖα δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ἠθικὴν καὶ τὴν φιλοκαλίαν, ἐπομένως γενικῶς δὲν συμβιβάζονται μὲ τὰς ἀξίας ἣ τὰ « ἰδεώδη » ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἔχουν ἐμφυτευθῇ εἰς τὸ συνειδητὸν πρόσωπον δι' ἀγωγῆς ἢ διὰ κανονικῶν ἑξεων. Ἄν περιεχόμενόν τι τῆς *σκιᾶς* διατελῇ ἐν ὀξείᾳ ἀντιθέσει πρὸς τὴν συνειδητὴν αὐτοκρασίαν, εἶναι δυνατόν νὰ δοῦν τοῦτο ὡς « ἕτερον ἐγώ », ὡς « μερικὸν πρόσωπον ». Ἡ *σκιὰ* δὲν εἶναι σταθερὸν μέγεθος, ἀλλὰ μεταβάλλεται σὺν τῷ χρόνῳ κατ' ἔκτασιν καὶ περιε-

Τὸ δὲ ἀπρόσωπον ἀσυνείδητον ἀποτελεῖται ἐκ κληρονομικῶς μεταδιδόμενων προδιαθέσεων πρὸς γένεσιν πρωταρχικῶν εἰκόνων, παραστάσεων, αἰτίνες τρόπὸν τινα ὑπνώττουσιν ἐν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ. Δὲν πρόκειται περὶ παραστάσεων, περὶ συγκεκριμένων βιωμάτων· διότι οὐδὲν ἐπικτήτων μεταδίδεται κληρονομικῶς. Ἐπαναλαμβάνομεν, πρόκειται περὶ προδιαθέσεων εἰς γένεσιν παραστάσεων. Τὸ γεγονὸς δὲ τοῦτο ἐρμηνεύει τὸ ἐκ πρώτης ὕψους παράδοξον φαινόμενον, ὅτι ἐφ' ὀλοκλήρου τῆς γῆς ἐπαναλαμβάνονται πρῶτά τινα περιεχόμενα μυθικῶν παραδόσεων. Ὡσαύτως ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς κληροδοτήσεως τοιούτων προδιαθέσεων καὶ τὸ φαινόμενον, ὅτι φρενοβλαβεῖς εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπαράγουν τὰς αὐτὰς εἰκόνας καὶ συνδέσεις γεγονότων, τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς παλαιότατα κείμενα. Τὰς εἰκόνας ταύτας ὁ Γιούγκ ὠνόμασε « ἀρχέτυπους », ἥς λέξεως χρῆσιν ἔχει κάμει πρὸ αὐτοῦ ὁ Αὐγουστίνος. Ὁ ἀρχέτυπος εἶναι δυνατόν νὰ ὁρισθῇ συντόμως ὡς λανθάνουσα καὶ πανταχοῦ κρατοῦσα προδιαθέσις, ἥ ὁδὸς πρὸς ὀρισμένας ἀντιδράσεις, αἰτίνες εἶναι πανταχοῦ αἱ αὐταί. Οἱ ἀρχέτυποι ἄρα δὲν ὁρμῶνται ἐκ προσωπικῶν ἀναμνήσεων, ἀλλὰ εἶναι ἐκδηλώσεις τῆς βαθυτάτης πτυχῆς τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ἡ ἀνακάλυψις τοῦ ἀπροσώπου ἀσυνειδήτου εἶναι μία τῶν μεγίστων τῆς νεωτέρας Ψυχολογίας. Ὁφείλεται δὲ αὕτη εἰς τὸν Γιούγκ. Οὕτως, ἐνῶ κατὰ μὲν Φρόυντ τὸ ἀσυνείδητον ἀποτελεῖται ἐξ ἀπωθήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν γενετήσιον ὁρμὴν, κατὰ δὲ τὸν Ἀντλερ ἐξ ἀπωθήσεων ἀναφερομένων εἰς τὴν ὁρμὴν πρὸς κτήσιν δυνάμεως, κατὰ Γιούγκ παρ' αὐτὰς ὑπάρχουν εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς αὐτοτελεῖς ἔμφυτοι πνευματικαὶ ἀρχαί. Τὸ πνεῦμα κατὰ Γιούγκ δὲν εἶναι ἐπιφαινόμενον, δὲν εἶναι « ἐξάγνισμα » ὁρμῆς τιнос, ἀλλ' ἀρχὴ ιδιόρρυθμος (ein prinzip sui generis) καὶ δὴ ὑψίστη ἐν τῷ ἀνθρώπῳ διοριστικὴ ἀρχή, ἔργον τῆς ὁποίας εἶναι νὰ διαπλάτῃ καὶ νὰ ἀναπτύσῃ ὁρθῶς τὰς ὁρμὰς.

Τὴν διδασκαλίαν δὲ ταύτην τοῦ Γιούγκ περὶ τῆς αὐτοτελείας τοῦ πνεύματος ἀναπτύσσει εὐρύτερον καὶ σαφέστερον ὁ Βίκτωρ Φράνκλ.

Τὸ ἀπρόσωπον ἢ κοινὸν ἀσυνείδητον εἶναι ἡ ἀνεξάντλητος θετικὴ πηγὴ ἐν γένει τῆς ψυχικῆς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι ἡ τροφός, ἣτις τρέφει διαρκῶς τὸν συνειδητὸν βίον, εἶναι ἡ πηγὴ, ἐξ ἧς πηγάζουν τὰ δημιουργήματα ἀνωτέρου πολιτισμοῦ, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἐξαγνίσματα (Sublimierungen) ἀπωθήσεων τῶν ἐπιθυμιῶν τῶν ὁρμῶν, ὡς διδάσκουν ὁ Φρόυντ καὶ ὁ Ἀντλερ.

Ἡ συνείδησις ἡμῶν ἀφετηρίαν ἔχει τὸ ἀσυνείδητον, εἶναι ἀδιάλειπτος βλάστησις ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου καὶ ἐπ' αὐτὸν εἰς αὐτό. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἀσυνειδήτου λαμβάνομεν πείραν μόνον διὰ τῆς συνειδήσεως. Ὅσοφ δὲ φωτεινότερον φέρεται εἰς φῶς τὸ ἀσυνείδητον ἢ συνείδησις, τόσον βαθύτερον, οὐσιωδέστερον, περιεκτικώτερον γίνεται τὸ παρόν. Τοῦ ἀσυνειδήτου ἡ ἀξία εἶναι μόνον τόση, ὅσον εἶναι τὸ μέρος αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον λαμβάνει μορφὴν ἐν τῇ συνειδήσει καὶ οὕτω παύει νὰ εἶναι ἀσυνείδητον. Τελικῶς σκοπὸς τοῦ ἀνθρώ-

που εἶναι ηὔξημένη συνειδήσις, οὐχὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀσυνείδητον. Καταλαμ-
βανόμεθα πολλάκις, μάλιστα δὲ εἰς δεινὰς τοῦ βίου περιστάσεις, ὑπὸ τοῦ
ἀπατηλοῦ πόθου νὰ ἐπανέλθωμεν εἰς βίον ἀσυνείδητον, εἰς τὴν παραδείσιον
ἐκείνην ζώην, τὴν ὁποίαν ὁ ἄνθρωπος ἔζη, πρὶν ἢ φάγη τὸν καρπὸν τοῦ
δένδρου τῆς γνώσεως, εἰς τὴν φυσικὴν ἐκείνην κατάστασιν, ἣτις ὑπῆρχε πρὸ
παντὸς πολιτισμοῦ. Λέγομεν πολλάκις, ὅτι προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ μὴν
εἴχομεν γεννηθῇ. Τοῦτο δὲ σημαίνει οὐχὶ προσπάθειαν νὰ γίνωμεν κύριοι
τοῦ ἐν πολιτισμῷ συνειδητοῦ βίου, τῆς ἱστορίας, ἀλλὰ φυγὴν πρὸ αὐτῆς καὶ
πρὸ τῆς ἐν αὐτῇ ἰδικῆς μας ὑπάρξεως. Τοῦναντίον, τὴν ἀκόλουθον εἰκόνα
παρέχει ὁ Βουδδισμὸς περὶ τοῦ τελείου ἀνθρώπου. Ὁ Βούδδας προσερχόμε-
νος πρὸς τοὺς μοναχοὺς, οἵτινες ἀπαριθμοῦν « τὰς καταπληκτικὰς καὶ ἐξαιρε-
τικὰς ιδιότητας τοῦ *ὑπερόχου* », καὶ παραμερίζων πάντα μὲ καταφρονητικὴν
κίνησιν τῆς χειρὸς λέγει τὰ ἀκόλουθα: « Ἐμπρὸς λοιπόν, ἡμπορεῖτε νὰ
ἐντυπώνετε καὶ τὴν ἐκπληκτικὴν ταύτην ιδιότητα τοῦ τελείου ὡς ἐκπληκτικὴν
καὶ ἐξαιρετικὴν » συνειδητῶς ἀναβαίνουν, ὃ μοναχοί, συναισθήματα εἰς τὸν
τέλειον, συνειδητῶς συγκρατοῦνται, συνειδητῶς ἀφίνει οὗτος αὐτὰ νὰ βυθί-
ζωνται· συνειδητῶς ἀναβαίνουν εἰς τὸν τέλειον σκέψεις, συνειδητῶς συγκα-
τοῦνται, συνειδητῶς ἀφίνει οὗτος αὐτὰς νὰ βυθίζωνται. Αὕτῃ, ὃ μοναχοί,
εἶναι ἰδιότης τοῦ τελείου, τὴν ὁποίαν σεῖς ἡμπορεῖτε νὰ ἐντυπώνετε ὡς
ἐκπληκτικὴν καὶ ἐξαιρετικὴν ». Ὅθεν ἡ τελεία ἐπαγρύπνησις καὶ ἐξουσία ἐπὶ
τοῦ βάθους ὀνομάζεται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ διδασκάλου τῆς ψυχικῆς ἀσκήσεως
(Yoga) καὶ ἡγέτου πλήθους ἀνθρώπων ὡς τὸ ἐκπληκτικὸν κατόρθωμα τοῦ
ἄκρως ἀφυπνισμένου ἀνθρώπου¹.

Ἀφετηρία τῆς ἀφυπνίσεως ταύτης εἶναι οἱ ἀρχέτυποι. Ἐξ αὐτῶν ὁρμά-
ται πᾶν βαθύτερον διανόημα, πᾶσα ἀνωτέρα ἰδέα, πᾶν εὐγενὲς συναίσθημα.
Αἱ δὲ προδιαθέσεις πρὸς γένεσιν τῶν ἀρχετύπων εἶναι, ὡς ἐλέχθη, αἱ αὐταὶ
εἰς πάντας τοὺς λαοὺς. Τὸ δὲ σύνολον αὐτῶν περιλαμβάνει λανθανούσας
πάσας τὰς δυνατότητας πρὸς δημιουργίαν πνευματικῶν ἀγαθῶν. Ἐξ αὐτῶν
κατάγεται τὸ περιεχόμενον καὶ τῶν θρησκειῶν. Ὁ Γιούγκ ἀποδίδει εἰς τοὺς
ἀρχετύπους τὴν αὐτὴν σημασίαν, ἣν ἀποδίδει ὁ Κάντιος εἰς τὰς ὑπ' αὐτοῦ
τεθείσας κατηγορίας. Εἶναι δὲ μάλιστα δυνατόν νὰ εἴπῃ τις, ὅτι ὁ Γιούγκ
εὐρύνει τὰς κατηγορίας τοῦ Καντίου, αἵτινες ἰσχύουν περὶ τοῦ νοεῖν, εἰς
κατηγορίας ἐν γένει τῆς ψυχῆς.

Ἐκ τῶν σημαντικωτάτων ἀρχετύπων εἶναι ὁ τοῦ *ἡλικιωμένου σοφοῦ*,
ὅστις εἶναι ἡ ἐνσάρκωσις τῆς πνευματικῆς ἀρχῆς. Ὡσαύτως ὁ *τῆς μεγάλης*
μητρός. Αἰσθηταὶ δὲ ἐκδηλώσεις ἀρχετύπων, δηλαδὴ ἀρχέτυποι, οἵτινες λαμ-
βάνουν αἰσθητὰς μορφάς, εἶναι: Πατήρ· Μήτηρ· παιδὶ· Υἱὸς· Θυγάτηρ·

1. G. Pfahler, Der Mensch und seine Vergangenheit, τρίτη ἐκδοσις 1953
(πρώτη 1950).

Anima καὶ Animus¹ - Φίλος - Πολεμιστὴς - Ἱερεὺς - Σωτὴρ - Θεὸς - Θάνατος - Προφήτης - Γόης - Ἱέρεια - Μέγαιρα κ.λ.π. Ὡς ἀρχετύπος τις γίνῃ συνειδητός, ἵνα δηλαδὴ ἐκφρασθῇ διὰ τινος συγκεκριμένου βιώματος, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ δοθῇ ἀφορμὴ ἐκ τινος συγκεκριμένης περιστάσεως τῆς ζωῆς. Τοιαῦται δὲ περιστάσεις εἶναι κίνδυνος, ἀγῶνες κατὰ δυσυπερβλήτων δυσχερειῶν, κατὰ δυνάμεων ὑπερέτερων, γέννησις, θάνατος, αἱ σχέσεις πρὸς τὸν πατέρα, πρὸς τὴν μητέρα, πρὸς τὸ τέκνον κ.λ.π.

Τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ἐν γένει αἱ ρίζαι ὑπάρχουν βαθύτατα ἐν εἴδει ἀρχετύπων ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ. Πῶς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀνέρχονται ἐν τέλει εἰς τὴν συνείδησιν τὰ δημιουργήματα τοῦ πολιτισμοῦ, διευκρινεῖται ὑπὸ τοῦ Γιούγκ διὰ περιγραφῆς τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Ροβέρτος Μάγερ (Robert Mayer) προῆλθεν εἰς μίαν τῶν μεγίστων ἀνακαλύψεων τῶν νεωτέρων χρόνων, δηλαδὴ εἰς τὴν εὑρεσιν τῆς ἀρχῆς τῆς διατηρήσεως τῆς ἐνεργείας².

Διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κοινοῦ ἀσυνειδήτου ὁ Γιούγκ ἠῤῥυνε κατὰ πολὺ τὰ ἐρευνήματα τοῦ Φρόυντ καὶ Ἀντλερ καὶ ἀπληθεύρωσε τὸ ἀσυνείδητον ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν ἐκτίμησιν, εἰς ἣν κατεδίδασκεν αὐτὸ ὁ Φρόυντ, παραστήσας αὐτὸ ὡς ἀκαθὸν ἀπορριμμάτων. Ὁ Γιούγκ προυχώρησεν εἰς τὴν σύνθεσιν συνειδήσεως καὶ ἀσυνειδήτου, ἥτις εὐρίσκεται ἐν τῷ « ταυτῷ » (im selbst). Ἡ δὲ μέθοδος τῆς εὐρέσεως τοῦ ταυτοῦ εἶναι συγχρόνως ἡ ψυχοθεραπευτικὴ μέθοδος αὐτοῦ, ἥτις καλεῖται « ἐξατομίκευσις » (individuationprozess).

Παιδαγωγικῶς σημαντικὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀνάπτυξις τῶν ἀρχετύπων εἶναι δυνατόν νὰ ἐμποδίζεται καὶ νὰ προάγεται. Μήτηρ π.χ. ἥτις εἶναι ἀσταθής, ἀνακόλουθος, τραυματίζει ἐν τῷ μικρῷ τέκνῳ τὴν τὸν ἀρχετύπον τῆς Μητρός. Τοῦτο δὲ βραδύτερον εἶναι δυνατόν νὰ ἐκδηλώνεται ὡς ἔλλειψις ἀσφαλείας καὶ οἰκειότητος. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ θρησκευτικῆς ἀγωγῆς ἰδιαιτέραν σπουδαιότητα ἔχει ὁ ἀρχετύπος τοῦ Πατρός. Ἐὰν τὸ βίωμα τοῦ πατρὸς ὑπῆρξεν ἕνεκα τῆς δαγωγῆς αὐτοῦ ἢ τῆς διαγωγῆς τοῦ διδασκάλου καταθλιπτικόν, ἢ σχέσις πρὸς τὸν Θεὸν - Πατέρα διατελεῖ πάντοτε ὑπὸ τὴν σκιὰν τῶν βιωμάτων τούτων καὶ δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ πλήρως.

Καὶ νῦν ἀναγκαῖον κρίνομεν νὰ εἴπωμέν τινα περὶ τῆς σχέσεως τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὴν συνείδησιν.

1. Anima καλεῖται ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνδρὸς λανθάνουσα εἰκὼν τῆς γυναίκος, Animus δὲ ἡ ἐν τῇ ψυχῇ τῆς γυναίκος λανθάνουσα εἰκὼν τοῦ ἀνδρός. Πλείονα ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν « Ψυχολογία τοῦ Βάθους ».

2. Τὰ κατὰ τὴν ἀνακάλυψιν ταύτην ἐκθέτομεν ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν « Περὶ τῆς βουλήσεως » 1941, σ. 44.

Σχέσις τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὴν συνείδησιν.

Κατὰ πρῶτον ὀφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐνταῦθα κάμνοντες λόγον περὶ « ἀσυνειδήτου » ἐννοοῦμεν αὐτὸ μόνον κατὰ τὰ ἐξ ἀπωθήσεων καὶ ἐκ τῶν ἐμφύτων προδιαθέσεων γεγονότα, οὐδόλως δὲ ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ κανονικῶς λησμονηθέντα κ.λ.π. βιώματα.

Θεμελιώδεις σχέσις τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὴν συνείδησιν εἶναι ἡ ἀντίθεσις. Εἶναι δὲ ἡ ἀντίθεσις αὕτη, οἷα ἡ τῶν δύο πόλων. Τὰ μέλη δηλονότι τῆς ἀντιθέσεως δὲν ἀποκλείουν ἀλλήλα, ἀλλὰ συνυπάρχουν ἀναγκαίως, οὐδέποτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρχῃ τὸ ἓν ἄνευ τοῦ ἄλλου. Ἀμφοτέρα ὁμοῦ λαμβανόμενα ἀποτελοῦν τὴν ψυχικὴν ὁλότητα. Διὰ δὲ τοῦτο προτιμῶμεν νὰ κάμνωμεν χρῆσιν τῆς λέξεως « ἀντιρρόπῃσις » καὶ « ἀντίρροπον » παρὰ τῆς λέξεως « ἀντίθεσις ». Πᾶν συνειδητὸν φαινόμενον ἔχει ἀντίρροπόν τι, τὸ ὁποῖον εἶναι ἅμα καὶ συμπληρωματικόν, ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ. Πρὸς πᾶσαν συνειδητὴν κατάστασιν συστοιχεῖ ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ἡ ἀντίθετος, καθ' ὃν τρόπον ἐν τῇ φύσει ἀναγκαίως πρὸς τὸ φῶς συστοιχεῖ τὸ σκότος, πρὸς τὴν ἡμέραν ἡ νύξ, καὶ οὕτως ἀποτελεῖται τὸ ἡμερονύκτιον, πρὸς τὴν γέννησιν ὁ θάνατος καὶ οὕτως ἀποτελεῖται ὁ ἀνθρώπινος βίος, πρὸς τὸν ἄνδρα ἡ γυνὴ καὶ οὕτως ἔχομεν τὸν πλήρη ἀνθρώπινον βίον κ.λ.π. Ἀμφοτέρα τὰ μέλη εἶναι ἀναγκαῖα. Ὁ δὲ βίος εἶναι βιώσιμος, ἂν ἡ πολικὴ αὕτη σχέσις τοῦ ἀσυνειδήτου πρὸς τὴν συνείδησιν ἀναγνωρίζεται συνειδητῶς. Τοῦτο εἶναι ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων ἐπιστημονικῶν διδαγμάτων τοῦ Γιούγκ.

Κατὰ ταῦτα τὰ ἀσυνειδήτα γεγονότα δὲν ἔχουν μίαν καὶ μόνην ἀναλλοίωτον σημασίαν. Ὁ δὲ θέλων τὰ κατανοῆσθαι τὰ ἀσυνειδήτων, τὸ ὁποῖον τώρα δὲ ἐκδηλοῦται διὰ τῶν σχετικῶν ἐκδηλώσεων, περὶ ὧν θὰ εἴπωμεν κατωτέρω, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ γινώσκῃ τὰ σύστοιχα πρὸς αὐτὸ συνειδητά. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ὃν, τὸ ὁποῖον καθ' ἀρχὴν καὶ ψυχικῶς καὶ σωματικῶς τείνει νὰ ρυθμίξῃ ἑαυτόν, διὰ τοῦτο εἰς πᾶσαν ὑπερβολὴν, ἥτις παρατηρεῖται κάπου, παρעυθὺς γεννᾶται ἀλλαχού συστοίχως καὶ ἀναγκαίως ἀντίρροπός τις. Ἄνευ τῆς ἀντιρροπήσεως ταύτης οὔτε κανονικὴ ἀλλαγὴ τῆς σωματικῆς ὕλης θὰ ἐγίνετο οὔτε ὀμαλὴ ψυχικὴ. Κατὰ ταῦτα ἡ περὶ τῆς ἀντιρροπήσεως ἡ συμπληρώσεως διδασκαλία εἶναι ἐκ τῶν σημαντικωτάτων τῆς συγχρόνου ψυχολογίας, διότι ἐκφράζει θεμελιώδη κανόνα ἐν γένει τοῦ ψυχικοῦ βίου. Τὸ καθ' ὑπερβολὴν ὀλίγον ἐνταῦθα γεννᾷ τὸ καθ' ὑπερβολὴν πολὺ ἐκεῖ. Ὅθεν ἡ σχέσις τῶν συνειδητῶν πρὸς τὰ ἀσυνειδήτα γεγονότα εἶναι ἡ τῆς ἀντιρροπήσεως (Kompensation). Διδακτικώτατον παράδειγμα τῆς σχέσεως ταύτης τῆς ἀντιρροπήσεως, ἥτις κρατεῖ μεταξὺ ἀσυνειδήτου καὶ συνειδήσεως, παρέχει ὁ Γιούγκ τὸ περὶ τῆς χρήσεως μέσων προληπτικῶν τῆς συλλήψεως¹. « Διὰ τῶν

1. Ἰδε C. G. Jung, Die Frau in Europa (Ἡ γυνὴ ἐν Εὐρώπῃ), 1929, σ. 25.

ἀντισυλληπτικῶν μέσων, λέγει οὗτος, ἐκπίπτει ἡ διαρκὴς ἐτοιμότης πρὸς ἐγκυμοσύνην καὶ πρὸς φροντίδας περὶ ἀνατροφῆς τέκνων. Ἡ δὲ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τούτων δεσμῶν τῆς Φύσεως σημαίνει τὴν ἀπελευθέρωσιν σημαντικῶν ψυχικῶν δυνάμεων, αἵτινες κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην ζητοῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν. Πάντοτε δέ, ἂν τοιούτῳ τι ποσὸν ἐνεργείας δὲν εὗρίσκη σκοπὸν τινα πρόσφορον, εὐάρεστον πρὸς αὐτό, διαταράσσει τὴν ψυχικὴν ἰσορροπίαν. Ἡ ἐνέργεια, ἥτις δὲν ἔχει συνειδητόν τινα σκοπὸν, ἐνδυναμῶνται τὸ ἀσυνείδητον. Ἐντεῦθεν δὲ γεννᾶται ἀβεβαιότης καὶ ἀμφιβολία. Τοῦτο δὲ ἰσχύει εἰς ἀνηκουστὸς μέγα βαθμὶν περὶ πασῶν τῶν γυναικῶν».

Πρὸς πληρεστέραν διασάφησιν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸ ἀσυνείδητον ἀντιρροπεῖ καταστάσεις τῆς συνειδήσεως, παραθέτομεν καὶ ἕτερα παραδείγματα, τὰ ὁποῖα λαμβάνομεν ἐκ συγγραμμάτων τοῦ Γιούγκ. Ὁ Γιούγκ θεράπευεν ἀλαζόνα κύριον, ὅστις διετήρει ἐμπορικὸν κατάστημα μετὰ τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ. Αἱ σχέσεις τῶν δύο ἀδελφῶν ἦσαν λίαν τεταμέναι. Τοῦτο δὲ ἦτο ἐν τῶν κυρίων αἰτίων νευρώσεως τοῦ μεγαλυτέρου ἀδελφοῦ. Ἐκ τῶν ὁμολογιῶν τοῦ πάσχοντος δὲν ἐφαίνετο σαφῶς, τίς ἦτο ὁ πραγματικὸς λόγος τῆς ἐντάσεως τῶν σχέσεων τῶν δύο ἀδελφῶν. Ἐψεγε μὲν οὗτος διὰ πολλὰ καὶ ποικίλα τὸν νεώτερον ἀδελφὸν καὶ περὶ τῆς νοημοσύνης του πολὺ δυσμενῆ ἔλεγε. Ἄλλ' εἰς τὰ ὄνειρα τοῦ προεσβυτέρου ἐμφανίζετο ὁ νεώτερος πολλάκις ὡς Μπίσμαρχ ἢ ὡς Ναπολέον ἢ ὡς Ἰούλιος Καῖσαρ. Ἡ δὲ οἰκία του εἶχεν τὴν ὄψιν τοῦ Βατικανοῦ ἢ τοῦ Γιλδιζ Κιόσκ. Ἐκ τῶν ὁνείρων τούτων κατεδείχθη, ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἀνυψῶνται σημαντικῶς ὁ νεώτερος ἀδελφὸς ἐν τῷ ἀσυνείδητῳ. Ἐντεῦθεν δὲ ὁρμώμενος ὁ Γιούγκ συνήγαγεν, ὅτι ὁ ὑπ' αὐτοῦ θεραπευόμενος ἐξετίμα τὸν μὲν ἑαυτὸν του ὑπερβολικὰ πολὺ, τὸν δὲ ἀδελφόν του ὑπερβολικὰ ὀλίγον. Ἡ περαιτέρω ἀνάλυσις ἐδικαίωσε τὴν γνώμην τοῦ Γιούγκ.

Δεύτερον παράδειγμα : Νεαρὰ γυνὴ νευρωτικὴ, ὑπερβολικὰ ἀφωσιωμένη εἰς τὴν μητέρα, ὀνειρεύεται περὶ αὐτῆς δυσμενῆ ὄνειρα. Εἰς τὰ ὄνειρα ἐμφανίζεται ἡ μήτηρ ὡς φάντασμα, ὡς μέγαιρα, ὡς διώκτρια. Ἡ μήτηρ εἶχεν ὑπερβολικὰ χαϊδευμένην τὴν θυγατέρα καὶ διὰ τῆς τρυφερότητός της εἶχεν τυφλώσει αὐτήν, ὥστε αὕτη δὲν ἠδύνατο νὰ βλέπῃ σαφῶς τὴν ἐπιβλαβὴ ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκει ἐπ' αὐτῆς ἡ μήτηρ. Τούτου ἕνεκα τὸ ἀσυνείδητον ἤσκησε τὸν προσήκοντα ἔλεγχον κατὰ τῆς μητρὸς.

Τρίτον παράδειγμα : Αὐτὸς ὁ Γιούγκ ὑπετίμα ποτὲ ὑπερβολικὰ μίαν τῶν πελατίδων αὐτοῦ. Ἐν ὁνείρῳ εἶδε τὴν πελάτιδα ταύτην καθημένην εἰς τὴν στοὰν τοῦ ὑψηλοτέρου πύργου ἐπαύλεως, ἥτις ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ ὑψηλοῦ βράχου. Παρευθὺς ἀνεκοίνωσεν εἰς αὐτήν τὸ ὄνειρον· τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς ἀνακοινώσεως ὑπῆρξεν εὐεργετικώτατον.

Τέταρτον παράδειγμα : Νεαρός κύριος διηγείται τὸ ἀκόλουθον ὄνειρον :
 Ὁ πατὴρ του ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς οἰκίας ἐπὶ νέου αὐτοκινήτου. Διευθύνει δὲ αὐτὸ τόσον ἀδεξιῶς, ὥστε ὁ νεαρὸς υἱὸς ὀργίζεται σφόδρα διὰ τὴν φαινομενικὴν βλακείαν τοῦ πατρὸς. Τὸ αὐτοκίνητον κινεῖται δεξιὰ, ἀριστερὰ καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω· τέλος δὲ προσκρούει πρὸς τοῖχον καὶ ὑφίσταται σοβαρὰς βλάβας. Πλήρης ὀργῆς ὁ υἱὸς τὸν φωνάζει καὶ τὸν συμβουλεύει νὰ εἶναι προσεκτικὸς. Ἀλλὰ ὁ πατὴρ γελαῖ, ὁ δὲ υἱὸς παρατηρεῖ, ὅτι οὗτος ἦτο μεθυσμένος. Οὐδὲν πραγματικὸν γεγονὸς ἔχει δώσει ἀφορμὴν εἰς τὸ ὄνειρον τοῦτο. Ὁ υἱὸς ἦτο βέβαιος περὶ τῆς συνέσεως καὶ περὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ πατρὸς νὰ ὀδηγῇ αὐτοκίνητον. Ἐν γένει δὲ ἐθαύμαζε τὸν πατέρα διὰ τὰς ἐν τῷ βίῳ ἐπιτυχίας. Πῶς ἄρα γε νὰ ἐρμηνευθῇ τὸ ὄνειρον τοῦτο ; Κατὰ τὸν Γιούγκ, τὸ ἀσυνείδητον καταρρίπτει τὴν παρ' αὐτῷ συνειδητὴν ἀξίαν τοῦ πατρὸς, ἐπειδὴ συνειδητῶς αἱ πρὸς τὸν πατέρα σχέσεις εἶναι ὑπερβολικὰ ἀγαθαί. Ἐντεῦθεν δὲ ὁ υἱὸς διέτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ εἶναι ὑπερβολικὰ ἐξηρητημένος ἀπὸ τὸν πατέρα καὶ νὰ μὴ βλέπῃ, ὁποῖός τις εἶναι τῷ ὄντι αὐτὸς ὁ ἴδιος. Διὰ τοῦτο τὸ ἀσυνείδητον καταρρίπτει τὴν ἀξίαν τοῦ πατρὸς καὶ παρορμᾷ εἰς κάποιαν ἀντίθεσιν πρὸς αὐτόν, ἀνεν τῆς ὁποίας οὐδέποτε θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀποκτήσῃ συνείδησιν ἑαυτοῦ. Αὕτη ἦτο ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία· ἀπεδέχθη δὲ αὐτὴν ὁ νεανίας χωρὶς νὰ γεννηθῇ εἰς αὐτὸν ὑποτίμησις τις τῆς ἀξίας μῆτε τοῦ πατρὸς μῆτε αὐτοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν χωρὶς νὰ γεννηθῇ κάποια δυσαρέσκεια.

Διὰ τῶν παραδειγμάτων τούτων, νομίζομεν, ὅτι ἐπαρκῶς διευκρινεῖται ἡ σχέσις ἀντιροσπῆσεως, ἡ ὁποία κρατεῖ μεταξὺ συνειδητῶν καὶ ἀσυνειδητῶν γεγονότων. Ἀλλ' εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ νομίσῃ τις, ὁρμώμενος ἐκ τῶν λεχθέντων, ὅτι πάντα τὰ ὄνειρα ἐρμηνεύονται κατὰ τὸν λεχθέντα ἀπλοῦν τρόπον. Τοῦτο δὲν συμβαίνει. Περὶ τῆς ἐρμηνείας ὅμως τῶν ὁνείρων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κάμωμεν λόγον ἐνταῦθα. Παραπέμπομεν δὲ τὸν βουλούμενον εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν « Ψυχολογία τοῦ Βάθους ».

Περαίνοντες νῦν τὸν λόγον περὶ συνειδήσεως καὶ ἀσυνειδήτου προβαίνομεν εἰς διευκρίνησιν τῆς ἐννοίας τῆς ἀπωθήσεως καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ συμπλέγματος.

Περὶ ἀπωθήσεως καὶ περὶ συμπλέγματος.

Ἀπόθῃσις καλεῖται ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ βάθους τὸ γεγονὸς ἐκεῖνο, καθ' ὃ βιώματα καὶ ἐν αὐτοῖς ἀναφαίνόμεναι ψυχικὰ συγκινήσεις δὲν τυχάνουν συνειδητῆς ἐπεξεργασίας. Ἀπόθῃσις εἶναι ἐπιβλαβὲς ἀναπλήρωμα τῆς ἐλλόγου καὶ ἀναγκαίας κωλύσεως, κυριαρχήσεως καὶ ἐπεξεργασίας τοιούτων συγκινήσεων. Οὕτω π.χ. ὑπάρχουν πολλαὶ γυναῖκες καὶ πολλοὶ ἄνδρες, οἵτινες, ὑπερήλικες ἢ γέροντες ὄντες καὶ σφόδρα θλιβόμενοι διὰ τοῦτο, προσπα-

θοῦν νὰ ἐμμένουν εἰς τρόπον ζωῆς, ὅστις κανονικῶς προσιδιάζει εἰς νεάνιδας καὶ νέους. Οὗτοι ἀπωθοῦν εἰς τὸ ἀσυνείδητον βιώματα καὶ ἰδιότητας, αἵτινες ὀριμάσασαι πλέον τείνουν νὰ γίνουν συνειδηταὶ καὶ νὰ κανονίζουσιν αὐταὶ κυρίως τὴν ζωὴν. Ἐνταῦθα γεννᾶται ἐσωτερικὴ σύγκρουσις, ἣτις δὲν λύεται διὰ συνειδητῆς ἐπεξεργασίας τῶν δύο μελῶν, ἀλλ' αὐθαιρέτως διατηρεῖται συνειδητὸν τὸ ἕτερον, τὸ δὲ ἕτερον ἀπωθούμενον δρᾷ ἀπροσφόρως καὶ ταράσσον. Τὸ οὐσιώδες ἐν τῇ ἀπωθήσει εἶναι, ὅτι δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ πραγματικότης, ὅτι τις δὲν θέλει νὰ ὁμολογῇ τὰ γεγονότα, ὡς ταῦτα ἔχουσι. Κατὰ ταῦτα εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ, ὅτι ρίζα τῆς ἀπωθήσεως εἶναι ἔλλειψις φιλαληθείας πρὸς ἑαυτόν. Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ εἵπομεν, τὴν οὐσίαν τῆς ἀπωθήσεως ἄριστα ἐκφράζει ἡ περιφημος ρῆσις τοῦ Νίτσε : « Ἐγὼ πράξει τοῦτο, λέγει ἡ μνήμη μου. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχῃς πράξει τοῦτο, λέγει ἡ ὑπεροψία μου ! Τέλος ὑποκύπτει ἡ μνήμη ». Ἄλλ' ἂν ὑποχωρῇ ἡ μνήμη, εἶναι ἀδύνατον νὰ διευκρινῇ τις τὰ πράγματα ἐντίμως.

Ἡ ἀπόθησις διαφέρει τῆς καταπίεσεως. Κατὰ τὴν καταπίεσιν ἀναγνωρίζεται βίωμά τι βαθέως συγκινοῦν, τυγχάνει συνειδητῆς ἐπεξεργασίας καὶ ἀπορρίπτεται, ἐνῶ κατὰ τὴν ἀπόθησιν ἐκβάλλεται τοῦτο τῆς συνειδήσεως ἄνευ ἀναγνωρίσεως καὶ ἐπεξεργασίας. Τὰ δι' ἀπωθήσεως ἀπὸ τῆς συνειδητῆς βιώσεως ἀποκλεισθέντα, ὑπὸ ἰσχυρᾶς δὲ συγκινήσεως συνοδευόμενα, γεγονότα συνεχίζουν τὴν δρᾶσιν αὐτῶν ἀνεξέλεγκτα ἐν τῷ βάθει τοῦ προσώπου ὡς « Ἀσυνείδητα συμπλέγματα ».

Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ ψυχολογίᾳ τοῦ βάθους *σμπλέγμα* καλεῖται βίωμα, τὸ ὁποῖον ἔχει ζωηρὸν τόνον συγκινήσεως καὶ πρὸς τούτῳ καταδεικνύεται ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν συνήθη γενικὴν διάθεσιν τῆς συνειδήσεως καὶ διὰ τοῦτο ἀπωθεῖται ἐξ αὐτῆς. Τὸ βίωμα τοῦτο ἔχει μεγάλην ἐσωτερικὴν ἐνότητα εἶναι τι ὅλον καθ' ἑαυτὸ καὶ κέκτηται μεγάλην αὐτονομίαν. Καὶ εἶναι μὲν μέλος τοῦ ὅλου ψυχικοῦ βίου, ἀλλ' ἐν μικροτάτῳ βαθμῷ ὑπόκειται εἰς τὰς διαθέσεις τῆς συνειδήσεως καὶ διὰ τοῦτο ἡ διαγωγή αὐτοῦ ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς συνειδήσεως εἶναι ὥσάν διαγωγή ξένου σώματος. Τοιαύτη δέ, ἀπρόσφορος, δρᾶσις τοῦ συμπλέγματος ματαιώνει τὴν συνειδητὴν πρόθεσιν, στερεῖ τὸ ἐγὼ τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ καὶ ὠθεῖ εἰς διανοήματα καὶ πράξεις ἐναντίας πρὸς τὰς προθέσεις ἡμῶν, ὡς ἐὰν αὐταὶ ἐπιβάλλωνται ὑπὸ ξένου προσώπου.

Ἐν τῶν συχνωτάτων αἰτίων τοῦ συμπλέγματος εἶναι ἡ ἠθικὴ σύγκρουσις, ἣτις βεβαίως δὲν πρέπει νὰ νοῆται ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς γενετησίου ὁριμῆς. Τῆς συγκρούσεως δὲ ταύτης ἔσχατος λόγος εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ ἀδυναμία νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τις τὸ ὅλον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὁ ἔχων τὴν δύναμιν τῆς ἐπιδοκιμασίας ταύτης μετὰ ἁμάρτημα διαπραχθὲν ἐξετάζει αὐτὸ ἐπαρκῶς, συγχωρεῖ, μετανοεῖ εἰλικρινῶς διότι σκέπτεται, ὅτι τὸ ἁμαρτάνειν εἶναι ἀνθρώπινον, ὡς ἀνθρώπινον εἶναι καὶ τὸ μετανοεῖν. Συμπλέγματα

εἶναι δυνατόν νά γεννηθοῦν καί ἐκ σφοδρῶν καταπληξιῶν, π.χ. ἐκ τῆς ἐκρή-
ξεως ὀβίδος.

Πάντες οἱ ἄνθρωποι ἔχουμεν συμπλέγματα. Τὰ παντοειδῆ σφάλματα, εἰς
τὰ ὁποῖα ὑποπίπτομεν συχνάκις κατὰ τὰς διαφόρους πράξεις ἡμῶν, μαρτυ-
ροῦν περὶ τούτου, ὡς κατέδειξε πρὸ πολλοῦ ὁ Φρόυντ¹. Εἰς συμπλέγματα
ὀφείλεται, ὅτι πολλάκις ἔρχεται εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν οὐχὶ ἡ ἀρμόζουσα
λέξις, ὅτι λησμονοῦμεν τὸ ὄνομα τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον πρόκειται νά
συστήσωμεν αὐτὴν τὴν στιγμήν, ὅτι ἐν συναυλίᾳ καταλαμβάνομεθα ὑπὸ βηχὸς
ἀκριβῶς, καθ' ὃν χρόνον ἀπαιτεῖται ἡ μεγίστη προσοχή καὶ ἡσυχία, ὅτι ὁ
ἐρχόμενος πολὺ ἀργὰ καὶ μηδένα θόρυβον ἐπιθυμῶν νά προξενήσῃ μόλα
ταῦτα προσκρούει μετὰ πατάγου πρὸς κάθισμα, ὅτι, ἀντὶ νά συλλυπηθῇ τις
ἐν κηδεῖᾳ, συγχάριρει, ὅτι συμβουλή τις, λέξις περιέχουσα τόνον τινὰ ἐπικρί-
σεως, ἥτις λέγεται ὡς ἀστεία, πλήττει πολὺ βαθύτερον καὶ ἐπὶ χρόνον μακρό-
τερον ἢ ὅσον ἐνόμιζέ τις, ὅτι θὰ ἔπρεπε.

Τὰ συμπλέγματα ἔχουν πολλάκις τόσῃν αὐτονομίαν, ὥστε παράγουν
σωματικούς πόνους, οἵτινες οὐδὲλως αἰτιολογοῦνται ὑπὸ τῆς καταστάσεως
τῶν ὀργάνων τοῦ σώματος. Εἶναι δὲ οὗτοι τόσον σφοδροί, ὅσον καὶ οἱ ἐκ
παθήσεων τῶν σωματικῶν ὀργάνων προερχόμενοι. Καὶ δὲν ἐξαφανίζονται οἱ
πόννοι οὗτοι, καὶ ἂν ὁ ἱατρὸς καὶ αὐτὸς ὁ ἀσθενὴς εἶναι βέβαιοι, ὅτι οἱ πόνοι
οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀκραιφνῇ πλάσματα τῆς φαντασίας. Οὗτοι ἐκλείπουν μετὰ
τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ ἀσθενοῦς ἀπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ συμπλέγματος.

Κατὰ Γιούγκ τὰ συμπλέγματα διὰ τῶν ὑπ' αὐτῶν παραγομένων σωμα-
τικῶν συμπτωμάτων καὶ διὰ τῶν ὀνείρων γίνονται ἡ ὁδὸς ἡ ἄγουσα εἰς τὸ
ἀσυνείδητον, ἐνῶ κατὰ Φρόυντ τὰ ὄνειρα εἶναι ἡ βασιλικὴ ὁδὸς (via regia)
ἡ ἄγουσα εἰς τὸ ἀσυνείδητον. Ὁρθότερον, ὡς εἶναι εὐνόητον, κρίνει ὁ
Γιούγκ· διότι τὰ ὄνειρα παράγονται ἐκ συμπλεγμάτων.

Τὰ συμπλέγματα δὲν εἶναι πάντοτε νοσηρά. Διότι ταῦτα μαρτυροῦν
μόνον, ὅτι « ὑπάρχει κάτι ἀσυμβίβαστον, ἀναφομοίωτον, γεννῶν σύγκρουσιν,
ἴσως κώλυμά τι, ἀλλ' ἴσως καὶ παρόρημά τι εἰς μεγαλυτέρας προσπαθείας,
οὕτω δὲ μάλιστα καὶ εἰς νέα, δυνατόα, ἐπιτεύγματα. Ὅθεν συμπλέγματα κατὰ
τὴν ἔννοιαν ταύτην εἶναι εὐκρινέσταται ἐστίαι καὶ σύνδεσμοι τοῦ ψυχικοῦ
βίου, τοὺς ὁποίους δὲν θὰ ἦτο εὐκταῖον νά μὴν ἔχη τις, οἵτινες δὲν θὰ
ἔπρεπε νά λείπουν, ἐπειδὴ ἄλλως ἤθελεν ἀνακοπῇ ἡ ψυχικὴ ἐνέργεια κ.λ.π.
Τὰ συμπλέγματα σημαίνουν « ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει εἰσεῖτι λυθῇ ἐν τῷ
ἀτόμῳ. Ἐπομένως καταδεικνύουν τὴν ἀναμφιβόλως ἀσθενῆ ἐν ὅλῃ τῇ σημα-
σίᾳ τῆς λέξεως θέσιν »². Συμπλέγματα εἶναι ἐν πολλοῖς κανονικὰ τοῦ βίου
φαινόμενα καὶ διὰ τοῦτο ὁ πρὸς αὐτὰ φόβος εἶναι πολλάκις ἀστήρικτος καὶ

1. Sig. Freud, Zur Psychopathologie des Alltagslebens, Berlin 1904.

2. Jung, Seelenprobleme der Gegenwart, σ. 122, 123.

προέρχεται ἐκ προκαταλήψεως. Εἶναι πολλάκις δυνατόν νὰ βοηθοῦν εἰς τὴν ἀριτιώτεραν προσαρμογὴν πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ζωῆς.

Παραδείγματα συμπλεγμάτων.

1) Ἄς ὑποθέσωμεν, ὅτι κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔλαβέ τις πείραν βαθείας θλίψεως καὶ διὰ τοῦτο ἔχασεν τὴν ἐμπιστοσύνην πρὸς τὴν ζωὴν. Ὅσάκις βραδύτερον παρουσιάζεται ἀφορμὴ τις πρὸς τὸ λυπεῖσθαι, ἀναφαίνεται ἡ δυσπιστία ἐκείνη. Τὸ σύμπλεγμα τῆς λύπης ἐκείνης ἀφομοιώνεται μὲ τὸ νῦν βίωμα. Οὕτω π.χ. ὁ βίαιος πατὴρ ἐνθρονίζεται ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ ὡς ὀργίλος θεός. Ὅσάκις λοιπὸν κατὰ τὴν ἐνηλικίωσιν ὁ νῦν ἀνὴρ ἢ γυνὴ ἔρχεται εἰς σχέσιν ἐξαρτήσεως ἀπὸ πρόσωπον κατέχον ἀξίωμα τι, π.χ. ὅταν διορίζεται εἰς θέσιν τινά, κατὰ τὴν στρατιωτικὴν ὑπηρεσίαν κ.λ.π., ταράσσεται καὶ σχηματίζει οὐχὶ ὀρθὴν κρίσιν περὶ τῶν προϋσταμένων του, εἶναι δυνατόν νὰ ἔκτραγῃ εἰς διαμαρτυρίας, νὰ συμπεριφερθῇ ἐπαναστατικῶς καὶ οὕτω νὰ καταστρέψῃ εὐκαιρίας προσφόρους πρὸς ἀπόκτησιν τῆς εὐνοίας τῶν προϋσταμένων. Πάντοτε, ὅσάκις ἀνθρωπὸς τις, κατὰ τὰλλα συνειδητός, πράττει παράδοξόν τι, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι ὀπίσω ἀπὸ τὴν ἐνεργητικὴν ἢ παθητικὴν αὐτοῦ συμπεριφορὰν καὶ ἀδυναμίαν ὑπάρχει σύμπλεγμα, τὸ ὁποῖον δὲν παρέμεινεν συνειδητόν, ὅσον ἦτο ἀναγκαῖον νὰ παραμείνῃ, ἵνα ἀχθῇ εἰς πέρας, ἵνα λυθῇ διὰ τῆς προσηκούσης συνειδητῆς ἐπεξεργασίας.

2) Ἐάν τις θέλῃ νὰ ἀγνοῇ βίωμα ἔργου μαρτυροῦντος μειονεξίαν καὶ ἀπωθῇ αὐτό, ἐπειδὴ τὸ βίωμα τοῦτο εἶναι μέλος τῆς ὁρμῆς τῆς αὐτεκτιμήσεως τοῦ ὅλου ὑποκειμένου, τὸ βίωμα τοῦτο ἀπωθούμενον γίνεται σύμπλεγμα μειονεξίας.

3) Εἶναι δυνατόν νὰ γίνεται λόγος καὶ περὶ **σχολικοῦ** συμπλέγματος. Οἱ πλεῖστοι τῶν ἀνθρώπων ἔχουν καὶ δυσaráεστους καὶ εὐχαρίστους σχολικὰς ἀναμνήσεις. Καὶ τοῦτο, ἐπειδὴ τὸ σχολεῖον ἀπαιτεῖ πολλάκις πολλά, τὰ ὁποῖα εἰς πολλοὺς μαθητὰς γεννοῦν δυσaráεσκίαν, ἥτις εἶναι τόσον μεγαλυτέρα, ὅσον περισσότερον ἡ ψυχικὴ σύστασις δὲν συμβιβάζεται μὲ τὸ πρόγραμμα τοῦ σχολείου καὶ ὅσον μικρότερα εἶναι τὰ παιδαγωγικὰ προτερήματα τῶν διδασκάλων. Πολλοί, ἐνήλικοι γενόμενοι, κατορθώνουν νὰ λογαριάζουν καὶ τὰ ἐξ ἀγαθῆς προθέσεως καὶ καλῶς γενόμενα ἐν τῷ σχολείῳ καὶ τὰ ἀτόπως. Οὕτως ἀπαλλάσσονται πάσης ἐνοχλήσεως. Ἄλλ' ὑπάρχουν καὶ ἄνθρωποι, οἵτινες διατηροῦν σύμπλεγμα σχολικόν, ἐπειδὴ δὲν κατόρθωσαν νὰ ὑπερνήκῃσιν παλαιὰ ὀδυνηρὰ σχολικὰ βιώματα. Εὐκόλως οὗτοι, ὅσάκις γίνεται πρὸς αὐτοὺς σύστασις ἢ ἐπιτίμησις τις ἢ ἄδικος παρανόησις, ταράσσονται. Μαρτυροῦν δὲ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐνεργοῦ συμπλέγματος ὄνειρα, καθ' ὃ ὀνειρευόμενος, π.χ. κáθηται ἐπὶ θρανίου καὶ ἐξετάζεται κ.τ.τ.

Ἔτερα συμπλέγματα εἶναι τὸ *μητρικόν*, τὸ *θρησκευτικόν*, τὸ ὁποῖον εἶναι λίαν χαρακτηριστικὸν τῆς τεταραγμένης ἱστορικῆς περιόδου, ἐν τῇ ὁποίᾳ ζῶμεν, καὶ ἄλλα. Περὶ τούτων δὲ γίνεται λόγος ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ Βάθους».

Ἄλλ' ἐνταῦθα σκόπιμον κρίνομεν νὰ προσθέσωμέν τινα περὶ τῆς ἐπιβλαβοῦς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἀσχοῦν διδάσκαλοι κατεχόμενοι ὑπὸ συμπλεγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν προσεπάθησαν νὰ διαλύσουν :

Διδάσκαλος, ὁ ὁποῖος πάσχει ἀπὸ συγκρούσεις μὴ λυθείσας, ὅστις κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔτυχε κακῆς, σκληρᾶς, μεταχειρίσεως, καὶ ἔχει χάσει τὸ συναίσθημα ἀσφαλείας, ὠθεῖται νῦν ἐν τῇ ἐξασκήσει τοῦ ἐπαγγέλματος νὰ εἶναι πάντοτε σκληρός, ἀδυσώπητος πρὸς τοὺς μαθητάς. Διορισθεὶς διδάσκαλος εὐρίσκει τὴν τραγικὴν πλήρωσιν τῆς ζωῆς του ἐν τούτῳ, ὅτι ἐν τέλει ἔχει ἐξουσίαν, δύναται νὰ πηγαινοέρχεται ἐνώπιον τῆς ἀξέως του μὲ τὸν φωτοστέφανον τοῦ ἀλαθήτου, διὰ νὰ προσβλέπῃ μὲ χαιρεκακίαν τοὺς φοβισμένους καὶ ἀγωνιῶντας μαθητάς καὶ μαθητοῖάς του, καθ' ὧν ἐκστομίζονται ἀπειλαὶ περὶ τῆς βαθμολογήσεώς των καὶ ἄλλαι σκληραὶ ἐπιτιμήσεις. Ἦθελε μεταβάλλει διαγωγὴν, ἂν ἤθελε δυνηθῇ, ἐρευνῶν τὸν ἑαυτόν του, νὰ ἀνεύρῃ τὸ αἷτιον τῆς πρὸς τοὺς μαθητάς του κακῆς συμπεριφορᾶς καὶ νὰ ἄρῃ αὐτό, νὰ διαλύσῃ δηλαδὴ τὸ σύμπλεγμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖον πάσχει.

Διδασκάλισσα, πάσχουσα ἐκ τῆς νεανικῆς ἡλικίας ἀπὸ σύμπλεγμα ἐνοχῆς μὴ λυθέν, εἶναι καταπληκτικῶς ἀκριβῆς καὶ σχολαστικὴ. Αἱ μαθήτραι εἶναι ὑποχρεωμέναι νὰ ὑποφέρουν ὑπὸ τὴν ὑπερβολικὰ ἄψογον, σχολαστικὴν καὶ διαρκῶς ἠθικολογοῦσαν διαγωγὴν τῆς. Ἡ βαθμολογία τῆς μαρτυρεῖ σκληρότητα, ἀνηλεῆς δὲ εἶναι ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἐξετάζει. Οἷα εἶναι πρὸς τὸν ἑαυτόν της, τοιαύτη εἶναι καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους. Γινώσκει καὶ ἐκτιμᾷ ἐν μόνον : Τὴν ἐπίδοσιν τῶν μαθητριῶν. Τὸ τραγικὸν εἶναι, ὅτι οὐδὲν γινώσκει περὶ τῆς σκιᾶς τῆς, ὅτι ἐλλεῖπει ὅλως διαφώτισις περὶ τοῦ ἑαυτοῦ της.

Εἶναι φανερόν, ὅτι καὶ ὁ διδάσκαλος ἐκεῖνος καὶ ἡ διδασκάλισσα αὕτη ἐφόσον δὲν ἔχουν λύσει τὰς ἐσωτερικὰς αὐτῶν συγκρούσεις, διαρκῶς δημιουργοῦν ἐχθρικὴν πρὸς τὰ παιδιὰ ἀτμόσφαιραν.

Πόσον ἀναγκαῖον εἶναι νὰ προσπαθοῦν οἱ ἐκπαιδευτικοὶ λειτουργοὶ νὰ ἐρευνῶν τὴν σκιὰν αὐτῶν ! Ὅσον βαθύτερον ὁ διδάσκαλος ἔχει ἐρευνήσῃ καὶ λάβῃ γνῶσιν τοῦ προσώπου, τὸ ὁποῖον κατοικεῖ εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς του, τόσον εὐλικρινεστέρα καὶ εὐεργετικωτέρα ἡ παιδαγωγικὴ αὐτοῦ δρᾶσις, τόσον ὑγιεινότερα ἡ ἐπικοινωνία αὐτοῦ μὲ τοὺς μαθητάς¹.

1. Πρβ. Hans Müller-Eckhard, Das Unverstandene Kind. 1954, σ. 190.

Αἱ ἐκδηλώσεις τοῦ ἀσυνειδήτου.

Ἐν τῇ φυσικῇ, ὥς εἶναι γνωστόν, κάμομεν λόγον περὶ ἡλεκτρισμοῦ, περὶ θερμότητος κ.λ.π., ὁρμώμενοι ἀπὸ τινων ἐμπειρικῶν φαινομένων. Οὐδὲν γινώσκομεν περὶ τῆς φύσεως, περὶ τοῦ τί ἐν τέλει εἶναι ἡλεκτρισμός, θερμότης κ.λ.π. Μόλον τοῦτο εἶναι λογικῶς ἀναγκαῖον νὰ εἰσάγωνται εἰς τὴν ἐπιστήμην ἔννοιαι ἐκφραζόμεναι διὰ τῶν λέξεων ὡσὰν ἐκείνας, ἐπειδὴ ὑπάρχουν ἐμπειρίαι ἀναμφισβήτητοι, αἵτινες μόνον οὕτως εἶναι δυνατόν νὰ τίθενται εἰς λογικὴν τάξιν καὶ οὕτω νὰ κατανοοῦνται. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ψυχολογίᾳ, ὥς ἐλέχθη κατὰ τὸν ὅρισμόν τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ ἀσυνειδήτου. Ἐλέχθη δηλονότι, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖα ἡ εἰσαγωγή τῆς ἐννοίας τοῦ ἀσυνειδήτου, ἐπειδὴ ὑπάρχει ὥς ἐμπειρικὸν γεγονός ἡ ἀνάπλασις προτέρων ἐμπειριῶν, αἵτινες ἔχουν λησμονηθῇ, ἐπειδὴ ὑπάρχουν καὶ ἄλλα ἐμπειρικὰ φαινόμενα, εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν ὁποίων μόνον οὕτως εἶναι δυνατόν νὰ προβαίνωμεν.

Τὰ φαινόμενα ταῦτα εἶναι τὰ καλούμενα συμπτώματα, εἰκόνες καὶ σύμβολα, ἅτινα ἐμφανίζονται εἰς τὰ ὄνειρα, εἰς ὁράματα καὶ εἰς πλάσματα τῆς φαντασίας. Ἐκ τῶν φαινομένων τούτων καὶ ἐκ πορισμάτων ἐρευνῶν τελουμένων διὰ ψυχολογικῶν πειραματικῶν μεθόδων ὁρμώμενοι εἶναι δυνατόν νὰ συνάγωμεν ὠφέλιμα συμπεράσματα περὶ τῶν ἐκάστοτε ἀσυνειδήτως συντελουμένων. Ἄλλ' ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ φανταζόμεθα, ὅτι εἶναι δυνατόν, ὁρμώμενοι ἐκ τῶν φαινομένων τούτων, νὰ λαμβάνωμεν κατὰ πάντα ἀκριβῆ γνῶσιν τῆς φύσεως τῶν ἀσυνειδήτως συντελουμένων. Εἶναι ἀδύνατον νὰ εἰσδύωμεν εἰς τὰ ἔγκαια τῆς συνειδήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀτελὴς γνῶσις, ἣν λαμβάνομεν, εἶναι πολύτιμος. Ἐκ τῶν φαινομένων τούτων θὰ εἴπωμέν τινα πρῶτον περὶ τοῦ συμπτώματος.

Α' Τὸ σύμπτωμα.

Τὸ σύμπτωμα εἶναι ἐκδήλωσις τῆς καταστάσεως ἐκείνης, καθ' ἣν ἄνθρωπος τις ὑποχωρῶν πρὸ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ζωῆς ταλαντεύεται μεταξὺ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀντιμετωπίσῃ αὐτὰς καὶ τῆς ἀδυναμίας νὰ προβῇ εἰς τὸ ἔργον τοῦτο, καθ' ἣν θέλει καὶ δὲν θέλει, ἐν τέλει δὲ μᾶλλον δὲν θέλει. Ἡ κατάστασις αὕτη παρουσιάζεται παροδικῶς μὲν καὶ εἰς ὑγιεῖς, μονιμώτερον δὲ εἰς τοὺς πάσχοντας νεύρωσιν, δηλαδὴ διαταραχὴν προερχομένην ἐκ ψυχικῶν γεγονότων (ψυχογενὴς ταραχή).

Τὸ σύμπτωμα εἶναι δυνατόν νὰ γεννᾶται ὄχι μόνον κατὰ τὰς καλουμένας ἀπωθήσεις, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς χοιρίσιμους περιόδους τῆς ζωῆς, καθ' ἃς συντελεῖται μετάβασις ἀπὸ τινος ἡλικίας εἰς ἑτέραν. Κατὰ τὴν μετάβασιν ταύτην ἐπέρχεται ριζικὴ μεταβολὴ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, ἣν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτύχῃ τις διὰ τῶν μέχρι τοῦδε διαθεσίμων εἰς αὐτὸν μέσων· διότι

πρόκειται περὶ εὐρύτερας ἀφομοιώσεως καὶ ὁλοκληρώσεως τοῦ ἀσυνειδήτου.

Τῶν συμπτωμάτων ἡ φύσις εἶναι ποικίλη, ἡ δὲ εὐρύτης μεγάλη. Αὕτη περιλαμβάνει τὴν συνήθη νευρικότητα, ἐσωτερικὴν ταραχήν, αἰφνιδίας ἀψιθυμικάς ἐκρήξεις, ἀνεξήγητον κενότητα ἢ λύπην, ὑπερβολικὴν πολυασχολίαν, ἀκατανόητον ἀγωνίαν, βαθυτέρας διαταραχὰς τῆς συνειδήσεως, οἷον καταθλίψεις, παραλύσεις τῆς βουλήσεως, ἀναστολὴν σπουδαίας τινὸς λειτουργίας, ἐμμόνους σκέψεις, νευρικὴν κατάρρευσιν μέχρι καὶ ὅλης τῆς κλίμακος τῶν ψυχογενῶν σωματικῶν διαταραχῶν.

Πρὸς διασάφησιν παραθέτομεν δύο παραδείγματα :

1) Παραπονεῖται τις¹, ὅτι ὑποφέρει δεινῶς ἀπὸ σφοδρῶς πονοκεφάλους. Ἐπειδὴ οὐδὲν ὁργανικὸν αἷτιον εὐρίσκεται, ὁ ἱατρὸς ζητεῖ ψυχικά αἷτια. Εὐρίσκεται, ὅτι ὁ πάσχων ἔχει διανύσει τὰς τρεῖς τῆς ζωῆς αὐτοῦ δεκαετίας ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπον βασανιστικὴν ἐπήρειαν τοῦ πατρός, ὅστις ὦν αὐστηρότατος περὶ τὴν τήρησιν τοῦ καθήκοντος, σκληροκάρδος καὶ ἀνίκανος νὰ μετατίθεται θυμικῶς εἰς τὴν ψυχὴν ἄλλων ἀνθρώπων διαφόρων ἀπὸ αὐτόν, δι' ἀδιαλείπτου αὐστηροῦ ἐλέγχου καὶ ἀπολυταρχικῆς κηδεμονίας κυριολεκτικῶς κατεδίωκε τὸν υἱὸν καὶ ἀπέφρασσε βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ὁδὸν πρὸς προσωπικὴν ἀνάπτυξιν. Τοῦτο ἐν τέλει ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀναστολὴν πάσης βιοτικῆς ἐνεργείας, ἥτις βραδύτερον ἐξεδηλώθη ἀμέσως δι' ἀναστολῆς τῆς κυκλοφορίας τοῦ αἵματος τοῦ ἐγκεφάλου.

2) Ἀξιωματικὸς ἄγων τὴν ἡλικίαν 27 ἐτῶν πάσχει ὀδυνηροτάτους παροξυσμούς ἐν τῇ καρδιακῇ χώρᾳ, κατέχεται ἀπὸ τὸ αἶσθημα ἀποπνιγμοῦ ἐν τῷ λαιμῷ, ὥς ἐὰν ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ σφαῖρα, καὶ αἰσθάνεται ὀδυνηρὰ κεντήματα εἰς τὴν ἀριστερὰν πτέρναν. Ὁ ἀξιωματικὸς οὗτος τὴν λύπην, ἥτις κατέλαβεν αὐτόν, ἐπειδὴ ἡ νεᾶνις, τὴν ὁποίαν ἠγάπα, ἐστράφη πρὸς ἄλλο πρόσωπον, ἀπώθει εἰς τὸ ἀσυνειδήτῳ ἐξ ἀνδρικῆς ὑπερφηφείας. Οὕτω τὸ λυπηρὸν τοῦτο γεγονὸς ἀπωθηθὲν ἀφέθη ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ νὰ δρᾷ αὐτονόμως καὶ νὰ καταδεικνύῃ τὴν ὑπαρξίν του ἀπροσφόρως διὰ τῶν σωματικῶν ἐκείνων συμπτωμάτων. Ἄν ὁ ἀξιωματικὸς ἐκεῖνος δὲν κατείχετο ὑπὸ τόσον σφοδρᾶς ὑπερφηφείας, τὸ λυπηρὸν ἐκεῖνο συμβὰν ἦθελε τύχει, ὥς ἔπρεπε, τῆς προσηκούσης συνειδητῆς ἐπεξεργασίας. Ὡφελε δηλαδὴ οὗτος ἀδιστάκτως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν θλίψιν του, ἂν δὲ καὶ δάκρυα ἤρχοντο εἰς τοὺς ὀφθαλμούς, νὰ ἀφήσῃ αὐτὰ νὰ χυθοῦν ἀκωλύτως. Πολὺ δὲ θὰ ἀνεκουφίζετο, ἂν ἀνεκοίνου τὸ πάθημά του εἰς φιλικὸν πρόσωπον ἄξιον ἐμπιστοσύνης. Ποσὸν ἐνεργείας, τὸ ὁποῖον ὦφελε νὰ καταναλωθῇ συνειδητῶς, κατηναλώθη ἀσυνειδήτως κατὰ τρόπον ἀπρόσφορον, διαταράσσοντα ὅλον τὸν ὁργανισμόν. Ὁ Ἀχιλλεὺς τὴν θλίψιν αὐτοῦ διὰ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου δὲν προσε-

1. Ἐκ τοῦ συγγράματος Erich Stern, Lebens Konflikte als Krankheitsursachen, 1952, Rascr - Verlag, Zürich.

πάθησε νὰ ἀπωθήσῃ, ἀλλὰ τὴν ἐξεδήλωσε θρηνῶν γοερῶς. Οὕτω δὲ ἀνακουφισθεὶς μὲ ὅλην τὴν δυνάμιν του ἐπανήλθεν εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Τρώων. Τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς τὰς γυναῖκας τῆς ὑπαίθρου, αἵτινες μοιρολογοῦν μεγαλοφώνως τοὺς νεκρούς.

Τὸ παράδειγμα τοῦτο μαρτυρεῖ περὶ τῆς ἐπιβλαβοῦς ἐπιδράσεως τῆς ἀπωθήσεως μυστικοῦ καὶ ὑπενθυμίζει περὶ τῆς εὐεργετικῆς ἐπιδράσεως, τὴν ὁποίαν ἀσκεῖ ἡ ἀνακοίνωσις *μυστικῶν*, τὰ ὁποῖα ἀντικειμενικῶς μὲν πολλὰκις οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχουν, ἀλλ' ὑποκειμενικῶς θεωροῦνται σπουδαῖα, εἰς πρόσωπον ἄξιον ἐμπιστοσύνης, τὸ ὁποῖον δέχεται τὴν ἀνακοίνωσιν μὲ τὴν προσήκουσαν σοβαρότητα καὶ δύναται νὰ συμβουλευῇ τὰ ὀρθά. Καὶ ἔχουν μεγαλυτέραν τὴν ἀνάγκην ταύτην οἱ ἄνδρες παρὰ αἱ γυναῖκες, ἂν δοθῇ πίστις εἰς τὴν γνώμην φυλῆς τινος τῶν Φιλιππίνων, καθ' ἣν οὐδεὶς ἀνὴρ δύναται νὰ φυλάξῃ *μυστικόν*², ἐξ οὗ συνάγεται, ὅτι ὁ ἀνὴρ πάσχει περισσότερον τῆς γυναίκος, ἂν πρόκειται νὰ τηρηθῇ τι μυστικόν.

Τὴν ἀνάγκην πρὸς ἀνακοίνωσιν μυστικοῦ ὁ κουρεὺς τοῦ θρυλικοῦ βασιλέως τῶν Φρυγῶν Μίδα, ὅστις εἶχεν ὧτα ὄνου καὶ εἶχεν ἀπαγορεύσει εἰς τὸν κουρέα ἐπὶ ποινῇ θανάτου πᾶσαν ἀνακοίνωσιν περὶ τοῦ παθήματος τούτου, ἱκανοποιεῖ φωνάζων εἰς καλαμῶνα «Ὁ Μίδας ἔχει ὧτα ὄνου». Ἀλλ' ὁ καλαμὼν πνέοντος ἀνέμου ἀπέδιδε τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ κουρέως τοῦ Μίδα.

Παιδαγωγικῶς δὲ διδασκόμεθα ἐκ τοῦ παρατεθέντος παραδείγματος, ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἀπαγορευώμεν εἰς παιδιὰ νὰ κλαίουں, ὅσάκις δίδεται ἀφορμή τις νὰ κλαίουں. Ἄν ἡμεῖς διατηροῦμεν τὴν προσήκουσαν ἡρεμίαν, θὰ παύουσιν ταχέως νὰ κλαίουں καὶ θὰ ἀνακτοῦں τὴν ἡρεμίαν.

Αἱ διὰ τοιούτων συμπτωμάτων, οἷα εἶναι τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, ἐκδηλούμεναι διαταραχαὶ εἶναι δυνατόν μὲ ὄχι πολλὴν δυσκολίαν νὰ θεραπεύωνται, ἂν ὁ πάσχων λαμβάνῃ τὴν συμβουλὴν νὰ ἀνακαλῇ εἰς τὴν μνήμην ὅσον τὸ δυνατόν ζωηρότατα τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον ἔφερε τὴν ταραχήν, καὶ μαζὶ μὲ τὴν συνειδοτοποίησιν αὐτοῦ δέχεται συμβουλὴν τινὰ ἣ καὶ αὐστηροτέραν ἐπίπληξιν. Τὰ λεχθέντα περὶ συμπτώματος κρίνομεν ἀρκετὰ πρὸς διευκρίνησιν αὐτοῦ. Περισσότερα γράφομεν ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ Βάθους». Ἐρχόμεθα νῦν εἰς τὸ συνηθέστατον καὶ προσιωτάτον εἰς τὴν παρατήρησιν δημιούργημα τοῦ ἀσυνειδήτου, δηλαδὴ εἰς τὸ ὄνειρον.

Β' Τὸ ὄνειρον.

Διὰ τοῦ ὄνειρον εὐκολώτερον παρὰ δι' οἰουδήποτε ἄλλου ψυχικοῦ φαινομένου εἶναι δυνατόν νὰ εἰσερχώμεθα εἰς τὰ ἀποτελοῦντα τὸ ἀσυνείδητον γεγονότα. Τὸ ὄνειρον πρὸ παντὸς ἄλλου ὁδηγεῖ εἰς ἐρμηνεῖαν τῆς ἐσωτερικῆς

1. Jung, Seelenprobleme der Gegenwart, σ. 154.

2. Ἰδε: F. G. G. Buytendijk, Die Frau, 1953, σ. 265.

συναφείας τῶν γεγονότων τούτων. Ὁμοιάζουν δὲ μὲ τὸ ὄνειρον τὰ πλάσματα τῆς φαντασίας καὶ τὰ ὁράματα (ὀπτικά ψευδαισθησίαι, visionen) νοσούντων. Διὰ δὲ τοῦτο τὰ λεγόμενα περὶ τοῦ ὁνείρου ἰσχύουν καὶ περὶ τῶν πλασμάτων τῆς φαντασίας καὶ περὶ τῶν δραμάτων.

Ἡ διάρκεια τῶν ὁνείρων εἶναι πολὺ μικρά. Κατὰ τὸν μέσον ὄρον 30 δεύτερα λεπτά. Ἄλλ' ὑπάρχουν ὄνειρα μὲ πλούσιον περιεχόμενον, τὰ ὁποῖα διαρκοῦν μόνον 5 δεύτερα λεπτά.

Ὅτι τὰ ὄνειρα γενικῶς παράγονται ἐκ σωματικῶν ἐρεθισμῶν, εἶναι γνώμη ἀβάσιμος καὶ ἔχει ἀπὸ πολλοῦ ἐγκαταλειφθῆ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ψυχολόγων. Ἡ κυρία πηγὴ τοῦ ὁνείρου εἶναι ψυχική, ὑπάρχει δὲ αὕτη εἰς τὰ βάθη τοῦ ἀσυνειδήτου. Σωματικοὶ κατὰ τὸν ὕπνον ἐρεθισμοὶ καὶ ἐντυπώσεις τῆς προηγουμένης ἡμέρας, αἵτινες δὲν ἔτυχον τῆς ἀναγκαίας συνειδητῆς ἐπεξεργασίας, ὥστε νὰ παύσουν νὰ ἀπασχολοῦν, εἶναι δυνατόν νὰ δίδουν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ ὁνείρου. Τοιοῦτοι ἐρεθισμοὶ εἶναι π.χ. θόρυβος μὴ δυνάμενος νὰ προκαλέσῃ τὴν ἄμεσον ἔγερσιν ἐκ τοῦ ὕπνου, ψῆξις μέλους τινὸς τοῦ σώματος, δῆξις ὑπ' ἐντόμου τινός, πείνα κ.τ.τ. Οἱ σωματικοὶ δὲ οὔτοι ἐρεθισμοὶ μόνον κατ' ἐξαίρεσιν ἔχουν διοριστικὴν τινα σημασίαν. Συνήθως οὔτοι συγχωνεύονται ἐντελῶς εἰς τὴν συμβολικὴν ἔκφρασιν τοῦ ἀσυνειδήτου περιεχομένου τοῦ ὁνείρου, δηλαδὴ χρησιμοποιοῦνται καὶ οὔτοι μετ' ἄλλων ὡς μέσον ἐκφράσεως αὐτοῦ. Οὐχὶ σπανίως ὄνειρα παρέχουν ἐσωτερικὴν συμβολικὴν ἔνωσιν νόσου σωματικῆς καὶ ὠρισμένου ψυχικοῦ προβλήματος.

Τὸ ὄνειρον φαίνεται μὲν ἐκ πρώτης ὄψεως ἄλογον, ἀλλὰ, βαθύτερον ἐξεταζόμενον, ἀποδεικνύεται ἐλλογώτατον καὶ ὁμιλοῦν περὶ σπουδαίων πραγμάτων.

Ὑπάρχουν ὄνειρα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ φαινόμενον εἶναι ἀκραιφνὴς ἀνάπλασις τῶν γεγονότων τῆς προηγουμένης ἢ τῶν προηγουμένων ἡμερῶν. Εἰς ἄλλα ὄνειρα ἐμφανίζονται συνδέσεις πραγματικῶν ἐμπειριῶν αὐθαίρετοι ἢ συμμείξεις αὐτῶν μὲ νέα στοιχεῖα. Τέλος πολλῶν ὁνείρων αἱ εἰκόνες εἶναι ὅλως φανταστικά. Εἰς τὰ τελευταῖα ταῦτα ἀνήκουν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα διὰ τῆς ἰδιαζούσης ἐπιλογῆς τῶν εἰκόνων καὶ διὰ τῆς σφοδρᾶς συναισθηματικότητος αὐτῶν ἀποδεικνύουν, ὅτι ἀνακύπτουν ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ἀπροσώπου ἀσυνειδήτου.

Τὸ ὄνειρον ὡς ἐκδήλωσις ἀσυνειδήτου ψυχικῆς λειτουργίας, ἣτις δὲν ὑπόκειται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς συνειδήσεως, ἐκφράζει τὴν ἐσωτερικὴν ἀλήθειαν καὶ τὰ ἔνδον πράγματα, ὡς ταῦτα εἶναι καὶ οὐχί, καθὼς θὰ ἤθελεν ὁ ὁνειρευόμενος νὰ εἶναι. Τὸ ὄνειρον δὲν ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ ἐξαπατᾷ, εἶναι μὲν σκοτεινόν, ἀλλ' οὐχὶ πανοῦργον καὶ ἀπατηλόν. Ἐκφράζεται δέ, ὡς οἱ πρωτόγονοι, διὰ παραβόλων καὶ συμβόλων. Ἄς διασαφήσωμεν τοῦτο διὰ τινος παραδείγματος: Ὁνειρεύεται τις, ὅτι εἶναι ἔαρ, ἀλλὰ τὸ ἐν τῷ κήφῳ

ἀγαπητὸν εἰς αὐτὸν δένδρον ἔχει μόνον ξηροὺς καρπούς. Οὔτε φύλλα, οὔτε ἄνθη ὑπάρχουν ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο. Διὰ τοῦ συμβόλου τούτου τὸ ὄνειρον λέγει πρὸς τὸν ὄνειρευόμενον, ὅστις εἰς μεγάλην ὑπερβολὴν ἐπὶ βλάβῃ τῶν ἄλλων ψυχικῶν λειτουργιῶν ἔχει ἀναπτύξει τὴν διάνοιαν, τὰ ἀκόλουθα : « Βλέπεις ἄρα γε τὸν ἑαυτὸν σου ἐν τῷ ὄνειρῳ τούτῳ ; Ἔτσι εἶσαι ! Καὶ ὅμως δὲν θέλεις νὰ τὸ ἰδῇς ! Ἡ φύσις σου εἶναι ἐντὸς σου ἀπεξηραμμένη, δὲν φυτρώνει πράσινον μέσα σου κ.λ.π. ». Τοιοῦτοτρόπως τὸ σύμβολον τοῦ δένδρου, τὸ ὁποῖον φέρει ξηροὺς καρπούς, ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκφράζει βίον ἀνθρώπου ὑπερβολικὰ ἀναπτύσσοντος τὴν διάνοιαν καὶ ἀπολέσαντος τὸν φυσικὸν δεσμὸν μὲ τὸ ἔνστικτον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὁδηγεῖ αὐτὸν εἰς κατανόησιν τῆς ψυχικῆς του καταστάσεως. Οὕτω δὲ ἀσκεῖ εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν δίδων τὴν προσήκουσαν κατεύθυνσιν.

Τὸ σύμβολον οὐδέποτε εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ πλήρως διὰ λογικῶν ἐννοιῶν. Πάντοτε περιέχει κάτι περισσότερον, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκφρασθῇ διὰ τῆς γλώσσης, ἥτις εἶναι ὄργανον τοῦ λογικοῦ. Διὰ δὲ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν σύμβολόν τι πάντοτε, εἰς πᾶσαν περίστασιν, νὰ ἐκφράξῃ τὸ αὐτὸ νόημα. Ἡ ἀπόδοσις εἰς αὐτὸ πάντοτε μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς σημασίας εἶναι μία ἐκ τῶν μεγαλυτέρων πλανῶν τῆς ψυχολογίας τοῦ Φρόυντ. Ἀναφέρεται δέ, ὡς γνωστόν, ἡ σημασία αὕτη εἰς τὴν γενετήσιον ὁρμὴν.

Θὰ παραθέσωμεν νῦν παραδείγματά τινα ὄνειρου καὶ δὴ πρῶτον ὄνειρον, ἐν τῷ ὁποίῳ γίνεται χρήσις συμβόλου ὁμοιοτάτου πρὸς μυθολογικὸν σύμβολον :

Ἀνὴρ, τοῦ ὁποίου αἱ ἐρωτικαὶ ἐπιθυμίαι ἐλαύνονται ὑπὸ ὑπερμέτρου ἀλαζονείας, βλέπει ἐν ὄνειρῳ, ὅτι προσδεθείς εἰς τροχὸν ἐρρίφθη εἰς βορβορῶδες τέλμα, ἐνθα κυλίσταται περιστρεφόμενος. Ὁ ὄνειρευθεὶς οὐδεμίαν εἶχε γνῶσιν τῆς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ μυθολογίᾳ σχετικῆς παραδόσεως περὶ τοῦ Ἰξίωνος, υἱοῦ τοῦ Φλεγύου, βασιλέως τῶν Λαπιθῶν, ἐκ τῆς Δίας, ὅστις (Ἰξίων) λαβὼν παρὰ τοῦ Διὸς πλοῦτον πολὺν ἡλαζονεύθη. Ἀσχροκερδὴς ὢν ὁ Ἰξίων ἐφόνευσε τὸν πενθερόν του καὶ οὕτως ἐγένεν ὁ πρῶτος ἀνθρωποκτόνος. Ἐπειδὴ δὲ ἔνεκα τοῦ ἁμαρτήματος τούτου περιῆλθεν εἰς μανίαν, ὁ Ζεὺς λυπηθεὶς αὐτὸν ὄχι μόνον συνεχώρησεν, ἀλλὰ καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν εἰς τὴν τράπεζαν τῶν θεῶν. Ἀλλ' ἐν τῷ Ὀλύμπῳ ὁ Ἰξίων ἐρασθεὶς τῆς Ἥρας ἠνώχλει αὐτήν. Διὰ τοῦτο κατεδικάσθη ὑπὸ τοῦ Διός, ἵνα ἐν τῷ Ἄδῃ περιστρέφεται ἕσαι ἐδεσμένος ὑπεράνω φλογῶν. Ἡ ἔκθεσις τοῦ μυθολογήματος τούτου εἰς τὸν ἀλαζόνα ἐκείνον ὄνειρευθέντα ὑπῆρξεν εὐεργετικὴ.

Δεύτερον ὄνειρον : Νεαρός τις περιῆλθεν εἰς σφοδρὸν ἀπελπιστικὸν ἔρωτα πρὸς γυναῖκα ἀκατάλληλον, ἀλλὰ μεγάλην ἐντύπωσιν προξενούσαν. Ἐν ὄνειρῳ προσελθὼν ἱατρὸς εἶπε πρὸς αὐτόν : « Ἀλήθεια, ἀγαπητέ μου, τὸ καλύτερον ἀπὸ ὅλα εἶναι νὰ προβῶμεν παρευθὺς εἰς τὴν ἐγχείρησιν αὐτῆς

ταύτης τῆς καρδίας ». Διὰ ταχείας ὁδυνηρᾶς θυσίας ἦτο δυνατόν νὰ ἰαθῇ ἡ συναισθηματικὴ καρδιακὴ πάθησις τοῦ κυρίου τούτου.

Τρίτον ὄνειρον : Ἠλικιωμένη γυνή, ἥτις προσεπάθει νὰ ἐμφανίζεται κατὰ πολὺ νεωτέρα ἢ ὅσον ἦτο, ὀνειρεύεται, ὅτι φορεῖ τὸ φαιὸν ἀρχοντικὸν φόρεμα τῆς γιαγιᾶς της, ἥτις ἔζη τὸ γῆρας μὲ πᾶσαν ἀξιοπρέπειαν. Ἄλλ' ἡ ὀνειρευθεῖσα φορεῖ αὐτὸ ἐν ἀταξίᾳ καὶ προσθέτει ἐγχορῶμους ταινίας. Οὕτω δὲ ἡ ἐμφάνισίς της καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἰδίαν γίνεται γελοία. Ὁνειρον λίαν διδακτικὸν διὰ τὰς καὶ τοὺς μὴ θέλοντας νὰ ζοῦν ἀξιοπρεπῶς τὴν ἀρκετὰ προχωρήσανσαν ἡλικίαν των.

Τέταρτον ὄνειρον : Κάποιος ἐνόμιζεν, ὅτι μεγάλαι ἀντιθέσεις κατὰ τὸν συζυγικὸν βίον ὀφείλουν νὰ διαλύονται, χωρὶς αὐτοὺς νὰ μεταβάλλεται. Ἐν ὄνειρῳ λαμβάνει ἀπὸ μηχανικόν, ἔχοντα μορφήν διαβόλου, τὴν ἐντολὴν νὰ κατασκευάσῃ ὁδὸν τινα ἐκ μείγματος χιόνος καὶ ἀσφάλτου. Τὸν ὀνειρευόμενον βασανίζει ἡ σκέψις, ὅτι ἡ ἀσφαλτος εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηταί μόνον ἐν ὑγρᾷ διὰ πυρακτώσεως καταστάσει· ἄλλ' οὕτω διαλύεται ἡ χιών. Οὕτως ἔλαβε λίαν ὠφέλιμον διδάγμα ἐκ τοῦ ὀνείρου, καθ' ὃ ὠφείλον νὰ ἐνωθοῦν αἱ ἀντιθέσεις « θερμὸς - ψυχρὸς », « λευκὸς - μέλας », χιὼν ἄνωθεν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πίσσα κάτωθεν, ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ».

Πέμπτον ὄνειρον : Γυνὴ μετὰ βαρύτατον καρδιακὸν πάθημα ἀπεφάσισε νὰ ἀποβάλλῃ τὴν θλιψὴν της δι' αὐτοῦ ἔρωτα. Ἐν ὄνειρῳ μεταβαίνει εἰς ὑποδηματοποιεῖον, διὰ νὰ ἀγοράσῃ ζευγὸς καλῶν ὀδοιπορικῶν ὑποδημάτων. Προσφέρουν δὲ εἰς αὐτὴν πλὴν τῶν ὑποδημάτων καὶ νέον, μετρίως στολισμένον, καπέλλον, διὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὸ παλαιόν, τὸ ὁποῖον ἦτο στολισμένον μὲ πάρα πολλὰ ἐρυθρὰ καὶ μὲ ἄγρια ἄνθη. Κατὰ τὸ ὄνειρον εἶχε τὸ συναισθημα, ὅτι ἀπαλλάσσεται πλεον ἀπὸ τὸν ἔρωτα ἐκεῖνον. Πρὸς ἀγορὰν τοῦ καπέλλου καὶ τῶν ὑποδημάτων προσέφερε κατ' ἀρχὰς 20, ἔπειτα 25 φράγκα. Ἄλλ' ἔλαβε ταῦτα, ὅτε ἀπεφάσισε νὰ πληρώσῃ 34 φράγκα. Κατὰ τὴν συζήτησιν μὲ τὸν ψυχολόγον σύμβουλον ἠναγκάσθη νὰ παραδεχθῇ, ὅτι τὰ 34 φράγκα ἦσαν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐτῶν τῆς ζωῆς της. Κατενόησεν οὕτως αὕτη, ὅτι μόνον ἂν ζῇ θέτουσα μὲν εἰς ἐνέργειαν ὅλας αὐτῆς τὰς ψυχικὰς λειτουργίας, μηδεμίαν δὲ ἀρμόζουσαν πρὸς τὴν ἡλικίαν της ἀπωθοῦσα, εἶναι δυνατόν εἰς αὐτὴν νὰ βαδίσῃ ἐπιτυχῶς τὴν νέαν ὁδόν, ἥτις ἀνοίγεται ἔνεκα τῆς ἡλικίας της. Τῷ ὄντι δὲ αὕτη πλήρης θάρρους ἀνέλαβε τὰ νέα καθήκοντα καὶ νέα προβλήματα τῆς ζωῆς.

Διακόπτομεν τὸν λόγον περὶ τοῦ ὀνείρου. Ἐχομεν τὴν γνώμην, ὅτι ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῶν λεχθέντων ἐσχημάτισεν ἀρκετὰ εὐκρινῇ εἰκόνα αὐτοῦ. Διὰ περισσοτέρας πληροφορίας περὶ τοῦ ὀνείρου ἐν γένει, περὶ τῶν εἰδῶν καὶ περὶ τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ εὐρὺς γίνεται λόγος εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν « Ψυχολογία τοῦ Βάθους ».

Προβαίνομεν νῦν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς πρακτικῆς

ώφελείας, την όποίαν είναι δυνατόν να προσφέρει ή ψυχολογία του βάθους. "Ότι αυτή τῷ ὄντι είναι ὠφέλιμος, εὐκολώτατα συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων περὶ αὐτῆς. Ἀκριβῶς δὲ ἔνεκα τοῦ λόγου τούτου καλεῖται αὕτη καὶ *πρακτική* ψυχολογία. Ἄγει δὲ αὕτη ἀμέσως εἰς τὴν *Ψυχοθεραπείαν*, περὶ τῆς ὁποίας θὰ κάμωμεν νῦν τὸν λόγον.

Περὶ τῆς Ψυχοθεραπείας.

Ψυχοθεραπεία καλεῖται ἡ προσπάθεια νὰ βοηθῇ τίς τινα πάσχοντα ψυχικὴν ταραχὴν διὰ ψυχικῶν μέσων, δι' ἐπικοινωνίας ψυχικῆς, νὰ ἐρευνᾷ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτοῦ μέχρι τοῦ τελευταίου βάθους, ἵνα εὐρίσκη στηρίγματα, ἐκ τῶν ὁποίων δομώμενος νὰ κατευθύνῃ αὐτὸν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἣτις ἄγει εἰς τὴν ἴασιν.

Ἡ ψυχοθεραπεία ἐπιδιώκει ὄχι μόνον νὰ θεραπεύῃ τοὺς πάσχοντας μόνιμον ψυχικὴν ταραχὴν, δηλαδὴ νευρώσιν, ἀλλὰ καὶ ὑγιεῖς ψυχικῶς ἀνθρώπους νὰ βοηθῇ εἰς τὴν ἐξερεύνησιν προβλημάτων, τὰ ὁποῖα προσωρινῶς καταταρσαννοῦν αὐτοὺς. Κατὰ τὸ νόημα αὐτῆς ἡ Ψυχοθεραπεία εἶναι συγγενὴς μὲ τὴν ἐξομολόγησιν καὶ μὲ τὴν ψυχικὴν καθοδήγησιν εἰς ἐποχάς, καθ' ἃς ἡ πίστις ἦτο ζωηρά. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς ψυχοθεραπείας εἶναι χαρακτηριστικὸν φαινόμενον τῆς ἐποχῆς μας, ἣτις, ἂν τις ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἐκκλησιαστικὴν παράδοσιν, εἶναι πτωχὴ εἰς πίστιν. Ἡ ψυχοθεραπεία ὄχι μόνον δὲν ἐπιχειρεῖ νὰ διασείῃ τὴν πίστιν τῶν πιστευόντων, οὔτινες προσφεύγουν εἰς αὐτήν, ἀλλὰ τοῦναντίον προσπαθεῖ νὰ ἐνισχύῃ αὐτὴν ὡς μέσον πρόσφορον πρὸς ἄρσιν ψυχικῶν ταραχῶν. Αἱ ψυχικαὶ δὲ ταραχαὶ προπάντων εἰς τὴν λίαν ταραχώδη ἐποχὴν μας παρ' ἐνηλίκους προέρχονται κυρίως ἐκ τῆς *ἐλλείψεως συνειδητοῦ νοήματος τῆς ζωῆς*, ὅπερ δίδει πρὸ παντὸς ἄλλου *συνειδητὴ* θρησκευτικότης.

Ὁ ὑποβαλλόμενος εἰς ψυχοθεραπείαν γινώσκει τὸν ἑαυτὸν του εὐκρινέστερον, βλέπει τὸν ἑαυτὸν του ὡς ἐν κατόπτρῳ, γίνεται διαφανέστερος εἰς ἑαυτόν.

Αἱ κύριαι μέθοδοι, τῶν ὁποίων γίνεται χρῆσις κατὰ τὴν ψυχοθεραπείαν πρὸς διάγνωσιν τῶν αἰτίων τῆς ταραχῆς καὶ πρὸς καθοδήγησιν εἰς τὸν ὀμαλὸν βίον, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

1) Ἡ καλουμένη *συνειρμική* διαγνωστικὴ μέθοδος, ἧς εὐρεῖαν χρῆσιν πρῶτος ἔχει κάμει ὁ Γιούγκ, ἡ τοῦ ψυχιάτρου Hermann Rorschach καὶ ἄλλαι, περὶ τινων ἐκ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἐν τῷ βιβλίῳ «*Ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι γενόμεναι ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ πειραματικῆς παιδαγωγικῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν κατὰ τὴν ἐπταετίαν 1949-1956*», ὅτε τοῦτο διηυδύνετο ὑφ' ἡμῶν.

2) Ἡ *ἀναμνηστικὴ μέθοδος*. Κατ' αὐτὴν ὁ θεραπευόμενος προσπα-

θεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ ὅσον τὸ δυνατόν ζωηρότερον γεγονότα ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν ψυχικὴν ταραχὴν του, ἵνα γίνῃ συνειδητὴ, εἰ δυνατόν ἄνευ χασμάτων, ἡ ἱστορία αὐτῆς. Ὁ παρέχων τὴν βοήθειαν προσπαθεῖ δι' ἐρωτήσεων νὰ ἐπιτύχῃ τὴν συμπλήρωσιν τῶν τυχὸν ὑπαρχόντων κενῶν. Ἡ μέθοδος αὕτη εἶναι ἐπαρκὴς διὰ τὴν παιδικὴν καὶ τὴν ἐφηβικὴν ἡλικίαν. Εἶναι μὲν εὐπρόσδεκτος καὶ ἡ διήγησις ὁνείρων κατὰ τὴν ἡλικίαν ταύτην, ἀλλ' ἀνάλυσις τοῦ ἀσυνειδήτου συστηματικὴ πρέπει νὰ ἀποφεύγεται. Πολλὰκις ἀναγκαῖον εἶναι νὰ προβαίῃ τις εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν γονέων, ἵνα θεραπευθοῦν ἀνωμαλίας παιδίων, ὧν τὸ κύριον αἷτιον εἶναι ἀνωμαλίας γονέων. Παραδείγματα χρήσεως τῆς μεθόδου ταύτης παραθέτομεν εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν « Τὰ πρῶτα πέντε παιδικὰ ἔτη » 1956, ἀπὸ σελ. 77.

3) *Ἀνάλυσις τοῦ ἀσυνειδήτου*, δηλαδὴ ὁνείρων, πλασμάτων κατὰ φαντασίαν, ὁραμάτων.

Εἰς τὰς μεθόδους ταύτας προστίθεται ὑπὸ τοῦ Βίκτωρος Φρόνκλ (V. Frankl), ὅστις θεωρεῖται ἰδρυτὴς τῆς τρίτης Βιενναίας σχολῆς Ψυχανάλυσεως καὶ ψυχοθεραπείας μετὰ πρώτην τοῦ Φρόυντ καὶ δευτέραν τοῦ Ἀντλερ, ἡ *λογοθεραπεία*. Ὁ Φρόνκλ ὑποδεικνύει, ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε στενωῶς νοουμένη, ἀναγκαία οὔσα ὁμως, ψυχοθεραπεία, ὀφείλει νὰ εὐρυνθῇ δι' *ἀνάλυσεως τῆς ὑπάρξεως*, καθ' ἣν ὁ θεραπευόμενος συνεργαζόμενος μὲ τὸν θεραπεύοντα λαμβάνει ἐπὶ γινώσκιν ὅλης τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως, ἥτοι διευκρινεῖται τὸ ἰδιαίτερον νόημα τῆς ζωῆς αὐτῆς, τὸ νόημα τῆς ἰδιαίτερας αὐτῆς ἀποστολῆς μὲ τὰ κωλύματα, τοὺς περιορισμοὺς καὶ δυνατότητας αὐτῆς. Ἡ ἀνάλυσις τῆς ὑπάρξεως ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ὀδηγῇ τὸν θεραπευόμενον μέχρι τοῦ θεμελιώδους βιώματος τῆς *εὐθύνης* αὐτοῦ διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν ἐκάστοτε τοῦ καθήκοντος. Ὁ ἴδιος δὲ ὁ θεραπευόμενος ὀφείλει ἐλευθέρως νὰ κρίνῃ περὶ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν μέσων, τὰ ὁποῖα συνιστᾷ ὁ θεραπευὼν καὶ νὰ ἀναλαμβάνῃ ὅλην τὴν εὐθύνην. Ἵνα δὲ ἐπιτυγχάνῃ τοῦ σκοποῦ τῆς τούτου ἡ λογοθεραπεία, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ πείθεται ὁ θεραπευόμενος περὶ τῆς ἀξίας τοῦ θεμελιώδους τούτου ἱματικοῦ μέσου ἐκ τοῦ παραδείγματος τοῦ θεραπευτοῦ, ὅστις ὀφείλει νὰ ἔχῃ λάβει ἤδη ὀριστικὰς ἀποφάσεις περὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς του, ὁρμώμενος ἐκ τῆς προσωπικῆς του κοσμοθεωρίας ἢ ἐκ τῆς θρησκείας.

Παρὰ τὰς μεθόδους ὁμως ὁ σημαντικώτατος ὅρος τῆς ψυχοθεραπείας καὶ ἐν γένει τῆς παροχῆς συμβουλῶν εἰς τεταραγμένους εἶναι ἡ προσωπικότης τοῦ ψυχοθεραπευτοῦ ἢ ψυχολογικοῦ συμβούλου ἢ τοῦ κατ' ἐπάγγελμα παιδαγωγοῦ. Σοφὴ κινεζικὴ ρῆσις λέγει τὰ ἀκόλουθα¹: « Ἐὰν σωστὸς ἀνὴρ (λευκὸς μάγος) κάμνῃ χρῆσιν μέσων ἀπροσφόρων, ὀρθῶς ἐπενεργοῦν τὰ

1. Ἰδε R. Wilhelm καὶ C. G. Jung, Das Geheimnis der Goldenen Blüte, σ. 146.

ἀπρόσφορα μέσα. Ἄλλ' ἐὰν ἀνὴρ διεστραμμένος κάμνη χρῆσιν ὀρθῶν μέσων τὰ ὀρθὰ μέσα ἐπενεργοῦν διεστραμμένως». Ἡ δυστυχῶς μόνον ὑπερβολικὰ ἀληθινὴ αὕτη σοφὴ κινεζικὴ ρῆσις, λέγει ὁ Γιούγκ, διατελεῖ ἐν ἀκροτάτῃ ἀντιθέσει πρὸς τὴν πίστιν ἡμῶν εἰς τὴν ὀρθὴν μέθοδον.

Κατὰ ταῦτα ὁ ψυχοθεραπευτὴς καὶ ὁ ψυχολογικὸς σύμβουλος καὶ ὁ παιδαγωγός, ὅστις εἶναι ἠναγκασμένος ἕνεκα τοῦ ἐπγγέλματος αὐτοῦ νὰ δίδῃ συμβουλὰς, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ κατέχεται ἀπὸ τὴν ψευδαισθησίαν, ὅτι τὸ ἔργον αὐτοῦ οὐδὲν ἄλλο ἀπαιτεῖ παρὰ μόνον τὴν γνώσιν τεχνικῶν μέσων· τοῦναντίον ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐπὶ γνώσιν, ὅτι σχετικὴν μόνον ἀξίαν ἔχει καὶ ἡ ἀρίστη γνώσις τεχνικῶν μέσων. Πολὺ μεγαλυτέραν ἀξίαν ἔχει ἡ προσωπικότης τοῦ συμβουλευόντος, ὅστις ὀφείλει νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ γνωρίζῃ ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβέστατα τὸν ἑαυτὸν του, ἵνα οὕτω δύναται νὰ εἰσέρχεται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἄλλου καὶ μηδεμίαν βλάβην προξενῇ εἰς αὐτὸν ἐξ αἰτίας ἀτελειῶν ἰδικῶν του. Ὁ μὴ διαφωτίζων ἑαυτὸν οὐδὲ τὸν πάσχοντα εἶναι δυνατόν νὰ διαφωτίξῃ ὀρθῶς. Ὁ μὴ δυνάμενος νὰ βοηθῇ ἑαυτὸν, οὐδὲ τὸν ἀσθενῇ δύναται τῷ ὄντι νὰ βοηθῇ.

«Τί εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὁ ψυχοθεραπευτής, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ παραστήσωμεν διὰ διδασκαλίας, ἂν θέλωμεν νὰ συμφωνοῦμεν μὲ τὰ πράγματα. Οὗτος εἶναι ἀναποφεύκτως φιλόσοφος εἴτε συνειδητῶς εἴτε ἀσυνειδητῶς κ.λ.π. Πῶς δὲ εἶναι τοιοῦτος, τοῦτο εἶναι δυνατόν νὰ μεταφρασθῇ μόνον διὰ παραδείγματος, οὐχὶ διὰ διδασχῆς... Τὴν ὑψίστην δὲ δυνατότητα ἐκφράζει ἡ ἱποκράτειος πρότασις: *ἰατρός φιλόσοφος ἰσόθεος...*»

«Ἀπὸ τὸν ψυχοθεραπευτὴν ἀπαιτεῖται: ὑπέροχος σοφία, σταθερὰ καλὴ σὺνῃ, ἀσβεστος ἐλπίς. Μόνον δὲ καθ' ὅλον τὸν βίον συνεχιζομένη αὐτοδιαφώτισις, προϋπαρχούσης σπουδαίας φύσεως, εἶναι δυνατόν νὰ κατευθύνῃ εἰς τὴν ὁδόν, ἣτις ἄγει εἰς τὸ ἰδεῶδες τοῦτο. Ὁ ψυχοθεραπευτὴς ὀφείλει νὰ εἶναι προσωπικότης μεγίστης ἀξίας»¹. Ὁ ψυχοθεραπευτής, ἐν γένει ὁ ψυχολογικὸς σύμβουλος, ἀναγκαῖον εἶναι, ὥς συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων, νὰ ἀγαπᾷ τὸν ἔχοντα ἀνάγκην τῶν συμβουλῶν του. Ἄλλ' ἡ ἀγάπη αὕτη δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀναπτύσσεται εἰς πλήρη ἀφοσίωσιν, ἣτις θέτει εἰς κίνδυνον τὴν αὐτοτέλειαν τῆς προσωπικότητός του. Εἶναι ἀναγκαῖα ἀπόστασις τις, ἣτις ὁμως δὲν θίγει τὴν μετὰ συμπαθείας κατανόησιν. Ἡ ἀγάπη αὕτη εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὴν ἀγάπην, ἣτις ἀφετηρίαν ἔχει τὴν γενετήσιον ὁρμήν. Ὁ Φρόυντ περὶ τῆς σχέσεως, ἣτι ὀφείλει νὰ συνδέῃ σύμβουλον μὲ γυναῖκα ζητοῦσαν συμβουλὰς, ἐπαναλαμβάνει παλαιὰν τοῦ Ἱποκράτους ἀπαίτησιν, καθ' ἣν ὁ ἰατρός ὀφείλει νὰ ἀποφεύγῃ πᾶσαν σαρκικὴν ἐπιθυμίαν πρὸς τὸ

1. K. Jaspers, Allgemeine Psychopathologie, ἕκτη ἐκδοσις 1953, σ. 674 καὶ 684.

ὑπ' αὐτοῦ θεραπευόμενον πρόσωπον καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ νὰ συνάπτῃ ἐρωτικὰς σχέσεις πρὸς αὐτό.

«Ὅστις κατὰ τὴν ψυχοθεραπευτικὴν αὐτοῦ προᾶξιν καὶ μίαν μόνον φορὰν ἦλθεν εἰς ἐρωτικὴν σχέσιν ἀφροδισίου χαρακτηρῶς, λέγει ὁ Jaspers, δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀσκῇ πλέον ψυχοθεραπείαν. Ὅστις δέ, εἴτε ἀνὴρ, εἴτε γυνὴ θεραπεύει πρόσωπον τοῦ ἐτέρου φύλου..., ἀναγκαῖον εἶναι νὰ τηρῇ ἀπόστασιν... Καὶ αὕτῃ ἡ μετ' οἰκειότητος ἀναστροφή εἶναι ἄστοχος... Ἡ σχέσις ὀφείλει νὰ εἶναι περιορισμένη εἰς τὴν ψυχοθεραπευτικῶς ἀναγκαίαν ἀναστροφὴν. Ἄν δὲ δὲν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀπόστασις, εἶναι φανεροὶ οἱ κίνδυνοι. Ὅπου εἰς τὴν λατρείαν, τὴν ὁποίαν δεικνύει ὁ θεραπευόμενος πρὸς τὸν φορέα ψυχικῆς καθοδηγήσεως, ἥτις ὑπὸ σκεπτικὴν τὴν ἴασιν, ἐγκαταμείγνυται σημεῖον τι τοῦ ἐπιθυμῆν, σημεῖον ἀμοιβαίας ἰδιωτικῆς ἀφοσιώσεως, ἐκεῖ κατ' ἀρχὴν τὸ πᾶν εἶναι χαμένον. Ἐὰν δὲ μάλιστα ποτε ἤθελεν ἀναφανῇ θεωρία, ὅτι ἐρωτικὸς δεσμὸς γυναικὸς πρὸς τὸν ψυχοθεραπευτὴν καὶ ἡ ἐρωτικὴ αὐτῆς ἱκανοποίησις δι' αὐτοῦ εἶναι ὁ μοχλὸς τῆς ἀνακτήσεως τῆς ὑγείας (μὲ σημερινὰς λέξεις : εἶναι ἡ δραστηκωτὴ μεταβίβασις καὶ λύσις αὐτῆς), τότε ἡ ψυχοθεραπεία ἤθελε γίνεαι τὸ πανουργότατον μεσάζον (medium) τῆς ἀποπλανήσεως ».

Ἰσχύουν δέ, ὡς εἶναι εὐνόητον, πάντα ταῦτα καὶ περὶ τῶν ἐκπαιδευτικῶν λειτουργῶν. Νομίζω δὲ μάλιστα, ὅτι περὶ τούτων ἰσχύουν περισσότερον παρὰ περὶ τῶν εἰδικῶν ψυχοθεραπευτῶν καὶ ψυχολογικῶν συμβούλων, ἐπειδὴ ὁ ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς συναναστρέφεται μὲ ἀνηλίκους καὶ ἐπειδὴ πρὸ τῶν ὁμμάτων αὐτῶν αὐτὸς οὗτος ἐμφανίζεται διαρκῶς ὡς ἔχων μέγα κύρος.

Ἡ σημασία τῆς ψυχολογίας τοῦ βάρους διὰ τὸν παιδαγωγόν.

Ὡς εἵπομεν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς παρουσίας πραγματείας, ἡ γνῶσις τῆς ψυχολογίας τοῦ βάρους εἶναι λίαν ἀναγκαία εἰς πάντα ἐκπαιδευτικὸν λειτουργὸν ἀπὸ τῆς νηπιαγωγῆς μέχρι τοῦ καθηγητοῦ σχολείων μέσης ἐκπαιδεύσεως. Μάλιστα δὲ τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν, ὅτι θὰ ἦτο αὕτη λίαν χρήσιμος καὶ εἰς καθηγητὰς ἀνωτάτων σχολῶν.

Καὶ αὐτὸς ἑαυτὸν ἤθελε βελτιώνει ὁ ἐκπαιδευτικὸς λειτουργὸς καὶ ὀρθὰς συμβουλὰς ἤθελε παρέχει εἰς τοὺς μαθητὰς καὶ εἰς τοὺς γονεῖς αὐτῶν. Θὰ ἦτο δὲ δυνατόν νὰ διαγιγνώσκῃ οὗτος βαρύτερας διαταραχὰς καὶ νὰ ὑποδεικνύῃ τὴν ἀνάγκην τῆς προσφυγῆς εἰς εἰδικὸν ἱατρὸν ἢ ψυχολογικὸν σύμβουλον.

Συνετὸς ἐκπαιδευτικὸς βεβαίως δὲν ἤθελε προβῇ ποτὲ εἰς *οπισθηματικὴν* ψυχοθεραπείαν, ἥτις ἀπαιτεῖ ἰδιαιτέραν μόρφωσιν.

Ἡ ἀνάγνωσις τῆς πραγματείας ἡμῶν ταύτης, νομίζομεν, ὅτι πείθει περὶ τῆς σημασίας, ἣν ἔχει ἡ ψυχολογία τοῦ βάρους διὰ τὸν παιδαγωγόν. Περὶ τούτου κάμνομεν λόγον καὶ δὴ διὰ παραδειγμάτων εἰλημμένων ἐκ τῆς προσωπικῆς ἡμῶν προᾶξεως ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν « Τὰ πρῶτα παιδικὰ ἔτη ».

Β'. Η ΝΟΣΗΡΟΤΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

Τεκμηριουμένη ἐκ τῆς διαγωγῆς τῆς γυναικός,
ἐκ τῆς νεωτέρας τέχνης καὶ ἐκ τῆς ἠθικῆς κρίσεως¹.

Διὰ πολλῶν δημοσιευμάτων² ἐπροσπαθήσαμεν νὰ καταδείξωμεν, ὅτι πεπωμένον εἶναι εἰς ἡμᾶς νὰ ζῶμεν μίαν τῶν κρισιμωτάτων περιόδων τῆς παγκοσμίου Ἱστορίας. Ἄν δὲ νῦν διὰ τεκμηρίων, περὶ τῶν ὁποίων εἰς προηγούμενα δημοσιεύματα οὐδεὶς ἢ ὀλίγος λόγος ἔχει γίνει, ἀποβλέπωμεν εἰς τὸν αὐτὸν σκοπὸν, τοῦτο πράττομεν δομώμενοι ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι ὅσω πληρέστερον κατανοεῖται ἡ κρισιμότης αὕτη τῆς ἐποχῆς μας, τόσω περισσότερον ἐλαττοῦνται αἱ δυσχέρειαι περὶ τὴν ἔξοδον ἐκ τῆς κρίσεως.

Θεωροῦμεν δὲ τεκμήριον ὑγιоῦς ἀνωτέρας ψυχολογικῆς καὶ φιλοσοφικῆς διαθέσεως, ἂν τις βαθέως συγκινῆται ὑπὸ τῶν προβλημάτων τῆς συγχρόνου ζωῆς καὶ ἂν καθῆκον αὐτοῦ θεωρῇ νὰ προσπαθῇ νὰ συλλαμβάνῃ ὅσον τὸ δυνατόν ἀκριβέστατα αὐτὰ καὶ νὰ ζητῇ λύσιν αὐτῶν.

Μετὰ σύντομον γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς ἐποχῆς μας θὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐκδηλοῦται ἡ νοσηρότης αὐτῆς διὰ τῆς διαγωγῆς τῆς συγχρόνου γυναικός, διὰ τῆς τέχνης καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς κρίσεως. Ἐν τέλει δὲ θὰ παραπεθῇ κατ' εἰκασίαν διάγραμμα τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἣτις θὰ ἐπακολουθήσῃ εἰς τὴν παρούσαν.

Χαρακτηρισμὸς τῆς ἐποχῆς μας.

Ὁ Ἰάκωβος Μπούρχαρντ (J. Burckhardt) ἐν τῷ σημαντικωτάτῳ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ «Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀναγεννήσεως ἐν Ἰταλίᾳ» χαρακτηρίζει τὴν ἱστορικὴν ἀνέλιξιν τῆς Εὐρώπης ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἔξῃς ὡς ἀκολούθως: «Κατὰ τὸν μεσαίωνα αἱ δύο τῆς συνειδήσεως τάσεις — ἡ πρὸς τὸν κόσμον καὶ ἡ πρὸς τὰ ἔνδον αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου — συνυπῆρχον ὡς ὑπὸ κοινὸν πέπλον ἐν ὀνείρῳ ἢ ἐν ἡμιεγρηγόρσει.

1. Εἰς τὴν σύνταξιν τῆς πραγματείας ταύτης ὠρμήθημεν καὶ ἄλλοθεν, μάλιστα δὲ ἐκ τῆς νεωτέρας ψυχολογίας, ὡς αὕτη ἐκπροσωπεῖται πρὸ πάντων ὑπὸ τοῦ C. Jung.

2. Τὸ ἐκτενέστερον: «Χαρακτηρισμὸς τῆς ἐποχῆς μας», 1953.

Συνυφασμένος ἦτο ὁ πέπλος οὗτος ἐκ τῆς πίστεως, ἐκ παιδικῶν προκαταλήψεων καὶ ἐκ παραστάσεων κατὰ φαντασίαν. Ὁρώμενος δὲ ὁ κόσμος καὶ ἡ Ἱστορία διὰ τοῦ πέπλου τούτου ἐφαίνοντο στολισμένοι μὲ θαυμάσια χρώματα. Ἄλλ' ὁ ἄνθρωπος ἐγίνωσκεν ἑαυτὸν μόνον ὡς φυλὴν, ὡς λαόν, ὡς κόμμα, ὡς σωματεῖον, ὡς οἰκογένειαν ἢ ὡς ἐν οἴκῳ ποτε ἄλλῳ γενικῷ τύπῳ ὑπάρχοντα. Ἐν Ἱταλίᾳ τὸ πρῶτον διαλύεται μὲν εἰς τοὺς ἀνέμους ὁ πέπλος οὗτος, ἀφυπνίζεται δὲ ἀντικειμενικὴ διασκόπησις καὶ διαπραγματεύσεις τῶν κατὰ τὴν πολιτείαν καὶ πάντων ἐν γένει τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου τούτου. Παρὰ δὲ ταύτην ἀνίσταται ἐν ὅλῃ τῇ δυνάμει τὸ ὑποκείμενον καὶ ὁ ἄνθρωπος γίνεται πνευματικὸν ἄτομον καὶ γινώσκει ἑαυτὸ ὡς τοιοῦτο. Οὕτως ἡγέρθη κάποτε ὁ Ἕλλην κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς βαρβάρους, ὁ ἄραφ ὡς ἄτομον κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς λοιποὺς ἀσιάτας, οἱ ὅποιοι παρέμενον ἀπλῶς ὡς μέλη τῆς φυλῆς ».

Ὁ χαρακτηρισμὸς οὗτος παρέχει οἶονεἰ ὡς ἐν προγράμματι τὴν γένεσιν τῆς Ἱστορίας τῆς νεωτέρας Εὐρώπης. Τοῦ δὲ προγράμματος τούτου συνετελέσθη μέχρι τοῦδε μόνον τὸ πρῶτον μέρος. Συνειδητῶς δηλαδή ὁ νεώτερος εὐρωπαῖος ἐτράπη μὲ ὅλας αὐτοῦ τὰς δυνάμεις πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν πραγμάτων τοῦ ἔξω κόσμου. Ὁ δὲ ἔσω κόσμος μέχρι πρὸ ὀλίγου σχεδὸν παντελῶς παρημελεῖτο.

Ἐστραμμένην ἔχων τὴν διάνοιαν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον μέχρι τῆς ὑψίστης ὑπερβολῆς πρὸς τὸν ἔξω κόσμον ὁ νεώτερος Εὐρωπαῖος ἐν τέλει ἐνόμισεν, ὅτι μόνον οὕτω, δηλαδή διὰ τῆς ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως, ἀπεκάλυψε καὶ ἡρμήνευσε πάντα τὰ μυστήρια τοῦ κόσμου, ὅτι ἔλυσε πάντα τὰ αἰνίγματα αὐτοῦ. Πρὸ πάντων ὁ 19ος αἰὼν εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ἡ ὑψίστη ἀκμὴ τῆς ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως τοῦ νεωτέρου εὐρωπαίου, καθ' ἣν μόνον ποσοτικὰ μεγέθη ἀνεγνωρίζοντο εἰς πᾶν τὸ συμβαῖνον, μία καὶ μόνη αἰτιότης, ἡ μηχανικὴ, ἐθεωρεῖτο ἰσχύουσα, εἰς τὴν μηχανὴν κατὰ τὴν γενικὴν τῆς λέξεως ταύτης ἔννοιαν ἀπεδίδετο οἶονεἰ *θεία* δύναμις.

Ἐάν τις ἤθελεν ἀναζητήσει ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιστημονικῶν ἐκπροσώπων τοῦ αἰῶνος τούτου τοὺς χαρακτηριστικωτάτους, ἤθελεν εὑρεῖν, ὡς νομίζομεν, πρὸ πάντων δύο, τὸν Λουδοβίκον Μπύχνερ (Ludwig Büchner), τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα « Kraft und Stoff » (Δύναμις καὶ ὕλη) ἀπεκλήθη ἡ παλαιὰ Διαθήκη τοῦ ὕλισμοῦ καὶ τὸν Ἐρνέστον Χαϊκκελ (Ernst Hæckel), τὸ βιβλίον τοῦ ὁποίου « Die welträtsel » (Τὰ αἰνίγματα τοῦ κόσμου) ἀπεκλήθη ἡ καινὴ Διαθήκη τοῦ ὕλισμοῦ. Πρὸ πάντων οὗτος μὲ ἀκαταπόνητον ζήλον, ἐκ τῆς πλουσίας ὕλης, τὴν ὁποίαν ἄλλοι ἐρευνῆται (ὁ Lamarck, ὁ Darwin, ὁ Huxley, ὁ Spencer κ.ἄ.) παρέιχον σχεδὸν ἐτοίμην συνήγαγεν ὁλόφρονα πορίσματα, τὰ ὁποῖα οὐδεὶς ἄλλος εἶχε τολμήσει νὰ συναγάγῃ.

Ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τῆς εἰς τὸ ἄκρον ἡδξημένης ταύτης ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως ὑπῆρξεν ἡ εἰς τὸ ἀσυνείδητον ἀπώθησις τῆς ἐτέρας γενι-

κωτέρας τάσεως, τῆς συνειδήσεως, τῆς στροφῆς δηλαδή αὐτῆς πρὸς τὸν ἔνδον κόσμον, μάλιστα δὲ ἡ ἀπώθησις τῆς μυχαιατικῆς συναισθηματικότητος καὶ ἐνορατικότητος. Πάντα τὰ δημιουργήματα τῶν λειτουργῶν τούτων ἐνομίσθησαν ψευδῇ καὶ ἀπερρίφθησαν ὡς ἀνάξια προσοχῆς τινος. Προϊόντος τοῦ χρόνου, σαφέστερον ἐξεδηλοῦτο ἡ γνώμη, ὅτι πᾶν, ὅπερ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συλλαμβάνεται διὰ τῆς διανοίας, πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἄλογον καὶ ἀνάξιον προσοχῆς.

Διὰ ταῦτα ἡ αἰσιοφροσύνη, ἣτις ἄλλοτε ἐπήγαγεν ἐκ τῶν μετὰ βαθέων συναισθημάτων συνοδευομένων ἰδεῶν περὶ Θεοῦ, περὶ ψυχῆς, περὶ ἀθανασίας, περὶ ἱερότητος τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, προσεπάθησε νὰ καταφύγῃ εἰς ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἀνθρώπου ὡς ἀκραιφνοῦς μηχανῆς, ἣτις, ἵνα κινήται, οὐδενὸς ἄλλου ἔχει ἀνάγκην εἰμῇ μόνον τῶν ὕλικῶν στοιχείων, ἐξ ὧν ἀποτελεῖται, καὶ τῶν ποσοτικῶν σχέσεων αὐτῶν. Ὁ ἄνθρωπος ἀνυψοῦται εἰς Θεὸν καὶ ἄρχει ἀπολύτως τοῦ μόνου κόσμου, ὅστις ὑπάρχει, τοῦ γηίνου.

Ἀληθινὴ θρησκεία ὄχι μόνον τῶν πεπαιδευμένων, ἀλλὰ σὺν τῷ χρόνῳ καὶ μεγάλου μέρους τῶν λαϊκῶν τάξεων, γίνεται ἡ θρησκεία τῆς μηχανῆς. Ἡ ἀπώθησις τῆς ἐνδοστρεφείας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς συναισθηματικότητος καὶ τῶν δημιουργημάτων αὐτῆς συνεκλόνησεν ἐκ βάθρων τὸν νεώτερον εὐρωπαϊὸν καὶ μετ' αὐτοῦ πάντας τοὺς μετέχοντας τῆς συγχρόνου πεπολιτισμένης ζωῆς. Διότι αὗται εἶναι βαθύτατα καὶ σπουδαίωτα συστατικὰ τῆς ψυχῆς, τὰ ὁποῖα οὐδεμία δύναμις εἶναι ἱκανὴ νὰ ἐκριζώσῃ.

Καταλαβούσης τῆς διανοήσεως τὴν συνείδησιν, ὑπέστη ἀπώθησιν εἰς τὸ ἀσυνείδητον πρὸ πάντων τὸ συναισθάνεσθαι, δηλαδή ἡ ἀγάπη καὶ τὰ ἄλλα συναισθήματα. Τοῦτο δέ, ἀπωθούμενον, δρᾷ ἐκ τοῦ ἀσυνείδητου κατὰ τρόπον συνταράσσοντα τὸν ψυχικὸν βίον. Οὕτως ἡ διάνοια ἀντὶ νὰ ἄρξῃ, ὡς ἀνοήτως φαντάζεται, ἀνεπιγνώστως γίνεται δούλη ἔργον ἔχουσα νὰ ἐξευρίσκῃ τὰ μέσα, δι' ὧν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτυγχάνωνται οἱ σκοποί, τοὺς ὁποίους ὑπαγορεύει ἀκαλλιέργητον, ἄγριον, συναίσθημα, τὸ ὁποῖον δημιουργεῖ συγκρούσεις ἀδιαλύπτους εἰς ἕκαστον πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἐπομένως ἐν τέλει καὶ εἰς λαοὺς κατ' ἀλλήλων. Τοιαῦτα μεγάλοι συγκρούσεις εἶναι οἱ δύο οἰκουμενικοὶ πόλεμοι, ὁ τοῦ 1914 καὶ ὁ τοῦ 1939. Καὶ πρὸ αὐτῆς δὲ ἄνδρες τινές, μάλιστα δὲ μετ' αὐτοὺς, κατείδον τὸ αἷτιον τῶν δλεθρίων τούτων συγκρούσεων ἡ διάνοια δηλαδή αὐτῶν διέγνωνε τὴν ὑποδούλωσίν της εἰς τὸ ἐκβληθὲν ἐκ τῆς συνειδήσεως συναίσθημα καὶ διδάσκει, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ καλλιεργῆται τοῦτο συνειδητῶς καὶ νὰ μὴ ἀπωθῆται εἰς τὸ ἀσυνείδητον, ὁπότεν δρᾷ ἀσυνείδητως κατὰ τρόπον δλεθριον.

Ὁ C. G. Jung ἔχων τὴν γνώμην¹, ὅτι ὁ εὐρωπαϊὸς, ἐν γένει ὁ λευκὸς ἄνθρωπος, μόλις εἶναι εἰς θέσιν νὰ κρίνῃ ὀρθῶς τὴν ἰδικήν του πνευματικὴν

κατάστασιν, ἐπεθύμει πάντοτε νὰ δυνηθῇ νὰ κοιτάξῃ τὸν εὐρωπαῖον μὲ ἄλλα μάτια. Ἔσχε δὲ τὴν εὐτυχίαν εἰς πολλὰ ταξίδια νὰ συνάψῃ τόσον στενὰς σχέσεις μὲ ἐξωτικούς (ξένους μὴ ἀνήκοντας εἰς τοὺς λευκοὺς) ἀνθρώπους, ὥστε « ἡδυνηθῇ », λέγει, « νὰ κοιτάξῃ τὸν εὐρωπαῖον διὰ μέσου τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Ὁ λευκὸς ἀνθρώπος εἶναι ἀναμφιβόλως νευρικός, βιαστικός, ἀνήσυχος, ἀσταθὴς καὶ (εἰς τὰ μάτια τοῦ ἐξωτικοῦ ἀνθρώπου) κατειλημμένος ἀπὸ τὰς παραφρονεστάτας ἰδέας ὥσάν δαιμονισμένος, χωρὶς βέβαια νὰ παραβλάπεται ἢ εὐφυῖα καὶ ἐνεργητικότης αὐτοῦ, δυνάμει τῆς ὁποίας ἐμφανίζεται ἐν γένει ὡς ὑπέρτερος. Τὰ ἀνοσιουργήματα, τὰ ὁποῖα διέπραξεν ἐπὶ ἐξωτικῶν λαῶν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀριθμηθοῦν· σημειωτέον δέ, ὅτι μὲ τοῦτο οὐδὲν νέον ἀνοσιούργημα δικαιολογεῖται, ὡσαύτως εἰς ἕκαστος δὲν εἶναι καλύτερος, ὅταν εὐρίσκεται ἐντὸς ἀπείρως μεγάλης, κακῆς, κοινωνίας. Οἱ πρωτόγονοι φοβοῦνται τοὺς συγκλίνοντας ὀπτικούς ἄξονας τοῦ εὐρωπαίου, οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται εἰς αὐτοὺς ὡς κακὸν μάτι. Κάποιος ἀρχηγὸς φυλῆς τινος τῶν Pueblos¹ μοῦ ἐνεπιστεύθη τὴν πεποίθησίν του, ὅτι ὅλοι οἱ ἄμερικανοὶ (οἱ μόνοι λευκοί, τοὺς ὁποίους ἐγνώριζε) εἶναι τρελλοί, ἡτιολόγει δὲ τὴν ἀντίληψίν του κατὰ τρόπον τοιοῦτον, ὥστε ἐν τῇ αἰτιολογίᾳ αὐτῇ ἄνευ ἐτέρου θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνωρίσῃ τις τὴν περιγραφὴν δαιμονισμένων ».

Ἡ σύγχρονος ψυχολογία² ἀνεκάλυψεν ψυχολογικὸν νόμον, καθ' ὃν ἀντὶ παντὸς σπουδαίου ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον συνειδητῶς οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν καὶ ἐπομένως χάνεται, ἀναφαίνεται συνειδητῇ ἀναπλήρωσις αὐτοῦ (kompensation). Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον οὐδὲν ἔχον ἀξίαν ψυχικὸν γεγονὸς εἶναι δυνατόν νὰ ἐξαφανίζεται, χωρὶς νὰ ἀναπληροῦται διὰ τινος ἄλλου. Τοῦ νόμου δὲ τούτου οὐδεμίαν ἐξαίρεσιν κατέδειξεν ἡ καθημερινὴ πείρα ἐκείνων, οἵτινες ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ψυχοθεραπείαν. Ἐπειδὴ δὲ πᾶς λαὸς ἀποτελεῖται ἐξ ἐπὶ μέρους προσώπων, ἐκάστου τῶν ὁποίων ἡ ψυχὴ εἶναι κατὰ τὸ βαθύτατον καὶ σημαντικώτατον καὶ πλεῖστον περιεχόμενον αὐτῆς ἡ αὐτὴ μὲ τὴν ψυχὴν παντὸς ἄλλου προσώπου, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι εἰς τὸν νόμον τοῦτον ὑπάρχοντα καὶ πάντα τὰ ὁμαδικά, πάντα τὰ κοινωνικά, ψυχικὰ γεγονότα.

Καὶ γεννᾶται νῦν τὸ ἐρώτημα : Πῶς ἐκδηλοῦται ὁ νόμος οὗτος εἰς τὴν σύγχρονον ἱστορικὴν περίοδον ;

Κατὰ πρῶτον ἀντὶ τοῦ ὑπὸ τῆς ὑπερβολικῇ ηὔξημένης ἐξωστρεφούς διανοήσεως ἀπωθουμένου συναισθήματος ἀναφαίνονται εἰς τὴν συνείδησιν

1. Πουέμπλος εἶναι φυλὰ ἐρυθροδέρμων, αἱ ὁποῖαι κατοικοῦν εἰς Νέον Μεξικὸν καὶ εἰς Ἀριζόνα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς. Ὁνομάσθησαν δὲ οὕτως ὑπὸ τῶν Ἰσπανῶν κατακτητῶν.

2. C. G. Jung, Seelenprobleme der Gegenwart, 1931, 419 καὶ ἐφεξῆς.

ἄγρια συναισθήματα, μίση μετὰ παραστάσεων καταστροφῆς, ὥς ἀποδεικνύουν οἱ δύο οἰκουμενικοὶ πόλεμοι καὶ τὰ μετ' αὐτοὺς ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης συμβαίνοντα ταραχώδη γεγονότα.

Δεύτερον ἡ ἀπώθησις θεμελιωδῶν λειτουργιῶν, οἷον εἶναι τὸ συναισθάνεσθαι, ὑπὸ τῆς εἰς μεγίστην ὑπερβολὴν ἀνελθούσης ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως παρήγαγεν ὥς ἀντίρροπον τῶν ὑπὲρ τὸ δέον κατεχόντων τὴν συνείδησιν δημιουργημάτων τῆς διανοίας τὰ ὁσημέρα περισσότερον ἐλκύνοντα τὴν προσοχὴν καὶ τὸ διαφέρων φαινόμενα τοῦ πνευματισμοῦ, τῆς ἀστρολογίας, τῆς θεοσοφίας, τῆς ἀνθρωποσοφίας, τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης κ.λ.π. Ὅμοιόν τι παρετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς πρώτους μ.Χ. αἰῶνας, ὅτε ἤκμαζεν ἡ *Γνώσις*. Τὴν ὁμοιότητα δὲ ταύτην τῶν δύο ἱστορικῶν περιόδων καταδεικνύει καὶ ἡ ἴδρυσις τῆς « *Eglise gnostique de la France* » καὶ δύο γνωστικῶν σχολῶν ἐν Γερμανίᾳ¹.

Πλὴν δὲ τούτων ἀντίρροπον σημαντικὸν τῆς εἰς τὸ ἀσυνείδητον ἀπωθήσεως ἐκείνης τῶν συναισθηματικῶν καὶ θυμικῶν λειτουργιῶν εἶναι ἡ γένεσις τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους, ἥτις τὸ πρῶτον ἀφωρομήθη κυρίως ἀπὸ τοῦ Freud, καὶ τὸ ὁσημέραι αὐξανόμενον ἐνδιαφέρον περὶ αὐτῆς².

Ἡ λευκὴ φυλὴ ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐφεξῆς ἐτρόπη μονομερῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τὴν ἐφαρμογὴν τῶν πορισμάτων αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἑκτασιν, τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν γνώσεων ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη εἶναι ἀσυγκρίτως ὑπερτέρα πάσης ἄλλης προηγουμένης. Ἀνεξάντλητον εἰκόνα παρέχει ἡ ἱστορία τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης. Τὸ ἀξιολογώτατον νέον καὶ διὰ τῶν ἐπακολουθημάτων ἐν τῇ τεχνικῇ ἀφάνταστον ἐπίδρασιν ἀσχοῦν εἶναι αἱ ἀπὸ τοῦ Κεπλέρου καὶ Γαλιλαίου διὰ μαθηματικῆς θεωρίας κτηθεῖσαι γνώσεις. Ἀλλὰ πλὴν τούτων γεωγραφικαὶ γνώσεις, γνώσεις προερχόμεναι ἐκ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ μικροσκοπίου καὶ τοῦ τηλεσκοπίου, γνώσεις ἀνατομικαί, γνώσεις περὶ παλαιῶν πολιτισμῶν ἐξ ἀνασκαφῶν κ.λ.π. παρέχουν εἰς τὴν ἐποχὴν μας εἰκόνα *γνωστικὴν* ἄγνωστον κατὰ τὰς προηγουμένας περιόδους τῆς ἱστορίας. Ἡ νεωτέρα ἐπιστήμη ἐρευνᾷ πᾶν, ὅπερ εἶναι προσιτὸν εἰς αὐτήν, καὶ τὸ ἀηδέστατον, τὸ προκαλοῦν τὸν ἔμετον, οὐδὲν περιφρονεῖ, οὐδέποτε παύει νὰ θέτῃ νέα ἐρωτήματα. Ἡ δὲ ἀνακάλυψις τῆς ἀτομικῆς ἐνεργείας φαίνεται, ὅτι εἶναι κάτι ὅμοιον μὲ τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ πυρὸς καὶ τὴν πρώτην κατασκευὴν ἐργαλείων. Οὐδεὶς εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκάσῃ συγκεκριμένως, τίνα ἀποτελέσματα μέλλει νὰ φέρῃ εἰς τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου ἡ τεραστία αὕτη ἀνάπτυξις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς τεχνικῆς. Βέβαιον εἶναι πάντως, ὅτι ζῶμεν εἰς τὸ μέσον ἀδιαλείπτων μετα-

1. C. G. Jung, Seelenprobleme der Gegenwart, 425.

2. Περὶ τῆς ψυχολογίας ταύτης παραπεμπόμεν εἰς τὸ βιβλίον ἡμῶν « *Ψυχολογία τοῦ Βάθους* ».

βολῶν τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων τῆς ζωῆς, καὶ ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναπτυχθοῦν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς πρόσφοροι ὄροι. Τοῦτο δὲ φαίνεται, ὅτι ἤρχισε νὰ συμβαίνει.

Ἡ ἀπὸ τινων δεκαετιῶν παρατηρουμένη ἀνὰ τὴν οἰκουμένην αὐξησις τοῦ διαφέροντος περὶ τῶν ψυχικῶν φαινομένων, περὶ τῶν ὁποίων ἔγινε μνεῖα ἀνωτέρω, ἀποδεικνύει, ὅτι ἤρχισε νὰ ἀναφαίνεται κάποια συνειδητὴ στροφή καὶ πρὸς τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον, ὅτι ἐν μέρει ἡ συνειδήσις ἤρχισε νὰ ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τὴν ὁλοκληρωτικὴν κατοχὴν ὑπὸ τῶν ἐξωτερικῶν, ὕλικῶν, φαινομένων. Τὴν μεγάλην δὲ ταύτην μεταβολὴν οἶονεῖ προφητικῶς ὑποδεικνύει ἡ διαγωγὴ τῆς γυναικὸς καὶ ἡ ἐξ ὑποκειμένου τέχνη (expressionismus). Ἀμφότερα δὲ εὐλόγως· διότι καὶ ἡ γυνὴ καὶ ὁ καλλιτέχνης ἔχουν ἐπικρατεστέρα ψυχικὴν λειτουργίαν τὸ συναισθάνεσθαι, μεθ' οὗ συνυπάρχει καὶ ἰσχυρὰ ἐνορατικότητα.

Περὶ τούτων θὰ εἰπωμέν τινα ἐν τοῖς ἐξῆς ἀρχόμενοι ἀπὸ τῆς γυναικός. Θὰ προσθέσωμεν δὲ τινα περὶ τῆς ἡθικῆς κρίσεως τῆς ἐποχῆς μας καὶ περὶ πιθανῶν εἰκασιῶν περὶ τοῦ μέλλοντος.

Ἡ διαγωγὴ τῆς συγχρόνου γυναικός.

Ἐπειδὴ ἐκ τῶν θεμελιωδῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἰς πάντα ἄνθρωπον ὑπάρχουν, ἡ κυρίως χαρακτηρίζουσα τὸν ἄνδρα εἶναι ἡ διανόησις αὕτη δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἶναι ἡ μονομερῶς κατὰ μεγίστην ὑπερβολὴν κατέχουσα τὴν συνειδήσιν, εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ, ὅτι ὁ νεώτερος πολιτισμὸς εἶναι ἀνδρικός πολιτισμὸς, μάλιστα δὲ μονομερῆς διανοητικὸς ἀνδρικός.

Ἡ ἀπώθησις καὶ ἔλλειψις συνειδητῆς καλλιιεργείας τοῦ συναισθήματος παράγει ὥς ἀντίροπον τῆς ἐρήμου καὶ ξηρᾶς νοησιαρχίας πρωτόγονα, ἀκαλλιέργητα συναισθήματα, τὰ ὁποῖα ἐκδηλοῦνται καὶ κατ' ἄλλους τρόπους καὶ διὰ τῶν νεωτέρων χορῶν, διὰ τῆς ἐκδόσεως εἰς τὸν ἀθλητισμόν, δι' ἐκρήξεων ἀψιθυμικῶν κ.λ.π.

Ἐκ τῆς ἀπωθήσεως τῆς συναισθηματικότητος ἐρμηνεύεται ἡ γνώμη τοῦ Ἰσπανοῦ José Ortega y Gasset, ὅτι «Οἱ πλείστοι τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκουν χωρὶς νὰ ἔχουν λάβει ποτὲ πείραν γνησίας καλλιτεχνικῆς ἀπολαύσεως· πάντες ἔχουν τρόπον τινὰ συμφωνήσει νὰ ἐκλαμβάνουν ὥς τοιαύτην τὸν γαργαλισμόν, τὸν ὁποῖον διεγείρει ἓνα βᾶλς ἢ ἄλλος τις νεώτερος χορὸς ἢ τὴν ἀγωνίαν, τὴν ὁποίαν γεννᾷ ἡ ἀνάγνωσις μυθιστορήματος».

Ἐν τέλει δέ, ἂν ἡ ἔλλειψις αὕτη συνειδητῆς καλλιιεργείας τοῦ συναισθήματος ἤθελεν ἀποβῇ ἀνίατος, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τὴν φορικαλέαν ἔλλειψιν παντὸς εὐγενοῦς συναισθήματος, τὴν κατάληψιν τῆς συνειδήσεως ὥς δι' ἐκρήξεων ὑπὸ ἀγρίων συναισθημάτων, αἵτινα ἀναγκάζουν τὴν διάνοιαν δουλεύουσα

εἰς αὐτὰ νὰ ἐξευρίσκη τὰ μέσα πρὸς ἱκανοποίησιν αὐτῶν, ὡς κατεδείχθη διὰ τῶν δύο οἰκουμενικῶν πολέμων.

Τὸν νεώτερον τοῦτον πολιτισμόν, ἐν τῷ ὁποίῳ μέγιστα μὲν εἶναι τὰ ἐπιτεύγματα τῆς εἰς τὴν κατανόησιν καὶ καθυπόταξιν τοῦ ἔξω κόσμου ἐστραμμένης διανοίας, μέγισται δὲ ὡσαύτως αἱ συναισθηματικαὶ καὶ θυμικαὶ διαστροφαί, ἠναγκάσθη νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ ἡ γυνή. Ἐν πολλοῖς δὲ μάλιστα καὶ νὰ ὑπερβάλῃ τὸν ἄνδρα· διότι ἡ γυνὴ ἔχουσα δύναμιν ἐνορατικὴν¹ μεγαλύτεραν τῆς τοῦ ἀνδρὸς προσπαθεῖ νὰ προλαμβάνῃ καὶ νὰ ἱκανοποιῇ ἐπιθυμίας τοῦ ἀνδρὸς, αἱ ὁποῖαι, ὑπάρχουσαι εἰς αὐτὸν ἐν ἀφανεί σπέρματι, οὐδόλως ἢ λίαν ἀσαφῶς εἶναι συνειδηταὶ εἰς αὐτόν.

Οὕτως αὕτη κατ' ἀρχὰς ἠναγκάσθη μὲ μεγίστην δυσφορίαν νὰ προσπαθῇ νὰ ἱκανοποιῇ τὸ ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖον ὁ νεώτερος, ὁ διὰ τὴν ἄκρως ἐξωστρεφῆ διανόησιν διακρινόμενος, ἀνὴρ κατεσκεύαζε περὶ αὐτῆς κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τῆς ἐν ἀπωθήσει καὶ ἐν περιφρονήσει διατελούσης ἰδικῆς του συναισθηματικότητος. Ἡ γυνὴ ὑπῆρξε κατ' ἀρχὰς ἐνσάρκωσις τῆς νοσηρῶς ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου δρώσης συναισθηματικότητος τοῦ ἀνδρὸς. Οὕτως ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου τοῦ ἀνδρὸς ὁρμωμένη προεβάλλετο εἰς τὴν γυναῖκα εἰκὼν γοητευτικὴ, ὅλως διάφορος τῆς πραγματικῆς γυναικὸς· διότι ἡ γυνὴ οὔτε ἀγαθὴ, οὔτε ὠραία, οὔτε ἐκπρόσωπος τῆς ἀληθείας ἢ ἄλλης τινὸς ἰδιότητος εἶναι ἐξ ἐκείνων, μὲ τὰς ὁποίας περιεκόμει (καὶ περικοσμεῖ πολλάκις εἰσέτι) τὸ «ἀσθενὲς φύλον» ἢ φαντασία τοῦ ἀνδρὸς, ὅστις περιφρονῶν πρὸς τῆς διανοήσεως, πάσας τὰς ἄλλας λειτουργίας προέβαλλεν εἰς τὴν γυναῖκα εἰκόνα, ἣτις ἀφειρηρίαν εἶχε τὴν ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου ἐνέργειαν τῶν λειτουργιῶν τούτων. Ἦτο δὲ αὕτη εἰκὼν ἀναπληρωματικὴ, διὰ τῆς ὁποίας δηλαδὴ ἐξεδηλοῦτο ἡ τάσις νὰ ἀναπληρῶνται ἐν τῇ συνειδήσει ἀπροσφόρως συναισθήματα, τὰ ὁποῖα, ἂν ἐτύγχανον συνειδητῆς καλλιιεργείας, θὰ ἦσαν γνήσια, ὑγιᾶ καὶ θὰ παρεῖχον εἰκόνα τῆς γυναικὸς διάφορον τῆς ὑποτιμώσεως αὐτὴν, γοητευτικῆς δὲ διὰ τὸν ἄνδρα, εἰκόνας ἐκείνης. Συμφώνως δὲ πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην προσεπάθει τῷ ὄντι νὰ ζῇ ἡ γυνή. Εἶναι βεβαίως ὀρθὸν νὰ ζῇ ἡ γυνὴ βίον, ὅστις συμπληρῶναι τὸν βίον τοῦ ἀνδρὸς ὡς πρὸς τὰς ψυχικὰς ἐκείνας λειτουργίας, αἵτινες παρ' αὐτῷ εἶναι ἀσθενέστεραι, παρὰ δὲ τῇ γυναικὶ ἰσχυρότεραι. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ταυτίξῃ ὅλως τὸν ἑαυτὸν τῆς μὲ αὐτάς. Διότι ὀφείλει νὰ ζῇ τὴν ἰδιαίτουσαν εἰς αὐτὴν, τὴν προσωπικὴν τῆς, ζωὴν, ἣτις κανονικῶς συμπληρῶναι μὲν τὴν ζωὴν τοῦ ἀνδρὸς (καθὼς ἡ ζωὴ τούτου

1. Ἐνορατικὴ δύναμις εἶναι ἐκείνη, καθ' ἣν τις ἐξ ὀλίγων δεδομένων ὁρμώμενος συλλαμβάνει τὸ ὅλον. Πατρὸς ἐνορατικὸς π.χ. ἐξ ὀλίγων σημείων, πρὶν ἢ ἐξετάσῃ λεπτομερῶς τὸν ἀσθενῆ, μαντεύει ὀρθῶς περὶ τῆς ἀσθενείας. Ἀπλὴ παρατήρησις σημείων τινῶν τοῦ προσώπου, τοῦ βαδίσματος κλπ. ἀρχοῦν, ἵνα ἡ γυνὴ ἢ ἀνὴρ ἐνορατικῶς εἰκάσουν ὀρθῶς περὶ τῆς ψυχικῆς καταστάσεως τοῦ παρατηρουμένου.

συμπληρώνει τὴν ζωὴν ἐκείνης), ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἀπορροφῇται ὅλως ὑπ' αὐτῆς. Ἡ γυνὴ ἔχει ἐν μικροτέρα μοῖρα καὶ τὰς λειτουργίας καὶ ιδιότη-
τας τοῦ ἀνδρός, καθὼς οὗτος ἔχει ὡσαύτως ἐν μικροτέρα μοῖρα τὰς ιδιότη-
τας τῆς γυναικός. Ὑγιὴς δὲ ψυχικὸς βίος ἀπαιτεῖ νὰ ζῇ τις συνειδητῶς κατὰ
τὰς ἐκάστοτε περιστάσεις καὶ κατὰ τὰς ἰσχυροτέρας καὶ κατὰ τὰς ἀσθενεστέ-
ρας λειτουργίας καὶ ιδιότητος καὶ οὐχὶ νὰ ἀπωθῇ ταύτας, ὥστε νὰ κατέχουν
τὴν συνειδήσιν ἐξ ὁλοκλήρου μόνον αἱ φύσει ἰσχυρότεραι.

Ἄλλ', ὡς εἵπομεν, ἡ ἐπικράτησις τῆς τὸν ἄνδρα κυρίως διακρινούσης
διανοήσεως καὶ ἐπομένως συστοίχως ἡ ἀπώθησις τῆς συναισθηματικότητος
παρήγαγε τὴν ψευδῇ ἐκείνην τῆς γυναικὸς εἰκόνα, ἡ ὁποία ἐνομίζετο ὀρθὴ
καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν γυναικῶν. Ἐντεῦθεν δὲ ἐξεπήγαγεν ἀντὶ τῆς γνησίας
ἀγάπης τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν ἄνδρα (καὶ πρὸς τὰ τέκνα) διάθεσις πρὸς
κτῆσιν δυνάμεως· διότι γυνή, ἡ ὁποία μὲ εἰλικρίνειαν ἀφοσιώνεται *ἀνεπιφυ-
λάκιως* εἰς τὸν ἄνδρα καὶ τείνει ἀνενδότως, ἐν πολλοῖς βιάζουσα ἑαυτήν, νὰ
ἀνταποκριθῇ ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὴν ἰδεώδη εἰκόνα, ἣν ἔχει οὗτος περὶ αὐτῆς,
ἀσυνειδήτως, δηλαδὴ χωρὶς νὰ τὸ ἐννοῇ οὔτε αὐτὴ οὔτε ὁ ἀνὴρ, ἀποκτιᾷ
τυραννικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ ἀνδρός καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ πάντων, ὅσοι ἐξαρ-
τῶνται ἀπὸ τοῦ ἀνδρός. Τοιούτων γυναικῶν παρέχει καὶ σήμερον πολλὰ
παράδειγματα ἡ ζωὴ.

Εἶναι ὅμως δυνατόν ἀντὶ τούτου, ἐὰν ἡ γυνὴ τείνῃ νὰ ζῇ συμφῶνως
πρὸς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν πλάττει καὶ προβάλλει εἰς αὐτὴν ὁ καθ' ὑπερ-
βολικὴν ἐξωστρεφῇ διανόησιν ζῶν ἀνὴρ, νὰ ἀπωθῇ αὐτὴ ἐντελῶς τὴν κυρίως
ἰδιαίτουσαν εἰς αὐτὴν ψυχικὴν σύστασιν. Οὕτω δὲ ἐκλαμβάνεται αὕτη ὡς
ὄργανον, ὡς ἄθυρμα, ὡς κοῦκλα, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι δυνατόν
νὰ συμπεριφέρεται τις μὲ σοβαρότητα, ὡς περιέγραψεν ὁ Ἰψεν εἰς τὴν
« Νόραν » αὐτοῦ.

Κατ' ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις τὸ ἀναγκαῖον ἀποτέλεσμα εἶναι φθεί-
ρουσα αὐτὴν διαρκὲς ἔλλειψις ἱκανοποιήσεως· διότι καὶ ἡ ψυχὴ τῆς γυναι-
κὸς ἔχει τὴν δικαίαν ἀξίωσιν νὰ ἐκδηλώνεται γνησίως καὶ οὐχὶ ὑπὸ τὴν πίε-
σιν ἀνδρός, ὅστις μονομερῶς ἔχει συνειδήσιν ἐστραμμένην εἰς τὴν διανόησιν
καί, πᾶν, ὅπερ δημιουργεῖται ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῆς συνειδητῆς λογικῆς δια-
νοήσεως, πᾶν δηλαδή, ὅπερ πηγάζει αὐθορμήτως ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς,
ἀπωθεῖ ἐκ τῆς συνειδήσεως καὶ ἀποδίδει εἰς αὐτὸ μόνον ἀρνητικὰ ἐπίθετα.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀπώθησις τῶν παρὰ τὴν διανόησιν αὐτοτελῶς καὶ ἰσοτί-
μως ὑπαρχουσῶν λειτουργιῶν, δηλαδὴ τῆς συναισθηματικότητος καὶ τῆς
ἐνορατικότητος, ἀπέβη εἰς τὴν γυναῖκα πολὺ ἐπιβλαβεστέρα καὶ βαρύτερα
παρὰ εἰς τὸν ἄνδρα. Καὶ τοῦτο εὐλόγως· διότι αἱ λειτουργίαι αὗται εἶναι εἰς
τὴν γυναῖκα ἐπικρατέστεραι καὶ ἡ ἀπώθησις αὐτῶν γεννᾷ πολὺ σφοδροτέ-
ραν ψυχικὴν ταραχὴν παρὰ ἡ ἀπώθησις τῶν φύσει ἀσθενεστέρων.

Ἄλλ' ἡ ὁδός, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν ἡ γυνή, ἔνα ἐξέλθῃ ἐκ τῆς ὁδυ-

νηρᾶς ταύτης καταστάσεως κατ' ἀρχὰς δὲν ὑπῆρξεν ὁρθή. Δὲν ἠθέλησε δηλαδὴ αὕτη νὰ προσπαθήσῃ νὰ καταδείξῃ, ὅτι κρινομένη μὲν μᾶλλον κατὰ τὰς ἀνδρικὰς ιδιότητας εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκαλῆται « τὸ ἀσθενὲς φύλον », κρινομένη δὲ μᾶλλον κατὰ τὰς κυρίως γυναικείας, αἵτινες εἶναι ἰσότιμοι πρὸς τὰς ἀνδρικὰς, εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν « ἰσχυρὸν φύλον », ἐνῶ κατ' αὐτὰς κρινόμενος ὁ ἀνὴρ εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκαλῆται « τὸ ἀσθενὲς φύλον ». Διότι εἰς τὸ πράττειν κατ' ἐνόρασιν καὶ κατὰ συναισθημα, ὁσάκις αἱ περιστάσεις τοῦ βίου ἀπαιτοῦν τοῦτο, ἡ γυνὴ εἶναι τόσον ἰσχυρά, ὅσον εἶναι ὁ ἀνὴρ εἰς τὸ διανοεῖσθαι. Οὐχὶ δὲ σπανίως ἡ γυνὴ καταδεικνύει παροϊμιώδη ἀντικειμενικότητα, σταθερότητα καὶ δύναμιν, καθ' ὅς περιστάσεις ἡ ζωὴ ἀπαιτεῖ ἐνέργειαν συναισθηματικὴν καὶ ἐνορατικὴν. Ἀντ' αὐτοῦ ὅμως ἡ γυνὴ ἐπεδίωξε νὰ ἀποκτήσῃ τὰ αὐτὰ μὲ τὸν ἄνδρα δικαιώματα λησμονήσασα, ὥς εἵπομεν, ὅτι φύσει ἔχουν ἀμφοτέρω τὰ φύλα οὐχὶ ὅλως τὰ αὐτά, ἀλλ' ἐν μέρει σημαντικῷ διάφορα δικαιώματα, ἅτινα ὅμως εἶναι ἰσότιμα.

Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὑπῆρξεν ὠφέλιμος ὁ ἀγὼν τῆς γυναικὸς πρὸς κτήσιν δικαιωμάτων· διότι ἀπέβλεπεν εἰς τὴν θραύσιν τῶν δεσμῶν, τὰ ὅποια ἐπέβαλεν εἰς αὐτὴν ἡ ἀνδρική διανόησις. Ἀλλ' ὁ ἀγὼν οὗτος ταχέως ἐξεφυλλίσθη ἔνεκα τῆς ἐπιδιώξεως ἀνδρικῶν ἐλευθεριῶν, ἥτις ἐγέννα νέαν, ὡσαύτως δεινὴν ἀπογοήτευσιν. Εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν μόνον τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου ἐθεωροῦντο, ὅτι ἔχουν ἀξίαν, εὐκόλον ἦτο (καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι) πλείσται γυναῖκες νὰ ἐπιδιώκουν τὴν κτήσιν αὐτῶν ἐν ἴσῃ μοίρᾳ μὲ τὸν ἄνδρα.

Ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου προῆλθεν ὁ τύπος τῆς ἐξηνδρωμένης γυναικὸς, ὅστις ἀνέλαβε καὶ μετὰ καταπληκτικῆς ἐπιτυχίας προήγαγε τὸ ἔργον τῆς τελείας ἀπωθήσεως τῶν ἀπ' ἀναριθμῶντων αἰώνων εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς καταβεβλημένων λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι ἀπαραίτητοι εἰς τὴν γένεσιν πάσης ἀνωτέρας ιδέας. Οὗτω διὰ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἀπὸ δύο καὶ πλέον ἑκατονταετηρίδων ἤρchiσεν ἡ διάνοια τοῦ ἀνδρός, δηλαδὴ διὰ τὴν ρύθμισιν τῆς ζωῆς συμφώνως πρὸς τὰ διδάγματα τοῦ ὕλισμοῦ, ἐν τέλει κυρίως ὑπεύθυνος γίνεται ἡ γυνή. Αἱ γυναῖκες, ἔχουσαι ἰσχυρὰν τὴν κατ' ἐνόρασιν ἱκανότητα καὶ ροπὴν νὰ μαντεύουν τάσεις καὶ πόθους τῶν ἀνδρῶν, τῶν ὁποίων αὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἔχουν ἐπίγνωνσιν, καὶ τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναλαμβάνουν προθύμως τὴν πληρῶσιν αὐτῶν καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐν τέλει νὰ νικοῦν, αἱ γυναῖκες, οὐχὶ οἱ ἄνδρες, προήγαγον εἰς τὸ ἔπακρον τὴν μηχανοποίησιν τῆς ζωῆς. Ἐντεῦθεν ἐπήγαγε τὸ κατ' ἀρχὰς παράδοξον φαινόμενον, ὅτι ὅχι μόνον ἐν τῇ σήμερον ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην πεπολιτισμένην χώραν νοσηρῶς γυναικοκρατουμένη Βορείῳ Ἀμερικῇ, ἥτις εἶναι (μαζὶ μὲ τὴν Σοβιετικὴν Ρωσσίαν) ἡ κατ' ἐξοχὴν ἐκπροσωποῦσα τὸν μηχανικὸν τρόπον ζωῆς χώρα, ἀλλὰ καὶ ἐν Εὐρώπῃ, ἐν μέρει δὲ οὐχὶ ἀσημάντῳ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἑλλάδι (κυρίως εἰς τὰς μεγαλυτέρας πόλεις) ἄρχει μὲν ἡ γυνή, οὐχὶ ὅμως ἡ γυνή, ἀλλ' ἡ ἀποβαλοῦσα

τὰς γυναικείας ἀρετάς, ἥτις ἀνήκει κατὰ τὸν μέσον ὄρον εἰς τὴν καλουμένην ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν.

Ἡ γυνὴ πρὸ πάντων ἐκήρυξε καὶ κηρύττει τὸν ἔρωτα ἀσυγχρόνιστον, κατεζητέησε τὰ ἰδιαίτερα τῆς γυναικὸς προτερήματα, ἐκαλλιέργησε καὶ καλλιιεργεῖ μονομερῶς ὡς ἄξιον λόγου τὸν ἀνδρικὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἐργάζεσθαι καὶ ἐν γένει ζῆν. Οὕτω δὲ κατ' ἀναπόδραστον ἀνάγκην κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἤρchiσε νὰ ἀναφαίνεται καὶ ἐν Εὐρώπῃ, γελοῖος τύπος ἀνδρός, τύπος ἐκγυναικωμένου ἀνδρός, ὅστις ἀπέβη συνήθης πρὸ πάντων εἰς τὴν ἔνεκα τοῦ πλούτου καλουμένην ἀνωτέραν κοινωνικὴν τάξιν.

Ὑπὸ τὴν ἔποιν ταύτην ὁ ὕλοφρων σοσιαλισμὸς ἐν γένει καὶ ὁ κομμουνισμὸς ἰδιαιτέρως καὶ ἡ βαθιτάτην κρίσιν διανύουσα δημοκρατία τῶν τελευταίων δεκαετιῶν οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὕλοφρονες μηχανοποιθεῖσαι ἀναβιώσεις παλαιότερων μυθολογικῶν καὶ ἱστορικῶν περιόδων παρακμῆς καὶ γενικῆς ἀπογοητεύσεως, κατὰ τὰς ὁποίας ἐκράτει ἑξομοίωσις (οὐχὶ ἰσοτιμία ἐπιτρέπουσα τὴν ὑπαρξίν διαφορῶν) τῶν φύλων, καθ' ἃς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἀνδρικότητος ἦτο ἀκφραϊνῶς σωματικὸν καὶ φαλλικόν. Ἐνῶ παλαιότερον ὁ γάμος ἦτο ἱερὸς καὶ ἱερὸν τὸ καθήκον νὰ ἔχη τις τέκνα, κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦναντίον ἡ διὰ τῆς ἐκδόσεως εἰς ἀθλητικὰ ἀγωνίσματα (sports)¹ ἀποθηριουμένη γυνή, ἡ ἀμαζών, ἡ ἑταίρα, ἡ ἀκραιφνὴς ἐπιστήμων, ἡ εἰς ἀκραιφνῶς ἀνδρικά ἐπαγγέλματα ἀνταγωνιζομένη τὸν ἄνδρα ἐπιφέρουν ἢ τὴν διάλυσιν ἢ τὸν βαθύτατον κλονισμόν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, ἐκβάλλουν τὴν γνησίαν σύζυγον καὶ μητέρα, μεταβάλλουν τὸν ἄνδρα εἰς δοῦλον ἀκορέστων ὕλικῶν ἡδονῶν ἢ εἰς χρήσιμον προσοδοφόρον κατώτερον ὄν.

Ἀντὶ τῆς γνησίας τῶν φύλων ἀγάπης, ἀντὶ τῆς ἀκαταλύτου ψυχῇ καὶ σώματι ἐνώσεως, ἀντὶ τῆς συγχωνεύσεως δύο ἑτεροφύλων προσώπων εἰς ἓν καὶ τῆς κορυφώσεως τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης ἱκανοποιήσεως εἰς τὸν μᾶλλον ἢ ἥττον σαφεῖ πόθον τῆς ἐν εἵδει συμβόλου ἐκφράσεως τῆς ἐνώσεως ταύτης διὰ τῆς γεννήσεως τέκνου, τὸ ὅποῖον δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὸν πατέρα οὔτε εἰς τὴν μητέρα, ἀλλ' εἶναι σάρκα καὶ ὅσα λαβοῦσα ἐνότης ἀμφοτέρων, ἥτις τείνει εἰς τὴν διάσωσιν καὶ τελειοποίησιν τῶν προτερημάτων αὐτῶν, ἀντὶ πάντων τούτων ὁ τύπος τῆς συγχρόνου κοινωνικῶς ἀνωτέρας, κατ' ἐξο-

1. Ὁ Hermann Keyserling εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ « Das Spektrum Europas », 1931, σ. 76-77 γράφει τὰ ἀκόλουθα : « Ἐν St. Moritz (Ἑλβετίας) παρατήρησα κάποτε ἀμερικανίδα μὲ πραγματικὸν πρόσωπον τίγρεως, ἡ εἰδικότης τῆς ὁποίας ὄφειλε νὰ εἶναι νὰ δαγκάνῃ ἐπικινδύνως ἄνδρας· πρὸς δὲ τούτοις αὕτη ἐχόρευεν, ἀφοῦ μόνον πρὸ δύο ἡμερῶν εἶχε σπᾶσει ἓνα πόδι. Ἡ ὑπόληψίς της ἦτο μεγάλη. Ἄλλη δὲ κοσμικὴ κυρία ἐκαυχᾶτο, ὅτι κατὰ τὴν τελευταίαν saison ἔχει σπᾶσει πέντε ὅλα μέλη. Εὐρωπαϊαὶ δὲ γυναῖκες ἔχασαν τὸ παλαιὸν ἥθος καὶ συμπεριφέροντο ὡς ἀκραιφνῇ φυσικὰ ὄντα, ὡς πρωτόγονοι ἄνθρωποι. Τοῦτο ἴσχυε καὶ περὶ εὐγενῶν ἀγγλίδων... ».

χὴν δὲ νευρωτικῆς, γυναικὸς ἐπενόησεν ἀναπλήρωμα τὴν ἵδρυσιν συλλόγων. Ἐν τούτοις δὲ μελετᾷ αὕτη μὲ μανίαν καὶ ἀποφασίζει περὶ τοῦ καλυτέρου τρόπου διοικήσεως τῶν πραγμάτων τῆς πολιτείας καὶ τῆς οἰκογενείας, τὴν ὁποίαν αὕτη ἢ ἐκ τύχης ἢ ἐκ προθέσεως δὲν ἔχει, περὶ τῆς ἀγωγῆς τέκνων, τὰ ὁποῖα αὕτη ἐφρόντισε μὲ πάντα τρόπον νὰ μὴ γεννηθοῦν ὑπ' αὐτῆς, ἢ ἔχει τὴν περιέργειαν νὰ μανθάνῃ καὶ νὰ διηγήται εἰς ἄλλας τὰ κατὰ τὸν οἰκογενειακὸν βίον ἄλλων. Ἐν γένει ὁ δῆθεν ἀνώτερος οὗτος τύπος τῆς συγχρόνου γυναικὸς φροντίζει οὐχὶ νὰ λαμβάνῃ αὕτη ἢ ἰδίᾳ ἄμεσον πείραν τῆς ζωῆς ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν συμφώνως πρὸς τὴν ψυχοσωματικὴν αὐτῆς σύστασιν, ἀλλὰ νὰ στερεῖται μὲν τῆς ἀναγκαίας ταύτης εἰς τὸν ὀρθὸν τρόπον τῆς ζωῆς πείρας, νὰ ἐξευρίσκη δὲ ἀναπληρώματα αὐτῆς, τὰ ὁποῖα μαρτυροῦν ἀψευδῶς, ὅτι πάσχει νεύρωσιν, ἣτις οὐδέποτε ἱκανοποιεῖται.

Ἀφότου, ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 19ου αἰῶνος περίπου, ἡ γυνὴ ἐν Εὐρώπῃ ἀρχίζει νὰ ζῇ κατὰ τὸν ἀνωτέρω ἐκτεθέντα τρόπον, προέκυψαν μὲν βεβαίως καὶ τινα ἀγαθὰ, ἀλλ' ἀναμφισβήτητον εἶναι, ὅτι προῆλθον καὶ πολλὰ κακά, τῶν ὁποίων ἡ ἐπανόρθωσις γίνεται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ἀναγκαιοτέρα. Ὅχι μόνον εἰς τὰς Ἑνωμένας Πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰς ἄλλας χώρας τῆς Εὐρώπης, τελευταῖον δὲ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἕνεκα τῆς καλλιέργειας τοῦ τύπου τῆς καθαρᾶς, ἀπὸ παντὸς ἔργου ἰδιάζοντος εἰς τὴν φύσιν τῆς γυναικὸς ἀπομακρυνομένης, ἐπιστήμονος γυναικὸς καὶ ἐν γένει τοῦ κατὰ πολλοὺς τρόπους ἐκδηλουμένου τύπου τῆς ἀμαζόνος¹ μέγας γεννᾶται κίνδυνος νὰ ἐξαφανισθῇ πολυτιμότερον ἀγαθόν, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀπηλλαγμένη παντὸς ἔχθους ἰδιοτελείας ἀφοσίωσις εἰς τὸν πλησίον, μάλιστα δὲ εἰς τὸν πάσχοντα, ἣτις χαρακτηρίζει κυρίως τὸν γνήσιον τύπον γυναικός. Ἄντ' αὐτῆς δὲ ἀναφαίνεται ψυχρότης, σκληρότης καὶ κυνικότης, κακίαι, τὰς ὁποίας εἶναι σπανιώτατον νὰ εὕρῃ τις τόσον ηὔξημένα καὶ εἰς τὸν νηφαλιώτατον καὶ ψυχρότατον ἄνδρα. Καὶ μετὰ τῆς μεταβολῆς τοῦ φρονήματος συμβαδίζει καὶ μεταβολὴ τῆς μορφῆς τοῦ σώματος, ἣτις πολλάκις ἐκφράζει ἀληθινὴν θηριώδιαν, ὡς μαρτυροῦν τὰ ἀνωτέρω κατὰ Keyserling παρατεθέντα παραδείγματα.

Τὰ γεγονότα ταῦτα μαρτυροῦν, διατὶ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους

1. Εἰς τὸν τύπον τῆς νοσηρᾶς ἀμαζόνος πρέπει νὰ καταλέγεται ὃχι μόνον ἡ εἰς ἀθλήματα ἐκδιδομένη γυνή, δι' ὃν δὲν ἀναπτύσσονται ἀρμονικῶς πάντα τὰ ὄργανα καὶ πᾶσαι αἱ λειτουργίαι τοῦ σώματος, ὃχι μόνον ἡ εἰς τὴν ἐπιστήμην μὲ παραμέλησιν τῶν ἰδιαιτέρων ἰδιοτήτων τῆς γυναικὸς θέλουσα νὰ ἀφοσιώσεται, ἀλλὰ καὶ ἡ κατὰ τοὺς σημερινοὺς χρόνους ἀναφανείσα μαυραγορίτισσα, ἡ λαθρέμπορος, ἡ ἐγκληματίας, ἡ ληστρική καὶ ἡ παλακίς, ἣτις ἐκλαμβάνει τὸν βίον ὡς κάτι τι περιπετειῶδες, τὸν δὲ ἔρωτα ἀπλῶς καὶ μόνον ὡς μέσον ἀποκτήσεως δυνάμεως καὶ ἐπιβολῆς ἐπὶ τοῦ ἀνδρὸς καὶ δι' αὐτοῦ ἐπὶ εὐρύτερου κύκλου ἀνθρώπων. Ἰδεώδους, εὐγενούς, τύπου ἀμαζόνος ὁμοῦ δὲ καὶ θρησκου δαισθητικῆς ἐκπρόσωπος ὑπῆρξεν ἡ Αὐρηλιανὴ Παρθένος (Jeanne d'Arc) καὶ ἄλλαι.

σημαντικώτατος κοινωνικὸς θεσμός, ὁ γάμος, ἀπέβη ἐπισφαλής. Ἐν Ἀμερικῇ π.χ. τὸ τέταρτον τῶν γάμων διαλύεται¹. Αἴτιοι δὲ τῆς κρίσεως ταύτης τοῦ ἐγγάμου βίου εἶναι οὐχὶ οἱ ἄνδρες, ἀλλ' αἱ γυναῖκες. Διότι οἱ ἄνδρες σήμερον κατὰ τὸν κανόνα δὲν ἔχουν, ὥς εἰς παλαιότερας ἐποχάς, ἐπαρκῆ διαθέσιμον χρόνον πρὸς ἐρωτικὰς περιπετείας. Ὁ βίος σήμερον, λέγει ὁ Jung, ἀπαιτεῖ παρὰ τοῦ ἀνδρὸς τόσα πράγματα, ὥστε τὸ πολὺ-πολὺ μόνον εἰς τὸ θέατρον, οὐχὶ δὲ εἰς τὸν πραγματικὸν βίον, εἶναι δυνατόν νὰ βλέπῃ τις τὸν εὐγενῆ *hidalgo don Juan*. Οἱ ἄνδρες σήμερον ποθοῦν τὴν οἰκογενειακὴν ἀνάπαυσιν· διότι ζῶμεν εἰς τὸν αἰῶνα τῆς νευρασθενείας, ὥς λέγει ὁ Jung, καθ' ὃν οὐδεμίᾳ ὑπολείπεται δύναμις πρὸς ἀναρρίχῃσιν εἰς παρὰθυρα καὶ εἰς μονομαχίας. Ὁ σημερινὸς ἀνὴρ κατὰ τὸν μέσον ὄρον φοβεῖται νὰ ἀμφισβητῇ τὴν ἀξίαν τοῦ γάμου καὶ νὰ ἐκθέτῃ εἰς κινδύνους αὐτὸν ὥς κοινωνικὸν θεσμόν.

Σημεῖον δὲ τῆς κρίσεως τοῦ γάμου εἶναι καὶ ὅτι συγγράφονται βιβλία κυρίως ὑπὸ ἱατρῶν, διὰ τῶν ὁποίων οὗτοι παρέχουν συμβουλὰς περὶ ἐπιτεύξεως «τελείου γάμου». Τοιαῦτα βιβλία γράφονται μόνον, ὅταν τὰ πράγματα δὲν πηγαίνουν καλὰ.

Ἐὰν δὲ λέγεται, ὅτι σήμερον ὑπεύθυνος τῆς κρίσεως τοῦ γάμου εἶναι μᾶλλον ἢ γυνὴ παρὰ ὁ ἀνὴρ, τοῦτο δὲν νοεῖται, ὅτι συμβαίνει ἐκ κακῆς προθέσεως. Οἱ ἀγῶνες πρὸς ἐξίσωσιν τῆς γυναικὸς μὲ τὸν ἄνδρα καὶ ἡ κατ' ἀκολουθίαν αὐτῶν ζωηρὰ συμμετοχὴ τῆς γυναικὸς εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον κατὰ τρόπον ἀνδρικὸν ἔφερον ἀναγκαῖον ἐπακολούθημα τὴν συναισθηματικὴν διαστροφὴν τῆς γυναικὸς καὶ τὸν ἐξαφανισμόν τῆς ἱερᾶς αἵγλης, ἡ ὁποία περιέβαλλεν ἄλλοτε τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις τῶν δύο φύλων. Ἐντεῦθεν δὲ ὅχι μόνον πηγάζουν ἀκατανίκητοι ἀνωμαλῖαι τῶν συζυγικῶν σχέσεων, αἵτινες ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ δὲν καταλήγουν μὲν εἰς φανερὰν διάξενξιν, εἶναι ὅμως τῷ ὄντι σχέσεις ἡ ἀποστροφῆς καὶ μίσους ἢ τοῦλάχιστον πλήρους ἀδιαφορίας, ἀλλὰ καὶ αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγάμων. Δὲν εἶναι δὲ αἱ ἄγαμοι οὔτε ἄγαι ἀσκητεύουσαι, οὔτε διεφθαρμέναι οὕτως, ὥστε νὰ ἐκδίδωνται εἰς τὸν τυχόντα, ἀλλὰ γυναῖκες κανονικαὶ καὶ ἀξιοπρεπεῖς, αἱ ὁποῖαι ἔχουν τὴν εὐλογον ἀξίωσιν νὰ ὑπανδρευθοῦν. Αὗται, δηλαδὴ ἡ δακτυλογράφος, ἡ γραμματεὺς, ἡ ράπτρια, ἡ διδασκάλισσα, ἡ ἐπιστήμων, πᾶσαι αὗται καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἀσκοῦν ἀνεπιγνώστως ἀκαταγώνιστον ἐπήρειαν, ἥτις ὑποσκάπτει τὸν γάμον· διότι πόθος αὐτῶν εἶναι οὐχὶ ἡ ἔκδοσις εἰς ἐρωτικὰς περιπετείας, ὥς πολλοὶ ἀνοήτως φαντάζονται, ἀλλὰ νὰ ὑπανδρευθοῦν. Αἱ «*beatæ possidentes*» (αἱ μακάριαι κατέχουσαι), δηλαδὴ αἱ ἑγγαμοί, πρέπει νὰ ἐκβληθοῦν καὶ δὴ κατὰ τὸν κανόνα οὐχὶ στεντορεῖα τῇ φωνῇ καὶ βιαίως, ἀλλὰ διὰ τοῦ σιωπηροῦ ἐπιμόνου πόθου, ὅστις, ὥς εἶναι γνωστόν, ἀσκεῖ μαγικὴν ἐπίδρασιν, καθὼς ἀσκεῖ τὸ ἀτενὲς βλέμμα τοῦ ὄφεως.

1. Ἴδε C. G. Jung, *Die Frau in Europa*, 1929, σ. 21 καὶ ἐφεξῆς.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν ἡ ὁδὸς τῆς γυναικός¹.

Ἡ δὲ ἔγγαμος ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη τὴν παλαιὰν γνώμην, ὅτι ὁ ἀνὴρ εἶναι ὁ ἀποδιοπομπαῖος τράγος, ὅτι ὁ ἔρως κανονίζεται σύμφωνα μὲ τὴν ἐλευθεράν βούλησιν ἐκάστου ἀνθρώπου. Τοιαύτην δὲ ἔχουσα γνώμην εἶναι δυνατόν νὰ περιπίπτῃ εἰς σφοδρὰς ζηλοτυπίας. Δὲν δύναται αὕτη νὰ βλέπῃ, ὅτι οὐδεμία γυνὴ δύναται νὰ ἀποφύγῃ τὴν κρυφίαν ἀκαταγώνιστον ἐπήρειαν τῆς ἀτμοσφαίρας ἐκείνης, μὲ τὴν ὁποίαν περιβάλλει αὐτὴν πιθανῶς ἡ ἰδική της ἄγαμος ἀδελφή, τῆς καταθλιπτικῆς ἀτμοσφαίρας, τὴν ὁποίαν παράγει ζωὴ ἐλλιπής, ζωὴ δηλαδή, ἣτις στερεῖται σπουδαιοτάτου μέλους, δηλαδή τῆς συμβιώσεως μὲ σύζυγον καὶ τέκνα. Τοιαύτη, ἐλλιπής, ζωὴ εἶναι δύναμις ἐξολοθρεύουσα, ἀκαταγώνιστος, ἡ ὁποία δοῶ ἡρέμα μέν, ἀλλ' ἀδυσωπῆτως.

Ἐπακολούθημα τούτου εἶναι, ὅτι ἡ μὲν ἔγγαμος ἀρχίζει νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τοῦ γάμου, ἡ δὲ ἄγαμος νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτόν· διότι ἐπιθυμεῖ νὰ ὑπανδρευθῇ. Πιστεύει δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ εἰς τὸν γάμον, ἐπειδὴ εὐρίσκει εἰς αὐτὸν τὴν ἀρμόζουσαν μετὰ τὸν ἐκ τῆς ἐπαγγελματικῆς ἐργασίας κάματον ἀνάπαυσιν καὶ ἐπειδὴ ζωηρῶς ποθεῖ νὰ προσλάβῃ ὁ γάμος πάλιν τὸν συναισθηματικὸν τόνον, ὃν εἶχεν ἄλλοτε.

Κρίσιμος ἀπέβη ὁ θεσμὸς τοῦ γάμου καὶ ἔνεκα τῆς ἀποφυγῆς γεννήσεως τέκνων, ἣτις φέρει πολλὰκις ἀνυπολόγιστα δεινὰ. Διότι ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων, τὰ ὁποῖα, ἐκ φύσεως ἔχει ἡ γυνὴ νὰ γεννᾷ καὶ νὰ ἀνατρέφῃ τέκνα, ἔχει τὴν σημασίαν, ὅτι ὑπάρχει διαθέσιμον μέγα ποσὸν ψυχικῶν δυνάμεων, αἵτινες ἀπαιτοῦν νὰ καταναλίσκωνται εἰς ἔργον τι. Πάντοτε δέ, ἐὰν τοιοῦτο ποσὸν ἐνεργείας δὲν εὐρίσκη κατ'ἀλλήλον σκοπὸν, χάριν τοῦ ὁποίου νὰ καταναλίσκεται, γεννᾷ ταραχὴν τῆς ψυχικῆς ἰσορροπίας. Ἡ ἐνέργεια, ἣτις δὲν τείνει συνειδητῶς εἰς σκοπὸν τινα, ἐνισχύει τὸ ἀσυνείδητον. Ἐντεῦθεν δὲ γεννᾶται ἀβεβαιότης καὶ ἀμφιβολία.

Ἀόριστοι φόβοι καὶ ἀγωνία, αὐπνίαί, κεφαλαλγαί, καρδιακοὶ παλμοί, πόνοι στομαχικοὶ καὶ ἄλλαι σωματικαὶ ἐνοχλήσεις καὶ βαρύτεροι νόσοι προέρχονται πολλὰκις ἐκ τῆς διαστροφῆς τῆς φυσικῆς, τῆς κανονικῆς, ψυχικῆς συστάσεως τῆς γυναικός, ἐκ τῆς παρὰ φύσιν ἀνδροποιήσεως αὐτῆς. Οὐδεμία γυνὴ ἀκολουθοῦσα τὴν σκολιὰν ὁδὸν τῆς ἀνδροποιήσεως εἶναι εὐδαίμων. Πᾶσαι πάσχουν.

Τὸν θεσμὸν τοῦ γάμου κλονίζει πρὸς τούτοις καὶ ἡ δημοσίᾳ συζήτησις περὶ ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὴν γενετήσιον ὁρμὴν. Ἐνῷ πρότερον οὐδὲν ἐλέγετο δημοσίᾳ περὶ τούτων, μεταπίπτομεν σήμερον κατ' ἐπιταγὴν δῆθεν τῆς ἐπιστήμης εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, τὸ τῆς ἀυστολόου συζητήσεως περὶ αὐτῶν.

Οὕτως ὁ ἀγὼν πρὸς χειραφέτησιν τῆς γυναικὸς ἐπιτείνας τὴν ἀπώθησιν

1. C. G. Jung, Die Frau in Europa, σ. 24 καὶ ἐφεξῆς.

τῆς φύσει κρατούσης παρ' αὐτῇ συναισθηματικότητος καὶ ἀντ' αὐτῆς προκαλέσας τὴν γένεσιν ἐτέρας διεστραμμένης ὑποκριτικῆς συνετάραξε τὸν οἰκογενειακὸν βίον καὶ ἐπηύξησε τὴν κατάπτωσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδή τῆς ἡμερώσεως, τῆς ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον, τῆς ἠθικότητος, τῆς θρησκευτικότητος. Διότι γνησία ἀνυπόκριτα ἀγωγή τοῦ ἀνθρώπου εἶναι δυνατόν νὰ θεμελιώνεται μόνον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ.

Τοῦ βαθυτέρου, τοῦ ἐσωτερικοῦ, πολιτισμοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν ἐξωτερικόν, καθ' ὃν δηλαδή ὁ ἀνθρώπος ἀποβλέπει εἰς τὴν ὑποδούλωσιν τῶν δυνάμεων τῆς ἑξω φύσεως, ἡ διάρκεια ἐξαρτᾶται ὅλως ἀπὸ τὴν διάρκειαν τῆς ζωντανῆς, συνεχῶς μεταδιδομένης ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, οἰκογενειακῆς παραδόσεως. Πᾶσα εὐρύτερα κοινωνία, ἂν πρόκειται νὰ ἐξακολουθῇ νὰ ὑπάρχῃ ἐν πλήρῃ ζωῇ καὶ δόξῃ, ὀφείλει νὰ στηρίζεται ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεμελιωδῶν κανόνων, οἵτινες διέπουν οἰκογένειαν, ἥτις ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς παραδόσεως αὐτῆς. Τὸ σπουδαιότατον δὲ γνώρισμα ὑγιоῦς οἰκογενειακοῦ βίου καὶ ἐπομένως ὑγιоῦς ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι ἡ ἀγάπη, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι δυνατόν ἐν τέλει νὰ ἀνάγωνται πάντα τὰ συναισθήματα. Αὕτη δὲ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπτύσσεται τοιῦλάχιστον κατ' ἀρχὰς μόνον μεταξὺ συγκεκριμένων προσώπων. Διὰ δὲ ταῦτα μόνον ἐν τῇ οἰκογενείᾳ εἶναι δυνατόν νὰ ἀναπτύσσεται ἡ ἀγάπη γνησίως.

Ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου εἶναι δυνατόν νὰ λαμβάνουν ζωὴν καὶ νὰ προκόπτουν κοινωνικαὶ ὁργανώσεις νέων καὶ νεανίδων καὶ ἡ εὐρύτερα κοινωνία.

Λαοί, οἵτινες δὲν ἐκτιμοῦν τὸν οἰκογενειακὸν βίον ὥς τὸ σπερματικὸν κύτταρον τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ἐν γένει ζῶσιν ἐν διαρκεῖ συναισθηματικῷ μαρασμῷ. Ψυχρὰ λογικὴ εἶναι δυνατόν νὰ διέπῃ παρ' αὐτοῖς καὶ τὰ ἱδρύματα φιλανθρωπίας. Οὕτω δὲ ἡ διαβίωσις εἰς αὐτὰ γεννᾷ ἀφόρητον δυσαρέστησιν, κυριολεκτικῶς μαραίνει. Εἰς δὲ τὰς ἐμπορικὰς καὶ ἄλλας συναλλαγὰς οὐδεὶς οἶκτος παρατηρεῖται πρὸς τὸ πρόσωπον, μίση δὲ βαθύτατα συσφρεύονται.

Ἡ νεωτέρα γυνὴ σφόδρα συντελέσασα εἰς τὴν διαταραχὴν τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου διέστρεψε τὴν συναισθηματικότητα αὐτῆς. Καταφαίνεται δὲ τοῦτο καὶ ἐν τῷ τρόπῳ, καθ' ὃν πολλαὶ σύγχρονοι γυναῖκες ἐπιλαμβάνονται τῆς ἐκπληρώσεως φιλανθρωπικοῦ σκοποῦ. Ἀντὶ δηλαδή, ὥς ἀρμόζει πρὸ πάντων εἰς τὴν γυναῖκα, νὰ παρέχουν αὐταὶ *προσωπικῶς* πᾶσαν δυνατὴν περίθαλψιν εἰς ἔχοντας ἀνάγκην αὐτῆς, ἀσχολοῦνται πολλὰκις ἀπλῶς καὶ μόνον μὲ συνεδριάσεις, μὲ λόγους καὶ ἀποφάσεις, μιμούμεναι τοὺς ἄνδρας, ὀλίγην δὲ προσοχὴν δίδουν, ἂν *συντελοῦνται ὁρθῶς ἔργα* φιλανθρωπίας.

Κατὰ ταῦτα ὁ πρὸς χειραφρέτησιν τῆς γυναικὸς μετὰ σφοδροῦ πάθους διεξαγόμενος ἀγὼν ἐκ παρεξηγήσεως ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κτῆσιν τῶν αὐτῶν μετὰ τὸν ἄνδρα δικαιωμάτων ἐν τῷ ἐξωτερικῷ βίῳ. Κατ' οὐσίαν ὅμως παρὰ

τὴν πλάνην ταύτην πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ προβλήματος, τὸ ὁποῖον ἐτέθη καὶ εἰς τὸν ἄνδρα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Ἀνὴρ δηλαδὴ καὶ γυνὴ ζητοῦν νὰ γνωρίσουν ἑαυτοὺς ὡς πρόσωπα ἔχοντα παρὰ τὰ κοινὰ καὶ ἰδιαίτερα γνωρίσματα. Ἐν τῇ ζητήσει δὲ ταύτῃ αἱ γυναῖκες ὡς συναισθηματικώτεραι καὶ ἐνορατικώτεραι τῶν ἀνδρῶν προηγούνται, ἀνεπιγνώστως βέβαια, καθὼς ἀποδεικνύουν πλὴν τοῦ ἀγῶνος πρὸς χειραφέτησιν καὶ ἄλλα γεγονότα, περὶ ὧν νῦν ὁ λόγος.

Ἡ αἵρεσις δηλονότι τῆς *Θεοσοφίας* προῆλθεν ἐκ γυναικός, τῆς Helena Petrowna Blavatzky (1831-1891). Ἐκρῶσται δὲ αὕτη τὸ ψυχικὸν χάος, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργησεν ἡ ἐξωστρέφεια τῆς συνειδήσεως κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα. Ἐπειδὴ δηλαδὴ κατ' αὐτὸν ὑφίστατο ἀπώθησιν τὸ μὴ κατὰ τὸν λόγον καθ' ἑαυτὸν συμβαῖνον, δηλαδὴ τὸ συναισθάνεσθαι, ἐξεδηλώθη τοῦτο συγκεχυμένον καὶ χαῶδες, ὡς παρὰ πρωτογόνους λαοῖς, καὶ ἐξεφράσθη διὰ συμβόλων τὸ πρῶτον ἐν γυναικείᾳ ψυχῇ· διότι ἡ γυναικεῖα ψυχὴ ἐταράχθη σφοδρότερον τῆς ἀνδρικῆς, ἐπειδὴ αὕτη ἔχει ἰσχυροτέρας τὰς συναισθηματικὰς ἐνορατικὰς λειτουργίας, αἵτινες, ὡς εἵπομεν, κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ὑφίσταντο ἀπώθησιν ὑπὸ τῶν λογικῶν (διανοητικῶν). Ἐντεῦθεν ἐξηγῆται, ὅτι ἡ διδασκαλία τῆς Blavatzky εἶναι κυκλῶν μυθολογιῶν διαφορωτάτων λαῶν, παντοίων μυστικῶν διδασκαλιῶν πάσης ἐποχῆς καὶ παντοίων συμβόλων.

Παρομοία εἶναι ἡ ὑπὸ τῆς Mary Baker Eddy (1821-1910) ἰδρυθεῖσα *Χριστιανικὴ ἐπιστήμη* (church of Christ scientist).

Ἀμφοτέρων τῶν κινήσεων τούτων, τῆς θεοσοφίας δηλαδὴ καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης, οἱ ὁπαδοὶ δὲν ἦσαν πάντες γυναῖκες. Καὶ οἱ ἄνδρες ἔχουν τὰς γυναικεῖας ιδιότητας, τινὲς δὲ ἐν βαθμῷ μεγάλῳ. Παρητηρήθη τῷ ὄντι, ὅτι πολλοὶ ἐκ τῶν συνεργατῶν τῶν γυναικῶν τούτων ἔφερον καταφανῆ σωματικὰ καὶ ψυχικὰ στίγματα μεγάλης γυναικότητος. Ὁ δὲ ἰδρυτὴς παρομοίας αἰρέσεως ἐν Εὐρώπῃ τῆς ἀνθρωποσοφίας, ὁ Rudolf Steiner, παρέχει ἔκδηλον τὸ γυναικῶδες ἐν αὐτῷ.

Πλὴν τῆς θεοσοφίας καὶ τῆς χριστιανικῆς ἐπιστήμης καὶ ἄλλα μαρτυροῦν περὶ τοῦ πάθους, μὲ τὸ ὁποῖον ἡ γυνή, προηγούμενη τοῦ ἀνδρός, ἀνεζήτησε τὴν ὑπὸ τῆς ἐξωστρέφειας τῆς συνειδήσεως ἐκβληθεῖσαν ψυχὴν. Οὕτως ὁ *πνευματισμὸς* ὠρμήθη τὸ πρῶτον ἐκ γυναικῶν ὡς διαισθητικῶν προσώπων (medium). Γυναῖκες δὲ εἶναι καὶ σήμερον τὰ πλεῖστα τῶν προσώπων τούτων. Καὶ ἐπὶ τὴν γένεσιν δὲ τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους μεγάλη εἶναι ἡ ἄμεσος ἐπίδρασις τῆς γυναικός. Γνωστὴ εἶναι ἡ συρροὴ γυναικῶν πρὸς τὸν Charcot, αἵτινες πολλάκις παρέχουσαι τὰ συμπτώματα ἐκεῖνα, ὧν οὗτος εἶχεν ἀνάγκην πρὸς κύρωσιν τῶν γνωμῶν του, πολλαπλῶς παρεπλάνων αὐτόν.

Γυναῖκες δὲ πρὸ πάντων προστρέχουν εἰς τὴν ψυχανάλυσιν καὶ παρέχουν τὰς σημαντικωτάτας περιπτώσεις συμπλεγματικῶν φαινομένων. Ἡ ἐμπειρικὴ ὕλη τῆς ψυχολογίας τοῦ βάθους κατάγεται κατὰ τὸ πλεῖστον ποσοστὸν ἐκ

γυναικῶν. Οὐδόλως δὲ παράδοξον εἶναι τοῦτο· διότι ἡ γυνὴ ἀναμφιβόλως εἶναι ψυχικωτέρα τοῦ ἀνδρός, παρουσιάζει δηλαδὴ πλουσιώτερα τὰ βαθύτερα μὴ ἐκ λογικῆς ἐπεξεργασίας, ἀλλ' ἀμέσως ἐκ τοῦ ἀσυνειδήτου προερχόμενα, ψυχικὰ φαινόμενα. Παρ' αὐτῇ δὲ δύναται ἡ ἀνδρική διάνοια νὰ παρατηρῇ ταῦτα σαφέστερον καὶ ἀκριβέστερον.

Κατὰ ταῦτα ἡ ψυχολογία τοῦ βάρθους διεμορφώθη μὲν εἰς ἐπιστήμην ὑπὸ τοῦ ἀνδρός, ὅστις εἶναι διανοητικώτερος τῆς γυναικός, τὰς πρώτας ὁμως ἀφορμὰς, τὰ φαινόμενα, παρέσχε πρὸ πάντων ἡ γυνή. Πᾶσαι αἱ κινήσεις αὗται τῆς γυναικός — ἡ θεοσοφία, ἡ Χριστιανικὴ ἐπιστήμη, ἡ ἐμφάνις διαισθητικῶν ἰδιοτήτων καὶ ὁ ἀγὼν περὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς γυναικός κ.λ.π. — κοινὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἔχουν τὴν οὐχὶ συνειδητὴν τάσιν πρὸς ἀνέυρεσιν τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ πρὸς καλλιέργειαν τῶν βαθυτέρων λειτουργιῶν, ἐξ ὧν πηγάζουν ἀνώτεροι τοῦ βίου ἀρχαί, καὶ πρὸς διάσπασιν τῶν ὁρίων τῆς κλονιζομένης κοσμοθεωρίας τοῦ ὕλισμοῦ. Εἶναι σημεῖα βαθείας καὶ βραδείας μεταβολῆς, ἥτις ἤρχισε νὰ παρατηρῇται εἰς τὸν βίον τῆς γυναικός καὶ τοῦ ἀνδρός. Ἀμφότεροι ἀρχίζουν νῦν νὰ λαμβάνουν πείραν τῶν μὴ περιλαμβανομένων εἰς τὸν λόγον (λογικὸν) ψυχικῶν καὶ τῶν πνευματικῶν λειτουργιῶν. Καὶ ἡ μὲν γυνὴ πρώτη παρέχει ἔκδηλα φαινόμενα, τῶν ὁποίων ὑποδηλοῦται ἡ ἀξία. Ὁ δὲ ἀνὴρ κατανοεῖ αὐτὰ ἀκριβέστερον καὶ διαφωτίζει διὰ τῆς ἀνδρικῆς διανοίας. Διότι πιθανῶς οὐδεμία γυνὴ δύναται νὰ κατανοῇ πλήρως τὰ ψυχικὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα εἰσβάλλουν εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς πέρας τοῦ συνειδητοῦ ἐγὼ ψυχικῆς πτυχῆς ἄνευ τῆς βοηθείας ἀνδρός. Οὕτως ἐκ τῶν λεχθέντων ψυχικῶν φαινομένων, τὰ ὁποῖα παρέσχον γυναῖκες κατὰ τὸν 19^{ον} καὶ τὸν 20^{ον} αἰῶνα, ὠρμήθη ἡ ψυχολογία τοῦ βάρθους, ἥτις ὡς ἐπιστήμη εἶναι δημιούργημα τῆς διανοίας τοῦ ἀνδρός.

Βλέπομεν νῦν, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἀρχίζει ἡ πλήρωσις τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ προγράμματος τῆς νεωτέρας ἱστορίας τῆς Εὐρώπης, ὡς διετύπωσεν αὐτὴν ὁ J. Burckhardt, δηλαδὴ ὁ ἀνθρῶπος ἀρχίζει νὰ στρέφῃ τὴν προσοχὴν του πρὸς τὸν ἑαυτὸν του. Τὸ αὐτὸ θέλομεν διαπιστώσει, ἐὰν ἐξετάσωμεν καὶ τὰ κατὰ τὴν νεωτέραν τέχνην.

Ἡ νεωτέρα τέχνη.

Κατὰ πρῶτον σκόπιμον κρίνομεν νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἡ τέχνη δὲν δημιουργεῖ πολιτισμόν, ἀλλ' εἶναι ἔκφρασις δημιουργουμένου πολιτισμοῦ. Οὗτος δημιουργεῖται μὲν κυρίως ὑπὸ μεγάλων θρησκευτικῶν κινήσεων, ὑπὸ ἰδρυτῶν θρησκειῶν, ὑπὸ μεγάλων φιλοσόφων καὶ ρηξικελεύθων ἐπιστημόνων, ὑπὸ μεγάλων πολιτικῶν, ἐκδηλοῦται δὲ λαμπρῶς διὰ τῆς τέχνης, ἥτις καθιστᾷ σαφῶς συνειδητὴν εἰς τοὺς πολλοὺς τὸ οὐσιῶδες πολιτισμοῦ, ὅστις διατελεῖ ἐν γενέσει.

Ὁ δημιουργικὸς καλλιτέχνης εἶναι οἶονεὶ ἡ σάλπιγξ, ἥτις ἀκουσίως,

ἐνίοτε δὲ ἀνεπιγνώστως, σαλπίζει τὸ διέπον ἐποχὴν τινα πνεῦμα, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει ἐκδηλωθῇ ἀκόμη σαφῶς. Καὶ φαντάζεται μὲν οὗτος, ὅτι λαλεῖ ὅλως ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὁ τῷ ὄντι λαλῶν δι' αὐτοῦ εἶναι τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.

Εἰς ἱστορικὰς δὲ περιόδους, καθ' ἃς ὑπάρχει ἀποσύνθεσις, ἅμα δὲ καὶ ἀρχὴ νέας γενέσεως, ὁ δημιουργικὸς καλλιτέχνης ζωογονεῖ, ἀναπτύσσει καὶ ἐκφράζει δι' εἰκόνων ἰδέας, οὕτω δὲ ὑποδεικνύει εἰς πάντας τὴν ὁδόν, ἣτις ὀδηγεῖ εἰς τὰς βαθυτάτας πηγὰς τῆς ζωῆς, αἵτινες ἄλλως θὰ ἦσαν κεκαλυμμένοι. Ἡ κοινωνικὴ σημασία τῆς τέχνης εἶναι, ὅτι παιδαγωγεῖ προάγουσα εἰς τὴν συνειδήσιν ἐκείνας τὰς ἰδέας, αἱ ὁποῖαι κυρίως δὲν ἦσαν εἰς πάντας συνειδηταὶ κατὰ τινα ἐποχὴν. Ὁρμώμενος ἐκ τῆς ἀπογοτεύσεως, ἣν γεννᾷ τὸ παρόν, παρὰ τῷ καλλιτέχνῃ σφοδρὸς πόθος παρορμᾷ εἰς ἀναζήτησιν ἐν τῷ ἀσυνειδήτῳ τῆς πρωταρχικῆς ἐκείνης εἰκόνας, ἣτις εἶναι ἡ καταλληλοτάτη νὰ ἀντιροπῇ τὴν ἀτέλειαν καὶ τὴν μονομέρειαν τοῦ πνεύματος τῆς ἐποχῆς. Καθόσον δὲ ἡ εἰκὼν αὕτη ἐκ τοῦ βάθους τοῦ ἀσυνειδήτου ἀνυψοῦται καὶ προσεγγίζει εἰς τὴν συνειδήσιν, ὑφίσταται μεταβολάς, ἕως ὅτου καταστῇ δυνατὸν νὰ προσληφθῇ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων τοῦ παρόντος ἀναλόγως τῆς ἀντιληπτικῆς δυνάμεως ἐκάστου.

Ἐκ τοῦ καλλιτεχνήματος ὁρμώμενός τις εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκάξῃ περὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἐν ἣ τοῦτο παρήχθη. Ὑπάρχουν τεχνοτροπίαί, αἵτινες φέρουν εἰς φῶς ἐκεῖνο, τοῦ ὁποῖου ἔχει κατ' ἐξοχὴν ἀνάγκην ἡ πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα ἐποχῆς τινος.

Καθὼς τὰ ἐπὶ μέρους πρόσωπα, οὕτω καὶ λαοὶ καὶ ἱστορικαὶ περίοδοι ἔχουν τὰς ἰδιαζούσας αὐτῶν πνευματικὰς τάσεις, πᾶσα δὲ τῆς συνειδήσεως τάσις εἶναι κατ' ἀνάγκην συνδεδεμένη μετὰ τινος μονομερείας. Μονομέρεια δὲ σημαίνει, ὅτι ἀποκλείεται *συνειδητῇ* ἐνέργεια περισσοτέρων ἢ ὀλιγωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν ἐπικρατοῦσαν συνειδητὴν τάσιν. Ὁ δημιουργικὸς καλλιτέχνης δὲν δύναται νὰ προσαρμοσθῇ ὅλως πρὸς αὐτήν· ἀλλ' ἐκτρεπόμενος ἀπὸ τὴν μεγάλην λεωφόρον, ἐπὶ τῆς ὁποίας βαδίζουν οἱ πολλοί, ἀκολουθεῖ τὸν ἰδιαίτερον αὐτοῦ πόθον, ζητεῖ καὶ εὐρίσκει ἐκεῖνο, τοῦ ὁποῖου στεροῦνται οἱ πολλοί, χωρὶς νὰ τὸ ἐννοοῦν.

Κατὰ ταῦτα, καθ' ὃν τρόπον ἐν τῷ ἐπὶ μέρους προσώπῳ ἐπανορθοῦται ἡ μονομέρεια τῆς συνειδητῆς αὐτοῦ τάσεως δι' ἀσυνειδήτων ἀντιδράσεων συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τῆς αὐτορρυθμισίας τῆς ψυχῆς, οὕτως ἡ τέχνη παριστᾷ τὴν πνευματικὴν αὐτορρυθμισίαν ἐν τῷ βίῳ τῶν ἐθνῶν.

Ἐκ τῶν σκέψεων τούτων ὁρμώμενοι νομίζομεν, ὅτι ἐκ τῶν συγχρόνων τρόπων τῆς τέχνης ὁ σημαντικώτατος εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ὁ τῆς *ἐξ ὑποκειμένου τέχνης* (expressionismus). Ἐν αὐτῷ καταφαίνεται ἐνορατικῶς¹, ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἡ συνειδήσις ἀρχίζει νὰ ἀπο-

1. Ἐνόρασιν (intuition) καλοῦμεν τὴν ἰκανότητα τοῦ συλλαμβάνειν ὅλον τι

μακρύνεται ἄλλως ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸν κατ' αἰσθησιν κόσμον καὶ νὰ στρέφεται εἰς τὸν ἐσωτερικόν, ὑποκειμενικόν.

Ἡ ἐν τῇ τέχνῃ ροπὴ νὰ παριστάνωνται τὰ ἀντικείμενα ὅσον τὸ δυνατόν πιστότατα, ὡς ἔχουσιν ἐν τῇ φύσει, εἶναι σημεῖον ἄκρας μονομερείας, παρακμῆς καὶ καμιάτου. Τοιαύτη τέχνη (impressionismus) εἶναι δούλη τῆς διανοίας, ἣτις ἐπιβάλλει τὴν αὐστηρὰν τήρησιν ὁρισμένων κανόνων ἢ ἐπιδιώκει τὸ ὠφέλιμον. Ἐν τῇ φυσιοπλαστικῇ ταύτῃ τέχνῃ, ὡς εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκληθῇ, διατελοῦν ἐν ἀπωθήσει ἐκ τῆς συνειδήσεως αἱ ψυχικαὶ ἐκεῖναι λειτουργίαι, αἱ ὁποῖαι κυρίως εἶναι ἀναγκαῖαι εἰς τὴν δημιουργίαν γνησίων καλλιτεχνημάτων. Ἡ τεχνοτροπία αὕτη ἀμιλλᾶται πρὸς τὴν ἄψυχον φωτογραφικὴν.

Ἐνῶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἐξ ἀντικειμένου τέχνης (impressionismus) κατὰγεται ἔξωθεν, τοῦναντίον ἡ ἐξ ὑποκειμένου ἀντλεῖ κυρίως ἔνδοθεν. Ἡ ἐξ ἀντικειμένου τέχνη παρέχει εἰκόνας τῶν ἀντικειμένων, ὡς ταῦτα γίνονται ὑπὸ πάντων ἀντιληπτὰ διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἡ ἐξ ὑποκειμένου, μάλιστα δὲ τὸ ἀκρότατον εἶδος αὐτῆς, ὁ μελλοντικὸς (futurismus) ἢ ὑπερπραγματισμὸς (surrealismus), παρέχει εἰκόνας, αἱ ὁποῖαι δὲν συμφωνοῦν μὲ τὴν ἔξωθεν ἐμπειρίαν, ἀλλὰ κατὰγονται ἔνδοθεν, ἐκ τοῦ βάθους τῆς ψυχῆς, τὸ τὸ ὅποιον ὑπάρχει ὀπίσω, εἰς τὴν σκιάν, τῆς συνειδήσεως.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ «ἐνδον» τοῦτο οὔτε νὰ τὸ ἴδῃ τις, οὔτε νὰ τὸ παραστήσῃ εἶναι δυνατόν, κατ' ἀνάγκην τὰ δημιουργήματα τῆς ἐξ ὑποκειμένου τέχνης ἔχουν *συμβολικὸν* χαρακτήρα, δηλαδὴ ὑποσημαίνουν κατὰ προσέγγισιν καὶ κατὰ τὸ δυνατόν νόημά τι, τὸ ὅποιον κατ' ἀρχὰς εἶναι ἄγνωστον. Τὸ δὲ νόημα, τὸ ὅποιον φέρει ἐν ἑαυτῇ ἡ σύγχρονος ἐξ ὑποκειμένου τέχνη, εἶναι ἡ ἐπαναφορὰ εἰς τὴν συνειδήσιν τῶν δημιουργημάτων τῶν λειτουργιῶν, αἵτινες δὲν ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ λογικοῦ καὶ αἵτινες ἔχουν ἀπωθηθῇ ὑπὸ τῆς ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως τῶν νεωτέρων χρόνων. Ἐπιδιώκεται διὰ τῆς νεωτέρας τέχνης ἡ συνειδητὴ ἀναγνώρισις τῆς ἀξίας τῶν λειτουργιῶν τούτων καὶ ἡ ἐν τῷ προσήκοντι μέτρῳ καλλιέργεια αὐτῶν. Ἐπειδὴ δέ, ὡς προείπομεν, εἰς τὰ ἔσχατα μὲν ἄκρα προήχθη ἡ ἐξωστρεφὴς διανόησις, κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἐν ἴσῃ μοίρᾳ ἔχουν ἀπωθηθῇ αἱ ἀντίθετοι πρὸς αὐτὴν λειτουργίαι, τὰ νῦν βιαίως εἰσορμῶντα εἰς τὴν συνειδήσιν δημιουργήματα αὐτῶν φέρουν τὸν χαρακτήρα τοῦ πρωτογόνου, ὑπενθυμίζουν προῖστορικους χρόνους. Ταῦτα εἶναι βίαιαι, παράδοξοι, τεταραγμένοι, ἀναβιώσεις πρωταρχικῶν εἰκόνων, ἀρχετύπων, οἵτινες ἀποτελοῦν τὸ *ἀπρόσωπον*, τὸ *κοινόν*, ἀσυνειδήτῳ¹.

Ἐξ ὀλίγων ἐμπειρικῶν δεδομένων. Ὁ καλλιτέχνης ἔχει τὴν ἱκανότητα ταύτην εἰς μέγαν βαθμόν.

1. Περὶ ἀρχετύπων καὶ περὶ κοινοῦ ἀσυνειδήτου πραγματευόμεθα ἐν τῷ βιβλίῳ ἡμῶν «Ψυχολογία τοῦ Βάθους» καὶ ἐν τῇ προηγηθείσῃ πραγματείᾳ «Διάγραμμα τῆς ψυχολογίας τοῦ Βάθους».

Ἐντεῦθεν συνάγομεν, ὅτι εἶναι μὲν ταῦτα προϊόντα ἀπωθήσεων, ἀλλ' ἀπωθήσεων τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας θεμελιωδῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι ἱσότητιμοι πρὸς τὴν διανόησιν· δὲν προέρχονται ἐξ ἀπωθήσεων ἀπλῶς προσωπικῶν γεγονότων, τὰ ὅποια εἶναι ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν συνείδησιν καὶ διὰ τοῦτο ἀπωθοῦνται ὑπὸ τὸν οὐδὸν τῆς συνειδήσεως. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι καὶ ἐκ τοιούτων ἀπωθήσεων πηγάζουν ἔργα τέχνης. Ἀλλὰ ταῦτα εἶναι συγκεχυμένα καὶ ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ φέρουν *συμπτωματικὸν* χαρακτῆρα, δηλαδή εἶναι τεκμήρια ταραχῆς τοῦ προσώπου. Περὶ τῶν ἔργων τούτων, ἅτινα προέρχονται ἐκ προσωπικῶν ἀπωθήσεων, ἰσχύει ἐν μέρει ἡ θεωρία τοῦ Freud καὶ ἡ τοῦ Adler. Καὶ εἶναι μὲν βεβαίως καὶ ταῦτα χαρακτηριστικὰ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν δημιουργοῦνται, ἀλλὰ κυρίως ἐκδηλοῦν τὸ διέπον τὴν ἐποχὴν πνεῦμα ἔργα, τὰ ὅποια πηγάζουν ἐκ τῶν ἀπωθήσεων τῆς ἐνεργείας τοῦ κοινοῦ ἀσυνειδήτου, ὅπερ ἀποτελεῖται ἐκ τῶν ἀρχετύπων, οἵτινες, δοθείσης ἀφορμῆς τινος, ἀνάγουν εἰς τὴν συνείδησιν εἰκόνας, τὰς ὁποίας ὀφείλει τις νὰ ἀποδεχθῇ, νὰ ἐλέγξῃ, νὰ καθάρῃ συνειδητῶς καὶ νὰ συνδέσῃ πρὸς γνωστὰ καὶ ἀποδεκτὰ ἤδη γενόμενα γεγονότα.

Ἐκ τῶν λεχθέντων εὐκολον εἶναι νὰ εἰκάσῃ τις, ὅτι τὰ πλάσματα τῆς συγχρόνου ἐξ ὑποκειμένου τέχνης, μάλιστα δὲ τὰ τοῦ μελλοντισμοῦ ἢ ὑπερπραγματισμοῦ, εἶναι νοσηρά¹. Τὴν εἰκασίαν δὲ αὐτήν εἶναι δυνατόν νὰ ἐνισχύσῃ τὸ γεγονός, ὅτι ταῦτα πολλάκις ὁμοιάζουν καταπληκτικῶς μὲ τὰ ἔργα ἀληθινῶν ψυχοπαθῶν καὶ ὅτι εἰς τῶν πνευματικῶν πατέρων τῆς τέχνης αὐτῆς, ὁ Van Gogh, ὑπῆρξε τῷ ὄντι παράφρων. Ἀλλ' ἡ εἰκασία αὕτη κατ' οὐσίαν δὲν εἶναι ἀληθής. Διότι εἰς μὲν τὸν νεώτερον καλλιτέχνην γεννᾷ τὴν πρὸς τοιαῦτα ἔργα τάσιν οὐχὶ προσωπικὴ νόσος, ἀλλὰ τὸ ἐν γένει διέπον τὴν ἐποχὴν μας πνεῦμα· εἰς δὲ τὸν παράφρονα (σχιζόφρονα) ἡ τεχνοτροπία αὕτη προέρχεται ἐκ βαθυτάτης ἀποσυνθέσεως τοῦ προσώπου εἰς ἀποσπάσματα προσώπου, δηλαδή εἰς τὰ καλούμενα αὐτόνομα συμπλέγματα. Εἰς τὸν παράφρονα δὲν εἶναι δυνατόν νὰ διαγνώσωμεν πρόθεσιν τινὰ πρὸς κατασκευὴν τοιούτων ἔργων. Ὁ σύγχρονος ὁμως ἐξ ὑποκειμένου καλλιτέχνης δὲν ἀκολουθεῖ προσωπικὴν τινὰ ὥσιν, ἀλλὰ τὸ γενικὸν ρεῦμα, τὸ ὁποῖον τὴν πηγὴν αὐτοῦ ἔχει οὐχὶ ἀμέσως ἐν τῇ συνείδησει, ἀλλὰ μᾶλλον ἐν τῷ κοινῷ ἀσυνειδήτῳ τῆς συγχρόνου ψυχῆς ἐν γένει. Ἀκριβῶς δέ, ἐπειδὴ πρόκειται περὶ καθολικοῦ φαινομένου, δι' ἔργων ἐκδηλοῦται τὸ αὐτὸ ἐπὶ τῶν διαφορωτάτων πεδίων, δηλαδή καὶ ἐν τῇ ζωγραφικῇ καὶ ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ καὶ ἐν τῇ γλυπτικῇ καὶ ἐν τῇ ἀρχιτεκτονικῇ.

Ὁ μὲν πάσχων τὰς φρένας διαστρέφει τὴν πραγματικότητα καὶ καταστρέφει τὸ ὥραϊον, ἐπειδὴ εἶναι κατεστραμμένη ἡ ἐνότης τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ σύγχρονος καλλιτέχνης εὐρίσκει τὴν ἐνότητα τοῦ προσώπου

1. C. G. Jung, Wirklichkeit der Seele, σ. 144 καὶ ἑφεξῆς.

αὐτοῦ ἐν τῇ διαστροφῇ τοῦ ἐλλόγου εἰς ἄλογον, τοῦ κάλλους εἰς ἀσχημίαν, καὶ συναισθάνεται ἑαυτὸν δημιουργοῦντα.

Ἡ νεωτέρα ἐξ ὑποκειμένου τέχνη προσπαθεῖ νὰ καταδείξῃ εἰς τοὺς σήμερον ζῶντας τὴν ἐτέραν πλευρὰν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, τὴν παρημελημένην ἐσωτερικὴν, ἣτις εἶναι ἰσότιμος πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι μονομερῶς ἐστραμμένος ὁ νεώτερος ἄνθρωπος. Συμβαίνει δὲ τοῦτο οὐχὶ ἐκ κακοβούλου προθέσεως, ἀλλ' ἐξ ἀθώας ἀφελείας τοῦ ἐξ ἀκραιφνῶς καλλιτεχνικοῦ διαφέροντος ὧς παρὰδοξα δημιουργοῦντος καλλιτέχνου.

Ἐὰν δέ, ὡς πολλάκις ἐλέχθη, ἐπιτρέπεται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς νοσοῦσα ἐν γένει ἡ ἱστορικὴ περίοδος, ἣν διανύομεν, καὶ ἡ ἐξ ὑποκειμένου τέχνη πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τοιαύτη μὲ τὴν σημαντικὴν ὁμῶς παρατήρησιν, ὅτι αὕτη σαφῶς δεικνύει τὴν ὁδὸν τῆς ἰάσεως, ἣτις εἶναι ἡ τῆς ἀναγνωρίσεως καὶ καλλιιεργείας τῶν συναισθηματικῶν καὶ θυμικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι ἰσότιμοι πρὸς τὰς νοητικὰς. Καθὼς εἰς τὰς κοινωνικὰς ἐκείνας κινήσεις, τῶν ὁποίων ἠγῆθησαν γυναῖκες, οὕτω καὶ *εἰς τὴν ἐξ ὑποκειμένου σύγχρονον τέχνην ἐκφαίνονται αἱ ἐλλείψεις τῆς ἐποχῆς μας, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἀναπληρωθοῦν*. Ἡ δὲ ἀναπλήρωσις αὕτη οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὴν ἐν πλήρει ἐπιγνώσει ἀποδοχὴν καὶ καλλιέργειαν τῶν ἀνωτέρων ἐκείνων ἰδεῶν, αἵτινες πηγάζουν ἐκ τῶν λεχθεισῶν νῦν ἀπωθουμένων ψυχικῶν λειτουργιῶν. Εἶναι δὲ αἱ ἰδέαι αὗται αἱ θρησκευτικαὶ καὶ αἱ ἠθικαί. Ἄνευ τῶν ἰδεῶν τούτων εἶναι ἀδύνατος ἡ ὑπαρξίς ἀληθοῦς ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

Καὶ τώρα θὰ εἰπωμέν τινα περὶ τῆς ἠθικῆς κρίσεως τῆς ἐποχῆς μας προσθέτοντες εἰς ὅσα ἐγράψαμεν ἐν τῇ πραγματείᾳ « Χαρακτηρισμὸς τῆς ἐποχῆς μας » (1953).

Ἡ ἠθικὴ κρίσις.

Ζῶμεν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἔκδηλος εἶναι ὑπὸ πᾶσαν ἔποιν τῶν ἠθῶν ἔκλυσις. Ἀλλ' ἐν γένει ἐξεταζομένη ἡ ἀνηθικότης φαίνεται, ὅτι εἶναι κάτι τι παρὰ φύσιν· διότι αὕτη καταστρέφει τοὺς κανόνας τῆς ζωῆς, καταστρέφει τὴν μορφήν, ἄνευ τῆς ὁποίας εἶναι ἀδύνατος ἡ διατήρησις αὐτῆς. Διὰ τοῦτο οὐδέποτε ὑπῆρξαν πολὺ μακραὶ αἱ περίοδοι πραγματικῆς ἀνηθικότητος. Δὲν εἶναι δὲ δυνατόν νὰ εἶναι αὗται μακραὶ, ἐπειδὴ ἡ ἀνηθικότης ἐν τέλει τιμωρεῖται διὰ θανάτου. *Ἡ ἀναγεννᾶται λαὸς τις μετὰ περίοδον ἀνηθικότητος ἥ, ἐὰν ἐξηντλήθῃ ἡ ζωικότης του, ἐξαφανίζεται*. Ἀνήθικοι δὲ τάξεις ἀνθρώπων φθίνουν ταχέως· διότι στεροῦνται ἀπογόνων· ἡ δὲ ζωὴ συνεχίζεται δι' ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι παρέμειναν ἠθικώτεραι καὶ ἐπομένως ὑγιέστεραι.

Εἰς κρίσιμους, μεταβατικὰς, περιόδους ἡ ἀνηθικότης εἶναι τι *κανονικόν*. Ἐπειδὴ ἠθικότης σημαίνει μορφήν καὶ τάξιν, ἀναγκαῖον εἶναι νὰ ἀπο-

συντεθῇ αὕτη, ἃν πρόκειται νὰ ἀφανισθῇ μὲν παλαιὰ τις τάξις, νέα δὲ νὰ ἀναφανῇ ἀντ' αὐτῆς.

Καθὼς ἀνωτέρω εἵπομεν, ἡ ἀνηθικότης εἶναι τὸ μὲν βραχύβιος, τὸ δὲ κανονικὸν σύμπτωμα μεταβατικῆς περιόδου. Ἐκδηλοῦται δὲ αὕτη ὄχι μόνον δι' ἀκολασίας τῆς γενετησίου ὁρμῆς, ἣτις σήμερον ἔχει ἀνέλθει εἰς ὕψιστον σημεῖον εἰς χώρας πεπολιτισμένας, ἀλλὰ καὶ δι' ἑλλείψεως συναισθήματος τιμῆς ἐν γένει, εὐθύνης, δι' ἑλλείψεως ἐν γένει χαρακτήρος. Χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς σημερινῆς ἠθικῆς κρίσεως εἶναι πρὸς τοῦτοις ἑλλειψίς γνησίου ἐνθουσιασμοῦ, γνησίας ὁργῆς διὰ παρατηρούμενα ἁμαρτήματα, γνησίας θλίψεως, ἑλλειψίς ἐν γένει γνησίων ψυχικῶν συγκινήσεων, αἵτινες ἀποτελοῦν τὸν ἀληθινὸν πλοῦτον τῆς ζωῆς. Ἀντὶ τῶν ἀπλῶν τούτων μεγάλων δυνάμεων ἡ ζωὴ ἡμῶν εἶναι γεμάτη ἀπὸ ὑποκριτικᾶς συγκινήσεις, ἀπὸ ἀνοχῆν καὶ ἀδιαφορίαν πρὸς πᾶσαν ἀνήθικον πράξιν, ἣτις συμβαίνει πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν, καὶ ὅταν εἴμεθα κεκλημένοι νὰ καυτηριάζωμεν τὸ κακόν.

Τῆς ἀνηθικότητος δὲ καὶ τῆς καθόλου ταραχῆς τῆς ἐποχῆς μας κυρία πηγὴ εἶναι, ὅτι ἔχει χαθῇ τὸ ἀνώτατον ἐκεῖνο κανονιστικὸν πνεῦμα, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε οἱ ἄνθρωποι ἐλάμβανον ἐκ ζωντανῆς θρησκευτικῆς πίστεως, ἀντὶ τῆς ὁποίας εἰς πλείστους, μάλιστα δὲ ἡγέτας, σήμερον κρατεῖ δλέθριος φαρισαϊσμός.

Παραλλήλως πρὸς τὴν ἠθικὴν κρίσιν καὶ ἐν συναρτήσει μετ' αὐτῆς ἀπὸ πολλοῦ βαδίζει καὶ κρίσις τῆς νεωτέρας δημοκρατίας. Φασισμός, ἐθνικοσοσιαλισμός καὶ κομμουνισμός εἶναι πολιτεύματα τυραννικά, τὰ ὁποῖα προήλθον ἐκ τούτου, ὅτι εἰς τὰς πλείστας τῶν λεγομένων δημοκρατικῶν χωρῶν ἔχουν ἐκλίπει ἢ σπανιώτατοι εἶναι οἱ κεκτημένοι τὰς ἠθικὰς ἐκείνας ἀρετὰς καὶ τὰς ἄλλας πνευματικὰς ἰκανότητας, αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι, ἵνα ἀποβῇ τις ἀληθὴς πολιτικὸς ἡγέτης, πρὸς τὸν ὁποῖον ὡς πρὸς ἀναμφισβητήτως ἀνώτερον νὰ ἀποβλέπουν οἱ πολλοί, χωρὶς νὰ φθονοῦν, καὶ τὸν ὁποῖον νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιλέγουν ἀδιστακτικῶς εἰς τὰ πολιτικὰ ἀξιώματα. Δημοκρατία ἄνευ συγκερασμοῦ μὲ γνησίαν ἀριστοκρατίαν, δημοκρατία, ἐν τῇ ὁποίᾳ δι' ἑλλειψιν τῷ ὄντι ἀνωτέρων προσωπικοτήτων πᾶς τις νομίζει, ὅτι δύναται νὰ ἀνέλθῃ εἰς ἀνώτατα ἀξιώματα, πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τούτου ἀρκεῖ ὁ πλοῦτος ἢ ἡ δημαγωγικὴ λογοκοπία κ.τ.λ., τοιαύτη δημοκρατία εἶναι καταδικασμένη εἰς ὀχλαγωγίαν καὶ μετ' αὐτὴν εἰς τυραννίαν. Ὁ Πλάτων ἔχων ὑπ' ὄψει τὴν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν αὐτοῦ εἰς πλήρη ἀποσύνθεσιν περιελθοῦσαν δημοκρατίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ παιδιὰ, νέοι, γέροντες, γυναῖκες, ἄλογα ζῶα, κύνες, ἵπποι, ὄνοι εἶχον καταληφθῇ ἀπὸ ἄκρατον ἐλευθερίαν, μηδὲν σεβομένην, γράφει τὰ ἀκόλουθα¹: « Ἡ γὰρ ἄγαν ἐλευθερία ἔοικεν οὐκ εἰς ἄλλο τι ἢ εἰς ἄγαν δουλείαν μεταβάλλειν καὶ ἰδιώτη καὶ πόλει... Εἰκότως τοίνυν, εἶπον,

1. Πολιτεία, η', XIV καὶ XV.

οὐκ ἐξ ἄλλης πολιτείας τυραννὶς καθίσταται ἢ ἐκ δημοκρατίας, ἐξ οἷμαι τῆς ἀκροτάτης ἐλευθερίας δουλεία πλείστη τε καὶ ἀγριωτάτη ». Ὡς γνωστὸν σήμερον ἡ τυραννὶς ἀποκαλεῖται δικτατωρία. Κατ' αὐτὴν δέ, ἐὰν μὲν τύχη ὁ δικτάτωρ νὰ εἶναι μεγάλη προσωπικότης, τὰ πράγματα βελτιοῦνται οὕτως, ὥστε ἐν τέλει εἶναι δυνατόν νὰ ἀποκατασταθῇ ὁμαλὸς πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς βίος. Ἀλλ' ἂν ὁ δικτάτωρ εἶναι κακός, τότε τὰ πράγματα χειροτερεύουν μέχρ' αἰ καταστροφῆς.

Ἡ νεωτέρα δημοκρατία ἤρχισε ταχέως νὰ φθείρεται, ἀφότου ἐξέλιπον μὲν αἱ τάξεις εὐγενῶν, αἵτινες ἔχουν χάσει πλέον ὀριστικῶς τὰς ἀρετάς, τὰς ὁποίας εἶχον ἄλλοτε, νέα δὲ τάξεις διακρινομένη διὰ τὸ ἥθος καὶ τὰ ἄλλα πνευματικὰ χαρίσματα δὲν ἀνεφάνη,

Ἡ αὐτὴ νοσηρότης, ἣτις παρατηρεῖται εἰς τὰς ἄλλας ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς, φθείρει καὶ τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ σημαντικώτατον τῶν μέσων, διὰ τῶν ὁποίων σώζεται καὶ προκόπτει εἰς λόγον πολιτισμοῦ πᾶς λαός. Ἀναγέννησις δὲ αὐτοῦ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπέλθῃ κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν εἶναι ἐπιτευκτικὴ ἀναγέννησις ἐν γένει τῆς ζωῆς.

Καὶ ὀφείλομεν νὰ προσδοκῶμεν τοιαύτην ἀναγέννησιν· διότι ἄλλως ἀναγκαῖον εἶναι νὰ παραδεχθῇ τις, ὅτι ἤγγικε τὸ τέλος τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐλπίζοντες, ὅτι δὲν θέλει ἐξαφανισθῇ ἡ ἀνθρωπότης καὶ ὅτι θέλει αὕτη γρηγορώτερα ἢ ἀργότερα ἀναρρώσει, θὰ προσπαθήσωμεν νὰ παρὰσχωμεν εἰκόνα τῆς ἱστορικῆς περιόδου, ἣτις, ὡς δεικνύουν σημεῖα τινα, ἤρχισε μόλις νὰ ἀναφαίνεται.

Ἡ ἀρχομένη νέα ἱστορικὴ περίοδος.

Ἡ τετραγαμμένη καὶ πλήρης ἀνηθικότητος ἱστορικὴ περίοδος, ἣν νῦν διανύομεν, εἶναι, ὡς εἴπομεν, μεταβατικὴ, θέλει παρέλθει, τῆς δὲ μελλούσης νὰ ἐπακολουθήσῃ εὐθὺς μετ' αὐτὴν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ παρὰσχωμεν ἐν γενικαῖς γραμμαῖς εἰκόνα.

Νέα ἠθικὴ τάξις διαφέρουσα ἐν πολλοῖς τῆς παλαιᾶς, τῆς κατὰ παράδοσιν, θέλει παγιωθῇ μόνον διὰ τῆς ἀναγνώσεως καὶ πραγματώσεως ἀπολύτων ἀξιών, δηλαδὴ ἰδεῶν, αἵτινες νῦν βαθέως ἔχουν κλονισθῇ. Πρώτη δὲ πασῶν εἶναι οὐχὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀληθοῦς, οὐδὲ ἡ ἰδέα τοῦ καλοῦ, ἀλλ' ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ. Τοῦτο δὲ ἔχει διαγνώσει ὑπὲρ πάντα ἄλλον πληρέστερον μέγιστος μελετητὴς καὶ ἐπιγνώμων τοῦ βαθυτάτου νοήματος τῶν πραγμάτων, ὁ Πλάτων. Μόνον ἠθικοὶ σκοποὶ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀφετηρία τῆς ἀπαίτησεως περὶ πραγματώσεως καλαισθητικῶν καὶ λογικῶν ἀξιών¹.

1. Τοῦτο δὲν ἔχει τὴν σημασίαν, ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἐν ἐπιγνώσει ἐπιδιώκει ἠθι-

Τῷ ὄντι ἡθικός, τῷ ὄντι καθηγιασμένος, βίος σημαίνει βίον ὅστις ὑπὸ πᾶσαν ἐποψιν ἀποβλέπει εἰς τελικόν τινα ἀνώτατον σκοπόν, ὅστις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφορμᾶται ἄλλοθεν παρὰ ἀπὸ τὸ ἀπολύτως ἀγαθόν. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ κύριον πάσης γνησίας μεταφυσικῆς καὶ γνησίας θεολογίας.

Μόνον δέ, ὅταν ἐπέλθῃ νέα τοιαύτη τάξις ζωῆς, θέλει ἀναφανῇ καὶ νέα μεγάλη τέχνη. Διότι πᾶσα γνησία τέχνη, πᾶσα πραγμάτως καλαισθητικῶν ἀξιῶν εἶναι δυνατόν νὰ ἀφορμᾶται μόνον ἐκ γνησίων ἡθικῶν σκοπῶν. Ἀφετηρία δὲ τούτων εἶναι ὑψισταὶ θρησκευτικαὶ ἰδέαι. Μέχρι δὲ τῆς παγιώσεως θρησκευτικῶς θεμελιωμένης ἡθικῆς τάξεως ἡ τέχνη θὰ παράγῃ ἔργα ὅπως παροδικῆς σημασίας ἀποτυποῦσα τὴν ἐξωτερικὴν φύσιν ἢ παλαιότερα κλασσικὰ ἔργα ἢ ἐκφράζουσα τὴν εἰσέτι κρατοῦσαν ἐν τῇ ἀνθρωπότητι ψυχικὴν ταραχήν.

Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῆς προσεχοῦς ἱστορικῆς περιόδου θὰ εἶναι, ὅτι τὸ ἐνδιαφέρον, τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἀποκλειστικῶς ἐστρέφετο πρὸς τὰ ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, μάλιστα δὲ πρὸς τὰ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον ἀναφερόμενα, θὰ μειωθῇ σημαντικῶς. Θὰ παραμείνουν ταῦτα εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα καὶ θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ πληθύνωνται, ἀλλὰ πιθανῶς οὐδέποτε πλέον εἰς τὸ μέλλον θὰ καταθέλγουν τόσον, ὥστε ἡ προσοχὴ νὰ στρέφεται ἀμέριστος πρὸς αὐτά. Καὶ σήμερον δὲ παρατηρεῖται, ὅτι τὰ πραγματικὰ ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν δὲν καταπλήσσουν τόσον, ὅσον παλαιότερον. Ἡ ἔκπληξις, τὴν ὁποίαν παρήγαγεν ἡ ἐφεύρεσις τοῦ πρώτου σιδηροδρόμου, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπαναληφθῇ, ὅσονδήποτε καὶ ἂν τελειοποιούνται τὰ μέσα συγκοινωνίας. Καὶ ἂν τυχὸν ἤθελεν ἐπιτευχθῇ νὰ βλέπωμεν τὰ συμβαίνοντα ἐπὶ τῆς Σελήνης ἢ τοῦ Ἄρεως ὥς ἐξ ἀποστάσεως ὀλιγίστων χιλιόμετρων, οὐδένα θὰ ἐκπλήξῃ τοῦτο τόσον, ὅσον εἶχεν ἐκπλήξῃ ἡ ἐφεύρεσις τοῦ πρώτου τηλεσκοπίου.

Τὰ πρακτικὰ ἐπιτεύγματα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν θὰ ἀποβοῦν ἡμέραν τινὰ κατὰ τι αὐτονόητον καὶ ἐπομένως ἐλάχιστα ἢ οὐδόλως θὰ ἀπασχολοῦν τὴν διάνοιαν. Τότε δὲ θὰ γεφυρωθῇ τὸ χάσμα μεταξὺ ἐξωτερικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ· διότι τὸ ἰδιάζον εἰς ἐκείνον θὰ εἶναι αὐτονόητος ὅρος τῆς ζωῆς. Κατ' ἀκολουθίαν δὲ τούτου θὰ εἶναι δυνατόν νὰ στρέφεται ἡ συνείδησις εἰς τὰ προβλήματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται κυρίως ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου, καὶ οὕτω νὰ ἀναπτύσσεται ἀνώτερος πνευματικὸς πολιτισμός. Τὸ μέγα ἄρα πρόβλημα τῶν προσεχῶν γενεῶν εἶναι ἡ ἀνάπτυξις νέου πνευματικοῦ βίου, ὅστις ἔχει ἀφετηρίαν ἱστορικὴν περίοδον, καθ' ἣν νεώτερα, τελειότερα,

κοὺς σκοπούς. Ἄλλ' ὅτι μόνον καλλιτέχνης ἔχων ἀρτίαν, εὐρωστον ψυχικὴν σύστασιν, ἐν ἣ ἐνυπάρχει ὡς κρατοῦσα καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀγαθοῦ, εἶναι δυνατόν νὰ παρέχῃ καλλιτεχνήματα σπουδαῖα, τὰ ὁποῖα ἐκφράζον ἀγνὴν ὄχι μόνον τὴν ἰδέαν τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ.

μηχανικά, ἔξωτερικά μέσα τῆς ζωῆς ἔχουν ἤδη γίνει κοινὸν κτῆμα. Νεώτερος δὲ θρησκευτικὸς βίος, ἀφειρητὴν ἔχων τὸν χριστιανισμόν, ἀλλὰ διάφορος περὶ πολλὰ τοῦ μέχρι τοῦδε ὀργανωμένου Χριστιανισμοῦ, θέλει ἀναφανῇ. Περὶ τούτου ὑπάρχουν σαφῇ τεκμήρια αἱ κινήσεις, περὶ τῶν ὁποίων εἶπομεν ἐν τῷ περὶ γυναικὸς λόγῳ, διάφοροι ἄλλαι θρησκευτικαὶ κινήσεις, τὸ διέπον τὴν σύγχρονον φιλοσοφίαν πνεῦμα¹ κ.λ.π. Ὁ Ἰσπανὸς Ortega y Gasset, ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ « Über die liebe », σελ. 151, γράφει τὰ ἀκόλουθα: « Πιστεύω, ὅτι ἡ εὐρωπαϊκὴ ψυχὴ εἶναι πλησίον νέας περὶ Θεοῦ ἐμπειρίας, πλησίον νέων ἰδεῶν περὶ τῆς τεραστίας ἐκείνης πραγματικότητος, ἣτις εἶναι ἡ σπουδαιότητι πασῶν. Ἀλλὰ ἀμφιβάλλω σφόδρα, ὅτι τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τῶν ὑπογείων ὁδῶν τῆς μυστικῆς καὶ οὐχὶ πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τῶν φωτεινῶν ὁδῶν τῆς δι' ἐννοιῶν διανοήσεως. Θεολογία² καὶ ὅχι ἔκστασις ». Ἡ σύγχρονος ἐπιστήμη ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀμέσως προγενεστέραν βοηθοῦσα εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς θρησκείας διαφωτίζει ἅμα αὐτὴν περὶ πολλὰ.

Ὁρθῶς, νομίζομεν, ὁ Ἀλβέρτος Ἀϊνστάϊν, ἡ ἐπιστημονικότης τοῦ ὁποίου δὲν ἀμφιβάλλεται, εἶπε τὰ ἀκόλουθα³: « Ἐπιστήμη ἄνευ θρησκείας εἶναι παράλυτος, θρησκεία δὲ ἄνευ ἐπιστήμης εἶναι τυφλή ». Εἶναι ἄτοπος ἡ γνώμη, ὅτι θρησκεία καὶ ἐπιστήμη χωρίζονται ὥς διὰ σινικοῦ τείχους. Ἀμφότεραι συνυπάρχουν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι καὶ διατελοῦν ἐν ἀλληλεπιδράσει. Βεβαίως ἡ θρησκεία εἶναι κυρίως συναισθηματικὴ λειτουργία· ἀλλ' οὐδὲν ὑπάρχει συναισθημα ἄνευ γνωστικῶν, νοητικῶν, στοιχείων καὶ οὐδὲν διανόημα ἄνευ συναισθηματικοῦ τινος τόνου.

Μετὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς θρησκείας θέλει ἐπέλθαι καὶ ἀποκατάστασις σημαντικωτάτου γνωρίσματος γνησίας ἀνωτέρας προσωπικότητος, δηλαδὴ τῆς ἀγάπης. Εἶναι δὲ αὕτη τὸ μόνον ἀληθινὸν μέσον τῆς ἀμέσου κατανοήσεως τοῦ ἐτέρου ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἕμμεσον κατανόησιν, ἣτις ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἣτις οὐδέποτε συνδέει, οὐδέποτε ἐξυψώνει καὶ ἐξημερώνει, ὥς ἡ ἀγάπη.

Εἰς τὴν ἀποκατάστασιν δὲ τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἀγάπης μεγάλη θὰ εἶναι ἡ συμβολὴ τῆς γυναικός. Ἡ γυνή, ἀνευρίσκουσα τὴν ὁρθὴν ὁδόν, ἣτις ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἰσοτιμίαν μὲ τὸν ἄνδρα, θὰ ἀκολουθήσῃ πρώτη καὶ θὰ ὑποδείξῃ τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν νέαν πλήρη ἀποκατάστασιν τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς καὶ πρὸς ὑπὸ νέαν μορφήν ὑγιεῖς σχέσεις τῶν δύο φύλων πρὸς ἄλληλα. Ἡ γυνή, ἔχουσα ἐκ φύσεως μεγαλύτεραν τὴν ἱκανότητά τοῦ ἀγαπᾶν τὸ συγκε-

1. Ἴδε Σ. Καλλιὰφα, Ὑλισμὸς καὶ σύγχρονος βιολογία καὶ ψυχολογία, 1952, σ. 89.

2. Θεολογία ἐνταῦθα νοεῖται κατὰ τὴν κυρίαν σημασίαν τῆς λέξεως, δηλαδὴ ἐπιστημονικὴ ἐξερεύνησις τοῦ ζητήματος περὶ Θεοῦ.

3. Τὸ χωρίον εὐρεῖται παρὰ V. Frankl, Homo Patiens, σ. 82.

κριμένον πρόσωπον, ἀλλ' ἀπωθήσασα ἐπὶ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἐν λίαν σημαντικῷ μέρει αὐτὴν, εἶναι μόνον τοῦτο ἡ ἐνδεδειγμένη νὰ δείξῃ ἔργῳ τὴν σημασίαν τοῦ « ἀγάπα τὸν πλησίον », ὅστις κυρίως δὲν εἶναι ὁ οἰοσδήποτε ἀφηρημένος ἄνθρωπος, ἀλλ' ὁ συγκεκριμένος οὗτος καὶ ἐκεῖνος.

Ὑπὸ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν τῆς νεωτέρας ψυχολογίας σὺν τῷ χρόνῳ περισσότεραι γυναῖκες ἐν Εὐρώπῃ ἀρχίζουν νὰ κατανοοῦν καὶ νὰ ὁμολογοῦν ὅτι ἡ μεγάλη ποικιλία τῶν ἀθλητικῶν ἀγωνισμάτων (sports), ἡ ἀνάπτυξις διαφόρων ἐπαγγελματικῶν δεξιοτήτων καὶ ἡ καθαρὰ ἀνάπτυξις τῆς διανοίας καθ' ἑαυτὴν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ικανοποιῇ αὐτάς, ὅσονδήποτε καὶ ἂν προσπαθοῦν πολλαὶ νὰ προσποιοῦνται, ὅτι εἶναι εὐτυχεῖς ὑπὸ τὸ ἀνδρικὸν προσωπεῖον, μὲ τὸ ὁποῖον ἐμφανίζονται εἰς τὸν ἔξω κόσμον. Πάντα ταῦτα οὐδεμίαν ἔχον βαθυτέραν ἀξίαν πρὸ τοῦ φυσικοῦ προορισμοῦ τῆς γυναικός, ὅστις εἶναι πλήρης ἔργων ποικιλιωτάτων, εἰς τὰ ὁποῖα παρορμᾷ ἡ συναισθηματικότης καὶ ἐνορατικότης αὐτῆς συνοδευόμεναι ὑπὸ *πρακτικῆς* διανοίας. Ὅσῳ περισσότεροι ὁσημέραι γίνονται οἱ ἄνδρες, οἱ ὁποῖοι κατανοοῦν, ὅτι ὁ μηχανικὸς πολιτισμός, ὅστις εἶναι ὁ κρατῶν σήμερον, εἶναι ἔργον ἐξωστρεφεῶς διανοήσεως τοῦ ἀνδρός, εἰς τὸν ὁποῖον οὐδὲν ἔχει νὰ προσθήσῃ ἡ γυνὴ καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ αὐτὴ κυρίως ἀκαταπαύστως χάνει τὴν ἀληθινὴν ἐκείνην σημασίαν τῆς ζωῆς της, ἥτις εἶναι δυνατόν νὰ κάμνῃ αὐτὴν τῷ ὄντι εὐδαίμονα, τόσῳ εὐτυχῶς περισσότεραι γίνονται καὶ αἱ γυναῖκες, αἱ ὁποῖαι κατανοοῦν, ὅτι ἡ γυνὴ κυρίως, ἀναπτύσσουσα κανονικῶς τὰ φυσικὰ αὐτῆς πλεονεκτήματα, εἶναι δυνατόν νὰ ἀνταπεξέλθῃ νικηφόρως κατὰ τοῦ μονομεροῦς μηχανικοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ καταστήσῃ εὐδαίμονα καὶ τὸν ἑαυτὸν της καὶ τὸν ἄνδρα, ὅτι ἐξ αὐτῆς κυρίως ἐξαρτᾶται ἡ ἀναγέννησις τοῦ ἐσωτερικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἡμερώσεως, ἡ σωτηρία τῆς ἀνθρωπότητος.

Οὐδεὶς δὲ σήμερον, νομίζομεν, ὑπάρχει τῷ ὄντι μορφωμένος ἄνθρωπος, ὁ ὁποῖος δὲν θεωρεῖ τὴν γυναῖκα ἰσότημον πρὸς τὸν ἄνδρα.

Γεννᾶται δὲ μετὰ τὰ λεχθέντα τὸ ἐρώτημα : « Τίς εἶναι ἡ ὁρθὴ ὁδός, ἥτις ἄγει εἰς τὴν ἰσοτιμίαν ἐκείνην τῆς γυναικός πρὸς τὸν ἄνδρα, ἥτις προάγει τὴν εὐδαιμονίαν ἀμφοτέρων τῶν φύλων καὶ παρορμᾷ εἰς ἔργα πολιτισμοῦ σπουδαῖα » ; Ἡ ἀποκρίσις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἡ ἀκόλουθος :

Οὐδεμία γυνὴ ἀπὸ τῆς μικροτάτης ἡλικίας μέχρι τοῦ θανάτου ἐπιτρέπεται νὰ ἀποφεύγῃ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ, ἐν τῷ σχολείῳ, ἐν τῇ κοινωνίᾳ τὰ ἔργα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα πηγάζουν ἐκ τῶν ψυχοσωματικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες προσιδιάζουν εἰς τὴν γυναῖκα. Διὰ τῶν ἔργων τούτων πρὸ πάντων ἐπιτυγχάνεται ἀληθινὴ μόρφωσις τῆς γυναικός. Καὶ παλαιότερον μὲν τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν τόσον πολλὰ καὶ συνετελοῦντο μὲ τόσῃν δυσκολίᾳ, ὥστε ἐπληροῦτο ὁλος ὁ πρὸς ἐργασίαν χρόνος καὶ ἦτο δυνατόν εἰς αὐτὴν δι' αὐτῶν ν' ἀναπτύσσῃ τὴν ἐφευρετικότητα καὶ τὴν δημιουργικότητα αὐτῆς. Σήμερον ὅμως διὰ τῶν εὐρεθέντων μηχανημάτων τὰ οἰκιακὰ ἔργα ἐκτελοῦνται πολὺ

ταχύτερον καὶ εὐκολώτερον, ὥστε νὰ μένη πολὺς διαθέσιμος χρόνος καὶ μέγα ποσὸν ἐλευθέρας ἐνεργείας. Ὁ δὲ χρόνος οὗτος γίνεται περισσότερος ὀλίγον μετὰ τὴν μέσσην ἡλικίαν, ὅτε ἡ γυνὴ ἀπαλλάσσεται καὶ τῶν βιολογικῶν σωματικῶν ἀπασχολήσεων καὶ τῆς μερίμνης περὶ τέκνων, τὰ ὅποια σὺν τῷ χρόνῳ μεγαλώνουν· οὗτω δὲ αὐξάνεται τὸ ποσὸν τῆς ἐλευθέρας ψυχικῆς αἵμα καὶ σωματικῆς ἐνεργείας. Καὶ τὸ ποσὸν τοῦτο εἶναι πλὺν περισσότερον εἰς τὰς ἀγάμους, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς εἶναι μέγας. Ἀναγκαῖον εἶναι διὰ τοῦτο νὰ εὐρίσκεται τρόπος κατὰλληλος πρὸς κατανάλωσιν τῆς ψυχοσωματικῆς ἐνεργείας, ἥτις ἀπομένει ἐλευθέρᾳ μετὰ τὴν ἐπιτέλεσιν τῶν ἔργων ἐκείνων. Εἶναι δὲ εὐτύχημα, ὅτι ἄνδρες σῶφρονες καὶ γυναῖκες σῶφρονες κατενόησαν τοῦτο καὶ ζητοῦν τὴν ὁρθὴν χρῆσιν τῆς ἐνεργείας, ἥτις ἀπομένει ἐλευθέρᾳ μετὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν βιολογικῶν καθηκόντων τῆς γυναικός.

Τρόπος δὲ χρήσεως κατὰλληλος εἶναι καὶ ἡ συνειδητὴ καλλιέργεια καὶ τῶν λειτουργιῶν ἐκείνων, αἵτινες εἶναι μὲν δευτερεύουσαι εἰς τὴν γυναῖκα, ἀλλ' ὑπάρχουν ἐξ ἀρχῆς εἰς βαθμὸν πολλάκις ἀρκετὰ μέγαν. Ἀναγκαῖον δηλαδὴ εἶναι νὰ γίνωνται προσιτὰ εἰς τὴν γυναῖκα ἐκ μικρᾶς ἡλικίας μεθοδικῶς καὶ τὰ δημιουργήματα τῶν λειτουργιῶν, αἵτινες εἶναι αἱ πρωτεύουσαι εἰς τὸν ἄνδρα. Καὶ ἡ γυνὴ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ προσλαμβάνῃ μαθηματικὰς γνώσεις, φυσιογνωστικὰς, οἷον περὶ τοῦ ἡλεκτρισμοῦ, περὶ μαγνητισμοῦ, περὶ ἀκτίνων, φιλολογικὰς καὶ ψυχολογικὰς καὶ δὴ καὶ ἀνωτέρας, ἂν ἡ ψυχικὴ αὐτῆς σύστασις ἐπιτρέπῃ τοῦτο. Ὡφελιμώτατον δὲ εἶναι, ἂν ἡ ἐνῆλικος γυνὴ καταναλίσκῃ μέγα μέρος τῆς ἐλευθέρας ψυχοσωματικῆς ἐνεργείας αὐτῆς εἰς ἔργα φιλανθρωπικὰ ἐρχομένη εἰς ἅμεσον ἐπαφὴν μὲ πάσχοντας. Εἶναι ἀναγκαῖον χάριν τῆς εὐδαιμονίας αὐτῆς ταύτης τῆς γυναικός καὶ ἐπομένως χάριν τῆς εὐδαιμονίας καὶ τοῦ ἀνδρὸς νὰ λάβῃ αὕτη ἐπίγνωσιν ἑαυτῆς ὡς γυναικός, νὰ μάθῃ νὰ ἐκτιμᾷ καὶ νὰ ὑπερασπίζῃ τὰ ἰδιαιτέρα προτερήματα τῆς γυναικός ὡς ἰσότημα πρὸς τὰ προτερήματα τοῦ ἀνδρὸς καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ ἀνθίσταται νικηφόρως κατὰ τῆς προκαταλήψεως, ὅτι μόνον αἱ ἀνδρικαὶ ἰδιότητες εἶναι ἀξίαι τιμῆς. Εἶναι ἀναγκαῖον ἡ σημερινὴ γυνὴ νὰ ἀγωνίζεται κατὰ τῆς ροπῆς πρὸς ἐξάνδρωσιν, πρὸς ἀνδροποίησίν της, ἥτις μόνον ἀσφαλὲς ἀποτέλεσμα φέρει νύμφωσιν, πολλάκις δὲ καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς κίνδυνον. Γυνή, ἡ ὅποια κατορθώνει νὰ διακρίνῃ καλῶς τὰς πρωτεύουσας εἰς τὴν γυναῖκα ἰδιότητας ἀπὸ τὰς δευτερευούσας μὲν ἀλλ' εἰς ἀσθενέστερον βαθμὸν καὶ εἰς αὐτὴν ὑπαρχούσας ἀνδρικός¹, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀπορροφῇται τελείως ὑπ' αὐτῶν καὶ νὰ περιπλέκεται οὕτως εἰς μεγάλους κινδύνους

1. Πᾶς ἀνὴρ φέρει ἐξ ἀρχῆς ἐν ἑαυτῷ ὡς πρωτεύουσαν μὲν λειτουργίαν τὴν διανόησιν, ὡς δευτερεύουσαν δὲ τὸ συναισθάνεσθαι. Πᾶσα δὲ γυνὴ φέρει πρωτεύουσαν μὲ τὸ συναισθάνεσθαι δευτερεύουσαν δὲ λειτουργίαν τὴν διανόησιν. Ὅθεν καὶ ὁ ἀνὴρ δὲν στερεῖται συναισθηματικότητος. Καὶ ἡ γυνὴ δὲν στερεῖται διανοητικότητος.

διαστροφῆς τῆς φύσεως αὐτῆς. Τοῦναντίον τοιαύτη γυνή, ἥτις κάμνει τὴν διάκρισιν ταύτην καὶ δὲν ὑποτιμᾷ μὲν τὰς γυναικείας ιδιότητας, ἀναγνωρίζει δὲ ἅμα τὴν ἀξίαν καὶ τῶν ἀνδρικών, αἵτινες ὥς εἵπομεν, εἰς βαθμὸν μικρότερον ὑπάρχουν εἰς πᾶσαν γυναῖκα, λαμβάνει πολῦτιμον ἐπικουρίαν ἐκ τῶν ἐν αὐτῇ ὑπαρχουσῶν ἀνδρικών ιδιοτήτων εἰς πᾶν ἀκραιφνῶς γυναικεῖον δημιουργικὸν ἔργον. Μόνον γυνὴ κατορθώνουσα νὰ ἀναπτύσσεται τοιοῦτοτρόπως δικαιούται νὰ καλῆται νεωτέρα, μόνον αὕτη ἐκκληροῖ τὸν οἰκεῖον εἰς αὐτὴν ἀνθρώπινον προορισμόν.

Ὁ Νικόλαος Μπερντιάγεβ εἰς τὸ βιβλίον αὐτοῦ «Ὁ νέος Μεσαίων»¹ γράφει τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ ἀποκλειστικῶς ἀνδρικός πολιτισμὸς ἐξηγλήθη καὶ ἐθραύσθη ἐν τῷ οἰκουμένικῳ πολέμῳ. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῶν μεγάλων δοκιμασιῶν ἡ γυνὴ ἤρχισε νὰ ἀσκήσῃ ἀπειρώς σημαντικὴν ἐπιρροήν, ἀνεδείχθη ἐπὶ μεγαλυτέρου ὕψους παρὰ ὁ ἀνὴρ. Ἡ γυνὴ εἶναι στενότερον συνδεδεμένη μὲ τὴν κοσμικὴν ψυχὴν, μὲ τὰς πρωταρχικὰς οὐσίας, τῶν ὁποίων μόνον διὰ τῆς γυναικὸς εἶναι δυνατόν νὰ μετέχη ὁ ἀνὴρ. Ὁ ἀνδρικός πολιτισμὸς εἶναι ὑπερβολικὰ νοησιαρχατικός, εἶναι ὑπερβολικὰ ἀπομεμακρυσμένος ἀπὸ τὸ ἄμεσον μυστήριον τοῦ κοσμικοῦ εἶναι, μόνον δὲ διὰ τῆς γυναικὸς εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιστρέψῃ οὗτος εἰς τὸ μυστήριον τοῦτο... Αἱ γυναῖκες ἀσκοῦν μεγάλην ἐπίδρασιν ἐν τῇ θρησκευτικῇ ἀφυπνίσει τῆς ἐποχῆς μας. Αἱ γυναῖκες εἶναι προωρισμέναι νὰ φέρουν τὴν εἰρήνην... Ἄλλ' ἡ αὐξανομένη σημασία τῆς γυναικὸς διὰ τὴν ἐρχομένην ἱστορικὴν περίοδον οὐδὲν ἔχει κοινὸν μὲ τὴν συνέχισιν τῆς νεωτέρας κινήσεως πρὸς χειραφέτησιν τῶν γυναικῶν, ἥτις ζητεῖ νὰ ἐξομοιώσῃ τὴν γυναῖκα μὲ τὸν ἄνδρα καὶ νὰ τὴν ὁδηγῇ εἰς ἀνδρικὰς ὁδοὺς. Αὕτη εἶναι κίνησις ἀντιεραρχική, ἰσοπεδοῦσα, ἥτις ἠρνήθη τὰς φυσικὰς ιδιότητας τῆς γυναικὸς, ἠρνήθη τὸ ἐν τῇ γυναικείᾳ φύσει αἰώνιον. Οὐχὶ ἡ χειραφετημένη γυνή, ἡ ἐξομοιουμένη μὲ τὸν ἄνδρα, ἀλλὰ τὸ αἰώνιον ἐν τῇ γυναικείᾳ φύσει θὰ ἀποκτήσῃ εἰς τὴν ἐρχομένην περίοδον τῆς ἱστορίας μεγαλυτέραν σημασίαν». «Θέλει ἀποκατασταθῇ τὸ μυστήριον τῆς ἐμπράκτου ἀγάπης, ἐν τῷ ὁποίῳ μόνον ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ γυνὴ εἶναι δυνατόν νὰ συναντῶνται δημιουργικῶς. Πρόκειται δὲ περὶ ἀποκαταστάσεως τῆς ὁλότητος τοῦ εἶναι, ἥτις ἀποτελεῖται ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς ἀγαπωμένων, περὶ τῆς πληρώσεως καὶ ἀνακαινίσεως αὐτῆς ἢ — ἂν ἡ ἀποκατάστασις αὕτη ἀποτύχῃ — περὶ ὀριστικοῦ αὐτῆς ἐξαφανισμοῦ».

Ἀναγκαῖον εἶναι, ὥς συνάγεται ἐκ τῶν λεχθέντων, νὰ γίνῃ καὶ θὰ γίνῃ συνειδητὸν τὸ νόημα τῆς ἡθικῆς, τὸ νόημα τῆς θρησκείας καὶ παντός, ὅπερ ἀποδεδειγμένως ἦτο ἔρρισμα τῆς ζωῆς καὶ ὅπερ προσωρινῶς ἐφάνη καταδικασθὲν διὰ τοῦ ἐλέγχου τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστήμη, δι' ἧς ἐπιδιώκεται ἡ γνῶσις τῶν νόμων, οἷτινες διέπουν τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, καὶ αἱ ἐφαρ-

1. Nicolai Bediajew, Das neue Mittelalter, 1950, σ. 59.

μογαὶ αὐτῆς οὔτε δυνατόν εἶναι οὔτε ἐπιτρέπεται νὰ ἀνασταλοῦν· διότι ὁ εὐρωπαῖος καὶ ἐν γένει ὁ ἄνθρωπος τῆς λευκῆς φυλῆς διακρίνεται κυρίως διὰ τὴν διάνοιαν, διὰ τὸ λογικόν. Ἀλλ' αἱ ὑπερβολαὶ τῆς σπουδῆς πρὸς ἀνάπτυξιν τῆς διανοίας ὁδηγοῦν εἰς ψυχικὸν μαρασμόν, εἰς ἐκφυλισμόν.

Ἡ ἐπιστήμη, ἀπρόσωπος οὖσα, ἀπὸ τοῦ 18ου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς ἐπένοήσε τὸν « ἄνθρωπον ἐν γένει », δηλαδὴ τὸν κατὰ τὴν γενικὴν, τὴν ἀφηρημένην, ἔννοιαν νοούμενον. Καὶ ὠφέλησε μὲν τοῦτο· διότι προήχθη ἡ διάνοια καὶ αἱ ἐπιστῆμαι, αἵτινες ὁρμῶνται ἐκ ψυχρᾶς λογικῆς. Ἀλλὰ σήμερον, ὅτε εἶναι ὀλοφάνερα τὰ ὀδυνηρὰ ἀποτελέσματα τῶν ὑπερβολῶν τῆς μονομεροῦς καλλιεργείας τῆς διανοίας, ὁ νοῶν τὴν πρόοδον, ὡς ἐνόουν αὐτὴν κατὰ τὴν 18ην καὶ 19ην ἑκατονταετηρίδα, δηλαδὴ *μόνον* ὡς ἐξαρτωμένην ἐκ τῆς κατὰ λογικὴν ἀφαίρεσιν νοήσεως, εἶναι τῷ ὄντι ὀπισθοδρομικός· διότι οὕτω διασείονται αἱ ρίζαι τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ἀπειλεῖται ἡ ὑπαρξὶς παντός, ὅπερ δὲν κατανοεῖται διὰ τῆς ἀκραιφνῶς λογικῆς διανοήσεως, καὶ ἐπομένως γεννᾶται ἀνυπόφορος ψυχικὴ ἀνισορροπία.

Ἡ καταπληκτικὴ ἀνάπτυξις τῶν τεχνικῶν μέσων τῆς ζωῆς, τηλεγράφων, τηλεφώνων, ραδιοφώνων, ἀεροπλάνων, παντοίων ἡλεκτρικῶν συσκευῶν κ.λ.π. ἤμβλυναν τὴν ἱκανότητα πρὸς συγκέντρωσιν τῆς προσοχῆς, ἤμβλυναν τὴν ἱκανότητα πρὸς συναισθηματικὴν, ἐσωτερικὴν προσαρμογὴν, τὴν πρωτοβουλίαν κ.λ.π. Διὰ δὲ τοῦτο τὸ σπουδαιότατον πρόβλημα τῆς ζωῆς σήμερον εἶναι ὅχι τόσον ἡ ὅσον τὸ δυνατόν μεγαλυτέρα ἐπίδρασις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ περιβαλλοντος αὐτὸν ἔξω κόσμου, ἀλλὰ τὸ ἀκόλουθον : Πῶς δηλαδὴ ἤθελεν ἀρθῇ ἡ σήμερον παρατηρουμένη ἀδυναμία τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς προσαρμογὴν πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ ἐπιτεύγματα, ἥτις ἀπειλεῖ νὰ μεταβάλλῃ εἰς βλάβην πᾶσαν ἐξ αὐτῶν προκύψασαν ὠφέλειαν. Ἡ ὁδὸς δὲ ἡ ἄγουσα πρὸς τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου εἶναι, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἡ ἀκόλουθος :

Ὁφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀξίαν καὶ νὰ καλλιεργοῦμεν τὰς συναισθηματικὰς καὶ θυμικὰς λειτουργίας. Ἀναγκαῖον εἶναι αὐτοσυγκεντρούμενοι νὰ διαλογιζώμεθα κατὰ μόνας, νὰ ἐπιτρέπωμεν ἀνεμπόδιστον τὴν ἄνοδον εἰς τὴν συνείδησιν βιωμάτων, τὰ ὅποια πηγάζουν ἐκ τῶν συναισθηματικῶν λειτουργιῶν, αἵτινες σήμερον κωλύονται ὑπὸ τῆς καθ' ὑπερβολὴν μονομερῶς καλλιεργουμένης ἐξωστρεφοῦς διανοήσεως. Εἶναι ἀναγκαῖος ὁ περιορισμὸς τῆς πρὸς τὰ ἔξω στροφῆς, ὁ περιορισμὸς τῆς ἐκδόσεως εἰς δημοσίας διασκεδάσεις, εἰς ἐπιδείξεις πλούτου καὶ χλιδῆς κ.λ.π. Ἀναγκαῖα εἶναι ἡ ἱκανοποίησις τοῦ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀσαφοῦς, ἀλλὰ σφοδροῦ πόθου πρὸς ἡσυχίαν, ὅστις εἶναι ἐξριζωμένος εἰς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς ἐν τῷ μέσῳ τῆς διηνεκοῦς ἀνησυχίας καὶ ἀγωνίας τῆς ἐποχῆς μας καὶ τῆς καθολικῆς

ἀβεβαιοτήτος¹. 'Η ψυχική ἡμῶν υγεία ἀπαιτεῖ νὰ ἀπαλλαγῶμεν ἀπὸ τὴν νοσηρῶς ἠδξημένην ἔκδοσιν εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ἀπὸ τὴν διηνεκὴ κίνησιν καὶ διέγερσιν, ἀπὸ τὴν ἀκόρεστον ἐπιδίωξιν παντὸς εἵδους ἐξωτερικῆς δυνάμεως καὶ ἀτελευτήτων ἐντυπώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀφαιροῦν τὴν ἐσωτερικὴν προσωπικὴν ἐλευθερίαν καὶ ἀντ' αὐτῆς παράγουν ὀδυνηρὰν ἐσωτερικὴν δουλείαν εἰς ἀλλοκότους ἰδιοτροπίας καὶ πάθη. Εἶναι βεβαίως τοῦτο λίαν δυσχερὲς ἔργον. 'Αλλ' ὅμως εἶναι ἀναγκαῖον ἄνδρες καὶ γυναῖκες, οἵτινες ἀξιοῦν νὰ ἔχουν ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσιν ἡγετικήν, νὰ ἀναλάβουν αὐτὸ ἕκαστος δὲ κατ' ἰδίαν². 'Εκαστος ὀφείλει νὰ στρέφῃ τὴν προσοχὴν του κυρίως εἰς τὰ ἑνδον αὐτοῦ, νὰ προσπαθῇ νὰ ζητῇ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς τὰ βάθη τῆς ἰδικῆς του ψυχῆς τὰ αἷτια τῶν προσωπικῶν του καὶ τῶν κοινωνικῶν δεινῶν καὶ νὰ μὴ ἀποδίδῃ ἀνεξετάστως εἰς τὸν γείτονα τὴν εὐθύνην διὰ τὰ γεγονότα, τὰ ὁποῖα προέρχονται τοῦλάχιστον ἐν μέρει ἀπὸ τὰ ἰδικὰ του ἐλαττώματα. Τοιοῦτος ἔλεγχος εἶναι ἡ ἀρίστη ὑπηρεσία, τὴν ὁποίαν δύναται τις νὰ προσφέρῃ εἰς τὴν κοινωνίαν καὶ σημαίνει σοβαρὰν ἔναρξιν ἰάσεως. Τοιοῦτος ἔλεγχος εἶναι δυνατόν νὰ ὀδηγῇ εἰς τὴν διάλυσιν συγκρούσεων πρὸς μεγάλα κοινωνικὰ προβλήματα καὶ ἐπομένως εἰς τὴν ἴασιν ἡμῶν, οἵτινες κατὰ μέγιστον μέρος εἴμεθα νευρωτικοί.

'Εν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος, λέγει ὁ C. G. Jung³, συνήθως βλέπομεν μόνον τὴν ὅλως ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν συμβαινόντων καὶ ταύτην διεστραμμένην ἐν τῷ θολῷ κατόπτρῳ τῆς παραδόσεως. Τὸ κυρίως συμβαῖνον διαφεύγει τὸ ἐρευνῶν βλέμμα τοῦ ἱστορικοῦ· διότι τὸ κύριον ἱστορικὸν γεγονός κρύπτεται βαθέως, ὑπὸ πάντων μὲν βιούμενον, ὑπ' οὐδενὸς δὲ ἀξιούμενον προσοχῆς. Τοῦτο δὲ εἶναι βαθεῖα ψυχικὴ ζωὴ καὶ βίωσις κατ' ἐξοχὴν ἰδιωτικὴ, ὑποκειμενικωτάτη. Πόλεμοι, κοινωνικαὶ ἀνατροπαί, κατακτήσεις, θρησκευτικαὶ τελεταὶ εἶναι τὰ πάντων ἐπιφανειακώτατα τεκμήρια μυστικῆς θεμελιώδους ψυχικῆς διαγωγῆς τοῦ ατόμου, ἀσυνειδήτου εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον καὶ διὰ τοῦτο μὴ παραδεδομένης ὑπὸ μηδενὸς ἱστοριογράφου. Τὰ μεγάλα γεγονότα τῆς παγκοσμίου ἱστορίας κατ' οὐσίαν εἶναι ὅλως ἀσήμαντα. Οὐσιώδης εἶναι ἐν τέλει ἡ ὑποκειμενικὴ ζωὴ ἐκάστου προσώπου. Μόνον τὸ ἐπὶ μέρους πρόσωπον δημιουργεῖ ἱστορίαν, μόνον ἐν αὐτῷ συμβαίνουν κατὰ πρῶτον πᾶσαι αἱ μεγάλοι μεταβολαί. Καὶ τὸ μέλλον καὶ ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος ἐν γένει πάντοτε προέρχονται ἐν τέλει ὡς τεράστιον ἄθροισμα ἐκ τῶν κεκρυμμένων τούτων πηγῶν τοῦ ἐπὶ μέρους προσώ-

1. 'Ιδε ἄρθρον μου: < 'Η ἀγωνία τῆς εποχῆς μας > ἐν τῷ περιοδικῷ < 'Ακτίνες >, 'Ιούλιος - Αὐγουστος - Σεπτέμβριος 1957.

2. 'Ιδε μελέτην μου: < 'Ενδον σκάπτε > ἐν τῇ 'Επετηρίδι τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν τοῦ ἔτους 1954 - 1955.

3. Wirklichkeit der Seele, σ. 55.

που. Εἰς τὴν ἰδιωτικωτάτην καὶ ὑποκειμενικωτάτην ζωὴν μας εἴμεθα ὄχι μόνον οἱ πάσχοντες, ἀλλὰ καὶ οἱ δημιουργοῦντες ἱστορικὴν τινα περίοδον. Κατ' ἐξοχὴν δὲ δημιουργοὶ τῆς ἱστορίας γίνονται, μάλιστα δὲ εἰς κρίσιμους ἱστορικὰς περιόδους, ὥσάν τὴν σημερινήν, ὅσοι ἔχουν τὴν δύναμιν συγκεντρούμενοι εἰς ἑαυτοὺς νὰ σκέπτονται περὶ τοῦ ἑαυτοῦ των, ὅσοι κατέχουν σταθερῶς τὴν θέσιν των ὄχι μόνον εἰς τὸν ἔξω, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἔσω κόσμον.

Ἀπὸ τὰ ἐπὶ μέρους πρόσωπα ἐξαρτᾶται ἐν τέλει ἡ ἴασις. Δὲν ὑπάρχει καθ' ἑαυτὸν ὡς ἰδιαιτέρα οὐσία «λαός», «ἔθνος», «ἀνθρωπότης». Πάντα ταῦτα ἀποτελοῦνται ἀπὸ πρόσωπα, ἀπὸ ἄτομα, ἐν ἐκάστῳ τῶν ὁποίων συμβαίνουν πολλὰ ὅμοια γεγονότα, τὰ ὁποῖα γεννοῦν κοινὴν γνώμην, τὸ πνεῦμα ἱστορικῆς τινὸς περιόδου κ.λ.π. Διὰ τοῦτο ὡς ὀρθῶς λέγει ὁ Γιούκγ, ἐάν τι μεγάλα ὑποθέσεις δὲν πηγαίνουν καλὰ, τοῦτο συμβαίνει ἐπειδὴ τὰ ἐπὶ μέρους πρόσωπα εἶναι διεστραμμένα. Ὅθεν ὀφείλει τις, ὀφείλω ἐγὼ κατὰ πρῶτον νὰ κατευθύνῃ τὸν ἑαυτὸν μου εἰς τὴν εὐθειαν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἀναγκαῖον εἶναι νὰ λάβω ἐπίγνωσιν τῶν ἐνδοτάτων ριζῶν τῆς προσωπικῆς μου φύσεως, ἐκ τῶν ὁποίων ὀρμῶνται αἰώνιον κύρος ἔχοντα γεγονότα τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς.

Ἐπροσπαθήσαμεν νὰ παράσχωμεν εἰκόνα τῆς μελλούσης νὰ ἐπακολουθήσῃ μετὰ τὴν σημερινὴν ἱστορικὴν περίοδον. Βεβαίως εἶναι ἀδύνατον νὰ προεικίσῃ τις, ἐπὶ πόσον ἀκόμη χρόνον θὰ κρατῇ ἡ νῦν ταραχώδης. Πάντως θὰ παρέλθῃ πολὺς, πιθανῶς πολλὰ δεκαεταὶ ἢ ἑκατονταεταὶ τινές, ἕως ὅτου ἰσορροπήσῃ ψυχικῶς ὁ ἄνθρωπος.

Οἱ διασώζοντες μεγαλυτέραν ζωτικότητα λαοὶ θὰ ἐξέλθουν, ὡς εἰκός, τῆς κρίσεως ταχύτερον καὶ μὲ ὀλιγωτέρας βλάβας.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Μ. ΚΑΛΛΙΑΦΑΣ